

بان شیراز

(مجموعہ مضامین فارسی)

از

خواجہ فیروز حسن بیٹ ایم اے ایم او ایل
بی۔ بی۔

مکتبہ عکاش

ملک اندیش احمد بک سید چشتی سٹیشنر
مومین لال روڈ لاہور
بیرون موریکٹ
قیمت ایک روپیہ
۱۹۳۸ء
بار اول

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

گل نخستین

ہنوز ہم نفے در چمن نے بینم
بآب جو نغم خوش را نظارہ کنم
بخامہ کہ خط زندگی رقم زوہ است
دلم بدوش و نگاہم بہ عیرت امروز
ز تیرہ خاک دمیدم قبائے گل بستم
دگر نہ اختر و المندے نہ پردہ ہمہ
اقبال

آیا بعد باید داشت کہ انشاء پرہیزی و مضمون نگہی و نہ
شعر و شاعری با ہے است بس اہم از فصاحت و فصیحہ است
بسیار مغتنم از بلاغت۔ قویہ را نہ بینی کہ فصاحت آں قوم
دریں باب فرس تراندند و سمانے را نیابی کہ بغض آں زبان
دریں فن سبابت را واجب نہ شمرند۔

نثر مشکل تراست از نظم | علماء ظاہرین بریں رفتہ اند کہ
نثر از نظم سہل است و ازیں جاست کہ نغینت کہ بچہ انسانی
حرف سے زند بہ نثر سے پروازد۔ گفتہ اند کہ ازیں پے میتواں
برو کہ نثر تقاضائے فطرت انسانی است و شعر قریب است
بہ کسب بہ نسبت فطرت۔ و اگرچہ شاعری ہم ملکہ و ہی
است ولے ہیچو نثر قریب نیست۔ پس جائز آمد کہ گفتہ شود
کہ ملکہ نثر فطرت است و ملکہ شعر خلاف او۔

ولے ژرف نگاہان دور ہیں برعکس ایں تصریح نموده اند
الو عموماً حفظ کہ حامل لوار فصاحت است و شہسوار میدان بلاغت
کے را از بلغا نیابی کہ خوشہ چینی اورا فخر نشمرد۔ و استفادہ
نہ کتب او و اتباع طرز او شعار خود سازد۔ در "کتاب
البيان والتبيين" کہ حسب فرمودہ علامہ ابن خلدون
اصل مہدوم است در ادب عربی۔ جنیں نگاشتہ کہ۔
"نثر از نظم مشکل تراست و نظم از نثر مرغوب تر۔
برائے ہمیں است کہ از نظم عربی عشر عشر مضامین نکتہ و از
نثر عرب عشر عشر ہم مروی نگردیدہ۔"

نہ بینی کہ از فصحاء عرب و عجم در باب نظم خزینہ کافی
و ذخیرہ وافی یادگار ماندہ۔ ولے از نثر شاں بجز جملہ ہائے
چند بطور ضرب المثل و حکم روایت نہ شدہ۔ آیا کسی نشان

میتوان داد کہ از سرآمد فصحاء عرب سبحان وائل و اکثم بن
ضیفی و قس بن ساعدہ ایادی و غیر ہم ایں خطبہ مفصل یادگار
است و از قدماء اہل فارس مثلاً بزرجمہر و غیرہ مثابیر بلخار
قلان خطابہ مرتب و مجمل بہا رسیدہ و جملہ ہائے معتد بہا
ازاں بدست ضیاع بہاد زرفتہ۔

ایں را بگذار! از ماضی بعید و قریب بماحول خود در آ۔
و در زمانہ حال در پس و پیش خود نگاہ را بچولان دہ۔ لاجمالہ
بایں نکتہ پے خواہی برو کہ در زبان اردو شاعران شیریں
کلام و سخنوران نغز گو خیلے کثرت دارند و کلام ایشان را مردمان
ذی ہوش آویزہ گوش مے سازند و حرز جاں مے انگارند و
اشعار آنان را فصحاء نامدار باب زرمے نگارند۔ دورے نیامی
کہ از شہسواران سخن خالی باشد و زمانے نہ بینی کہ از جادو
بیانان شیریں مقال تہی دامن شمرده آید۔

انصاف بدہ! آیا در نشر اردو ہم ایں کثرت است و نشر
زبان ما ہندیایں ہم بریں منوال۔ آیا انشا پر وازان ایہی زبان
ہم ہمویں کثرت دارند؟ آیا در بطون تاریخ، در تشریفاتی
بجز ابوالکلام آزاد و ظفر علی خاں کسے چناں سیاق جدید
اختراع نمودہ کہ تقلیدش متعسر باشد و اتباعش متعذر؟
و در باب سہیل مستمع کسے ہچو شعلی و جالی و آزاد و نذیر

از بطن مادر گیتی زاده ؟ کلاً قسم کلاً۔

تشریف است **ہفتم بالشان** | ازیں مے توان یافت ۔ کہ
شاعری مشکل است و انشا پر دازی مشکل تر۔ پس ہویا گشت
کہ نثر نویسی بذات خود فنی است بس عظیم الشان کہ در آن
بجز فصیح قادر الکلام و بلیغ شیریں مقال کسے روئے کامیابی
کتر مے بیند۔

تاریخ نثر و بیان بے اعتدال بہا در آن | پس در ہر دور

و در ہر زمانہ بر یافتہ لازم است کہ انشا پر دازی را مرکز
توجہ خود سازند و نثر نویسی را بہ پایہ تکمیل رسانند۔

علماء ادب ”مشکر اللہ مساعیدہم“ دہیں باب خلیہ
سعی بکار بردند و ذخیرہ و فیرہ برائے تشنہ کمان فصاحت و
بادہ پیکان بلاغت یادگار گذاشتہ اند۔ وے خشت اول
چوں از سورہ اتفاق کج ہتادہ شد۔ ازیں رو بہر کہ آمد
برو بیافزود تا آنکہ نثر نویسی مجموعہ خرافات و ذخیرہ
اشناہا را نام کردند۔ ایں است خامی اول ازینجا باز ایں
افسانہ نویسی را رواج دادند در نثر مسجع ، و در عہدہ برآری
ازال تلکلمات نامسزا و تطویل لا طائل را بکار بردند چنانچہ
خوانندہ را بجز ذخیرہ الفاظ دست خالی ماند۔

اہل ہمارہ متفاما است | در ادب عربی از ہمہ پیشتر ابو بکر محمد

بن درید، متوفی ۳۲۱ھ مصنف "جمہرہ" انشاء پروازی را
 بذریعہ چل افسانہ ابتداء کرد۔ ولے بدیع الزماں ہمدانی
 متوفی ۳۹۸ھ مولف "مقامات ہمدانی" گفتہ کہ ابن درید
 دریں باب پیچنے بر خوردہ و امرے مقبول خاطر ازو
 سربر نزدہ۔

ہمدانی ازین متاثر گشتہ "مقامات" خود را تاسیس نمود
 و چہار صد مقامہ در مذمت گداگری یادگار گذاشت در عبارت
 مسیح الفاظ مشککہ را جمع نمودن نزد ہمدانی انشاء نویی است
 و بس۔ نے نے انشاء پروازی امرے است و را۔ این
 تکلفات بے جا۔

ولے در مقامات ہمدانی بہ بینی کہ او نشر سادہ و شمرج
 و نشر مسجع ہر سہ را بکار بردہ۔ الغرض بظاہر از تکلف خود
 را دور تر داشتہ اگرچہ در ادائے این ہر سہ مدارج بہ تکلف
 در تکلف بر خوردہ۔

بعده ابو محمد حریری متوفی ۴۵۵ھ، مولف "مقامات
 حریری" آمد و این ہمہ نشر نویسی را بہ مہوں گز پیمود کہ
 پیشتر ازو ہمدانی پیمودہ بود۔ اگرچہ بسیارے از فنون ادب،
 مثلاً ضرب الامثال، تابیخ، اعراب، چیتاں وغیرہ را بر
 ہمدانی اضافہ نمود ولے در طریق ادا تکلف را سہ چند ساخت

نثر مرجز را ہم خیرباد گفت تا بہ نثر سادہ چہ رسد و
پہنجاہ مقالہ در نثر مسیح تحریر نمود۔ مگر در حقیقت روح
ادب عربی را ہموارہ از کالبدش آوارہ ساخت۔

بعداً محمود ز مخشری متوفی ۱۳۸۸ھ مولف کشف رسید
و ہر جریری ہر چہ دریں باب میتوانست بہفزد مقالات ز مخشری
کتابچہ است متداول میان اہل علم۔

تا آنکہ در آخر قرن ہشتم نوبت بہ وزیر لسان الدین
الخطیب مغربی رسید۔ وزیر موصوف بر سجع ہندی طوالت
مل و درازی لا طائل را اضافہ نمودہ۔ علامہ احمد المقتدی اندلی
در کتاب "نفخ الطیب" جلد سوم و چہارم نظم و نثر وزیر موصوف
را فزایم نمود۔ آنجا ملاحظہ باید کرد۔ در باب نامہ و پیام چنان
طوالت ہے بینی کہ بالاتر ازو ہویم و خیال نگنجد۔ وزیر موصوف
ہمیں را فصاحت و بلاغت پنداشت۔ قول یحییٰ بن خالد
بریکی سرآمد فصاحت زماں و اولین موسس علم بلاغت را گوش
نداد کہ او برائے منشیان خود توفیق نوشت۔ خلاصہ اش اینکہ
"اگر بتوانید ہمہ نامہ و پیام را مثل فیصلہ حکومت و
حکم شاہی سائید۔ کہ بسیار خوب ہے باشد۔"

ایزد بے چوں جزائے خیر دید علامہ عبدالرحمان بن خلدون
را کہ او باوجود اینکہ نمک پرودہ لسان الدین خطیب بود

و مغرور در احسانات بے پایان او - و بے با او بر سر بیکار آمد
و بر نشر او بسیار سرزنش نمود و طریق او را خیر باد گفته در
ادب عربی سیاق جدید را اساس نهاد - و درین عالم تا قیامت
یک طرز اینق یادگار گذاشت که اتباعش از آن روز تا باین زمان
کس را دست نداده - سبح بیهای را گذاشت و بجای ضانه نویسی
و تکلفات بارده به حقیقت نوشتن پرداخت -

نشر فارسی تا این جا کلام بود در نشر عربی و بیان آن خایهها
که دلائل جاگزین شده -

زبان فارسی که در هر امر دست نگر زبان عربی بود و از
خوان افشارش زله ربا، چه طور ممکن بود که در تکلفات نشر
نگاری تقلیدش از دست داد - چنانچه قاضی حمید الدیرین در
۵۵۶ یا ۵۵۷ "تکلفات حمیدی" نوشته روح نشر فارسی را گوشمالی
داده بویله رسانیده در خیال تکلفات لفظی و اتباع رسوم سبح
بیهای حقیقت را از دست داده محض باضانه نویسی قناعت نمود
تا باین حد که در اتباع محسنات لفظی مملکت را بسکک تحریر
آوردن محبوب ندانست از آن قبیل است این شعر او که در
"صنعت قلب" نظم کرده

شکر به ترازو دے وزارت برکش شو بهره بلب بلب هر مهوش
علامات اہمال بر شعر واضح و لائح است - البته صنعت قلب

موجود است و مہول بود مقصد مؤلف شعر۔

از قاضی حمید الدین بطریقہ بہتر، و طرز خوب تر کسے صنعت
قلب را بایں جملہ ذومعنی ادا نموده - (سائل) مرادم دارم -
(محبوب) بر آید یارب -

نتیجہ بحث | جملہ المرام اینکہ برائے انشاء پروازی ہمیں
یک پنج تجویز نمودند - یعنی افشانہ نویسی - والہم بطریق نثر
سبج و تکلفات لا طائل -

دور اصلاح | حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی رح

ایں بے احتیاطی پا را کہ ابناء زمان در نثر بکار مے بردند از
دور محسوس نمود و دلش بریں بسوخت - پس کمر ہمت بستہ در
میدان نثر جولانہا نمود - و بر ابناء زمان واضح گردانید کہ نثر
نویسی و انشاء پروازی بچہ طور باید - شیخ مذکور دریں باب طرز
اینتی و طریق جدید اختراع فرمود کہ کار ہر کس و ناکس نیست
چنانچہ در "ایجاز قصر" کتاب "گلستان" بسلک تحریر آورد -

کہ ازاں زمان تا حال کتابے ہم پلہ اواز کتم عدم سر بر نژدہ
تا بہ بہتر از دچہ رسد - بلکہ حضرت جامی باوجود اینکہ در نثر
نویسی پایہ دارند پس بلند و در انشاء پروازی رتبہ دارند فوق
العادت اگرچہ در کتاب "خارستان" دعوی اتباع طرز سعدی
نمودند و لے دانشمند مے داند کہ مشبہ را مقابل در دانہ یکتا

نهادند و خرمن را در بازار جوهرها آتش دادند تا باین حد که
 شیخ ابوالفضل با آل طنطنه و شوکت و عظمت ادبی و علو
 مرتبت و مکانت علمی می نویسد که "شبه سر بجیب تفکر فرو
 بردم که جمله هم معنی این جمله سعدی .. از بستر زرمش
 بجا کتر گرمش نشاند .. در عذوبت الفاظ و فخامت معانی
 انشاء کنم - نتوانستم و دم از عجز در زدم"

الغرض همه فنون نثر را شیخ مذکور در گشتاں جمع نموده
 تا شاهراه باشد سالکان این مقامات را و شیخ هدایت باشد -
 رهروان این منزل را - در گشتاں اولاً جانب معنی را غور
 کن از سیاست تا با خلاق فاضله چه طور رهنمائی فرمود
 بعداً بجانب الفاظ و عبارات در ۲ - آیا می توانی که لفظی
 از جمله برداری و لفظی هم معنی اش بجائی او بگذاری ؟
 حاشا و کلاً - سخن قطعی است که جمله بے معنی خواهد گشت -
 بنام ایزد بیچوں ! چه ظلم است که حضرت شیخ در این
 الفاظ سهل منتفع بسته اند -

حمله هولاکونه فقط سیاست اسلامی را برباد ساخت
 بلکه سیاست، ادب و علم و اخلاق و غیره ملکات گرامنایه
 را هم باستیصال رسانید - ازین جاست که طریق سعدی
 رواج نیافته و کسے برین منوال نیافته -

ایں بود سخن در ایجاز قصر -

دور اطناب | بعد ازین دور دورے دیگر بیامد - مؤلف تاریخ "وصاف" و مؤلف "درہ نادرہ" طرز دیگر آفریدند گوئی روح لسان الدین خطیب است کہ در قالب ایماں حرف مے زند - و ایں طرز را در اصطلاح اہل معانی اطناب مے نامند کہ مرتبہ ایست بس رفیع از بلاغت - ولے بہ باعث غلو ہے جا ایں حضرات اطناب مذکور برا از حدود بلاغت خارج نموده بسرحد "تطویل" رسانیدند - کہ مرتبہ ایست مقابل بلاغت و عند ازاں اولی و پرہیز از دو واجب مے دانند -

تا آنکہ نوبت بہ شیخ ابوالفضل بن مبارک رسید در الفاظ سادہ مشکل نویسی را ابراز نمود - پس شیخ مذکور امام اطناب است چنانکہ سعدی پیشواے ایجاز قصر است و لکل وجہۃ ہو مولیہا -

دور موجودہ و تقاضائے | در زمانہ حال مذاق لطیف حکم او در ادب و النشاء | نموده کہ طرز سعدی اگرچہ اصل است در النشاء و نشر، ولے ادایش مشکل تر است و تقلید طریق وصاف و ابوالفضل مذاق ابنائے زمان شغل نمے کند - دیدہ ہاشی کہ در دور حاضر اصل زبان

پارسی در نشر نہ تقلید سعدی مے کنند و نہ بسوئے ابوالفضل
 مے گرانند۔ بلکہ اتباع طرز مے کنند غیر ازیں ہر دو
 طریق ۔ و ہمیں است حال انشاء عربی ، در دور حاضر۔
 مایاں ایں طرز جدید را اتباع طرز اروپا مے نامیم۔ لایب
 طرز مے است بس عجیب و دلکش ۔ فیلہ مفید و «ورتر»
 از تکلفات ۔ چہ حب تقاضائے وقت بہترین انشاء آن
 است کہ معنی اش حقیقتے داشتہ باشد ناقابل انکار۔
 و الفاظش باوجود فصاحت و عذوبت از تکلفات صنائع و
 سجع لاطائل برکنار باشد۔

بنا بریں احتیاج است بسوئے آل نثر نگاری کہ
 مسائل قطعیہ حاضرہ را در سلک الفاظ شیریں کشیدہ
 و در عقدہ جملہ ہائے فصیح و بلیغ در آورده آمیزہ
 گوش اذہان متعلمین گردانند۔ تا ایشان در ضمن ادب
 از حقائق فنون مروجہ و دقائق علوم رسمیه ہم بہرہ
 گیرند۔ علماء گفتہ اند کہ :-

«علم ادب زیب و آرائش ہمہ علوم است ۔ علمے
 را بنیادی کہ از پشتیبانی ادب مستفنی باشد مسئلہ دقیق
 تر اگر بہ ادیب جادو نگار و فصیح شیوا بیان بر خورد
 با سہل طریق بدماغ سامعین جاگزین مے تواند شد۔»

پس بجائے حیرت است که انشاء پرورانان ازین اصل
کلی چرا غفلت ورزیدند - و چرا شراب را از حقائق و
مسائل دقیق تہی دامن گذاشتن گوارا نمودند -

کتاب باد شیراز

برائے رفع ہمیں ضرورت و دفع این احتیاج بہ
تالیف کتاب "باد شیراز" پرداختم - چه شب ہاست کہ
بروز رسیدہ - کتب اہل فرنگ و مصنفات اہل اسلام
را مطالعہ نمودہ حسب تقاضائے دور حاضر مواضع جدیدہ را
منتخب نمودم و بران عبارت ششمہ و طرز شگفتہ، از
لکظ دورتر، بحث نمودم - تاکہ ع

چہ خوش بود کہ برآید بیک کرشمہ دو کار

قال الله تعالى، فبشر عبادى الذين يسمعون القول
ويتبعون احسنه

این است مجملات از "باد شیراز" بر قارئین داشتند
لازم است کہ اولاً موضوع کتاب را از بر کردہ و مقدمہ
را در ذہن خود جا دادہ بخواندن کتاب پردازند و مواضع
مختلفہ را مطالعہ نمایند - تا از ادب و فلسفہ ہر دو بہرہ وافر

بردارند۔ و تا انشاء پردازى برائے رہنموی باشند۔ بہ
حکمت و دانش۔
وما توفیقی الا باللہ العظیم۔

۲۵ فروری ۱۹۳۸ء فیروز حسن بٹ

مضامین

فهرست مضامین

مضمون	مبدا	صفحه
مطالعه کتب	۱	۷
ابو سیمان البیرونی	۲	۱۳
تعلیم مخلوط	۳	۱۸
سیر کشمیر	۴	۲۵
حضرت سعدی	۵	۳۱
۴ زمانه با تو سازد تو با زمانه بیاز	۶	۳۸
روضه تاج محل	۷	۴۳
سینا	۸	۴۷
ایران جدید	۹	۵۱
حضرت سمری کرشن	۱۰	۵۷
جنگ عظیم	۱۱	۶۷

صفحه	مضمون	شماره
۶۰	ادبیات ایران در عهد خلافت مبارکه	۱۳۱
۸۷	ریاضت جسمانی	۱۳۲
۹۲	فرائض زوجین	۱۳۳
۹۷	عمر خیام	۱۳۴
۱۰۳	آداب والدین	۱۳۵
۱۰۸	برکات برطانیه	۱۳۶
۱۱۳	آب تلخوش که صوفی ام الحیاش خواند اشتهی لنا و اعلی من قبله العذارى	۱۳۷
۱۱۹	مستقبل هند	۱۳۸
۱۲۴	الملک یقی مع الکفر و لایقی مع انظم	۱۳۹
۱۳۲	ابوالفیض فیضی	۱۴۰
۱۴۰	حیات اجتماعی	۱۴۱
۱۴۳	شبه از ناف آهو آفریده بشوخی بر سر عالم دویده	۱۴۲
۱۴۹	موازنه مدینیت و بدویت	۱۴۳
۱۵۳	سفر	۱۴۴
۱۵۸	اثر صحبت	۱۴۵
۱۶۱	کالمکه بخار	۱۴۶

صفحہ	مضمون	نمبر
۱۶۲	کتبیہ شمس	۲۸
۱۷۳	حقوق والدین	۲۹
۱۷۹	حقوق اولاد	۳۰
۱۸۱	محبت	۳۱
۱۸۲	سعی و عمل	۳۲
۱۹۰	خاموشی	۳۳
۱۹۳	چود و سخا	۳۴
۱۹۷	آداب الاشياء	۳۵
۲۰۳	راستی	۳۶
۲۰۷	راجہ ٹوڈر مل	۳۷
۲۱۱	تواضع	۳۸
۲۱۵	وقائے عہد	۳۹
۲۱۸	صبر	۴۰
۲۲۱	شیخ ابوالفضل	۴۱
۲۲۷	تفاوت تمدن مابین شرق و غرب	۴۲
۲۳۵	وقت	۴۳
۲۳۹	تہذیبیات	۴۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ط

مطالعہ کتب

مطالعہ را دو اقسام است - مطالعہ طلبہ و مطالعہ فارغ التحصیل اہل علم - فوائد و منافع کہ از مطالعہ عاید می شود در عصر کنونی آید و در جزائری گنجہ برہنہ از طلاب مطالعہ را ضیاع وقت و غیر ضروری گمان می برند - ایشان بیار غلطکار اند و سہو شان ناقابل تلائی است - از مطالعہ بر طبائع طلاب باسے می افتد کزو عادت اصطبار و استبدال می آموزند - لیاقت ملیہ زیادہ مے شود - علم بسرعت حاصل مے شود - در اسباق آئندہ اعانت گیرند - در شکستن سنگلاخ مضامین حوصلہ فرخ می شود و اساتذہ و والدین خوش و خرم مے شوند - در امتحان

فوز و فلاح تحصیل شدہ عزت و نام و نمود کسب می شود۔ انعام و وثیقہ دادہ می شود۔ در دین و دنیا بہبود و سود افزودہ می شود۔ معلومات و قوائے عقلیہ مرقی می شود و طلبہ در اینستے جس شان مفتخر و متبحر می شوند۔

از مطالعہ کتب تواسخ عروج و انحطاط اقوام بساط بہبود می شود و از احوال و کوائف مردمان ممتاز و اچھے اسباق اہم اند می توان کرد۔ در بطون کتب عبرت حکمت و فلسفہ عقلستے روزگار و بیکتاستے اعصار و امصار موجود است و چنان تجارب و مشاہدات مندرج است کہ برائے سالکین عالم تعلیق در مراحل زندگی مشعل راہ است۔ بدائع و دلائل قدرت و عجائبات بوقلمونی و رنگارنگی مناسبت طلبانج و مواد در کتب جمیلہ یافتہ می شود۔ ساگر بہ شعب متفاوتہ سائیں شغف دایرہ باید کہ کتب و رسائل کہ حامل اینہا است مطالعہ کنند۔

کتاب موش غلوت و اندوہ کاه جلوت است۔ ازین فوائد سہ گانہ استحصال می نمایند۔ اولاً انبساط و ابتہاج، ثانیاً تریح و ترشح نفس و ثالثاً فضیلت و ابہت شخصیت در اقران و امثال۔ از مطالعہ کتب در اذقان و افہام تشجید و فہم و در قلوب و صدور تقویت و سرور می نماید۔ ازین در خیالات طہارت و صفاء، شائستگی و شستگی و ارتقا و اعتلا سے افزاید۔

مطالعه گننده تعبیر ضمیرش را بوجه اولی ترجیحی می تواند کرد. مردمان
با هوش و خرد و صاحبان عقل و فرهنگ شایسته را که بدون
شوق کتب باشد از درپوزه گری که موانع کتب بینی داشته
باشد کمتر و کمتر دانسته اند. افاضل سخاوتمند را قول نقل کنند
که این چنین گداری را بر سلطانی هفت اقلیم که محروم از
مطالعه باشند مزج دانند.

چنانکه در انتخاب احباب و ندما احتیاط ورزیدن لازم است
همچنین در نخبه کتب غور و تامل کردن اولی است. مطالعه
کتب غیر مفیده و مضربدر از صحبت یار بد است. مرد کیس
و فکر همواره همگی هست و جنگی نهمت خود را به چنان کتب
مضمون دارد که نتایج مستحق دارد. درین حالت از مطالعه قلیل
نتایج بهیبه و عظیمه حاصل شدن مشکل نیست. بنابراین در
انتخاب کتب حزم مالاکلام و غرض مستدام لازم بل الزم و
الشیب است.

چشم بجزد کتاب خانه را نگهداشتن موجب فخر و مباهات
پنداشته اند. لیکن حق بجانب ایشان نیست. چرا که ایشان
قرار واقعی استعمال کتب نمی کنند و کماحقه استفاده نمی کنند.
کتب داشتن مزین و مذهب و مرین و مطلقه و از آنها هیچ
فایده بر نگرفتن همچنان است که باری تعالی عز اسماء در سنی

سماوی فرموده است: "کشل الحمار یحمل اصفاً" ۵

ازال چه شد کہ کتب خانہ جہاں از تست

ز علم ہرچہ عمل مے کنی ہماں از تست

و ہزار داستان ایران اعنی ببل شیراز مسی مصلح الدین

سحسی علیہ الرحمۃ در حق چین کس فرمودہ است ۵

علم چنداں کہ بیشتر خوانی چوں عمل در تو نیست نادانی

نہ محقق بود نہ دانش مند چارپائے برو کتابے چند

فرائس بیکن کہ در عہد ملکہ الزبتہ فیلسوف وحید العصر

فید الدنیر بودہ است مضمون خود کہ بر "مطالعہ کتب" تحریر نمود

چنین رمظراہ است۔ فحوائے او تلخیص کردہ رقم ذیل است۔

از چین قبیل مضامین بالغ النظری، البکار افکار، تمیق غوامض

و نکات، وسع معلومات، خالق پروردی و معارف پروردی جبلت

انسانی طشت از بام مے شود۔ بیکن فحوائی و مطاوی پیش پا

اقتادہ را در البسہ ندرت و بکارت ملبوس کردہ اہل علم را

مہیوت کردہ است۔

مردمان تجربت و خبرت کارہائے ہر جوعہ را بحسن طریق و

بسی جمیل انضمام می توانند کرد۔ لاکن نہ آہنجاں ترتیب و تنظیم

مساعی و حق تعالی بکار برند کہ فضائے زمن بظہور پیوندد۔ اکثر

اوقات کہ در مطالعہ و کتب بینی صرف کردہ آید تخلیق کنندہ

تهنوں و تکاسل است۔ اگر مطالعہ را بہترت در تریح ترویج
 دہند اہتمام تصنیع و تصنیف لاحق گردد۔ اگر بہ تفقید قواعد و
 ضوابط مطالعہ تنقیح معاملات بعمل آید آن سزاوار عالم باشد۔ مطالعہ
 مکمل فطرت انسانی است و مطالعہ ہم از تجربہ و مشاہدہ تکمیل
 و تثبیت یابد زیرا کہ استعدادات ہمو روئیدگیہائے قدرت است کہ
 حشو و زوائد آنہا از قطع و برید مطالعہ فائز شود۔ مرد کیاد و
 شاید مطالعہ را بہ نظر استخفاف ملاحظہ کند و سادہ لوح نیکو سیر
 بہ نظر استخوان مے نگرد۔ مرد فطون از مطالعہ استفادہ کند۔ مرد
 را باید کہ کتب بینی برائے ترویج و تکفیر کند و برائے تسلیم و
 اعتقاد علی العباد و نہ برائے خوش وقتی و گپ زنی و حرافی
 بل برائے تأمل و تفکر مطالعہ را اختیار کند۔

بعض کتب محض برائے التذاد و ذائقہ کردن است۔ لاکن
 دیگر قسم را از موقوف بلع مے کنند۔ بعض دیگر کہ شمار آنہا
 محدود و محدود است در خورد انہضام و تکسر است۔ بالفاظ دیگر
 بعض کتب را جزو مطالعہ باید کرد و بعض دیگر را بنماہا باید
 خواند لاکن نہ بہ نظر غائر۔ قسم چہارم را بالاستیعاب توجہ
 موفورہ مبذول باید کرد۔

کتب بینی فارسی را مکمل و کامل می کنند۔ تکلم انسان را
 ہوشیار و چست کار می سازد۔ و تحریر و خامہ ہر صافی و درست

کار و راست کردار۔ از تواریخ خوافی فراست و کیاست و از
مشاہدہ حالات و تاثیر کیفیات عبرت حاصل مے شود۔ سخن و
شعر بزلہ سخی و لطیفہ گوئی خلق کند۔ ریاضیات انسان را عاقبت
اندیش و متأمل مے سازد و مطالعہ فلسفہ قدرت عمیق و مبہم۔
اخلاقیات سنجیدہ و متین مے کند و منطق و بلاغت قابل بحث
و تحقیق مے گرداند۔ چنانکہ امراض بدن را مداوات و معالجات متحقق
و معین است مثلاً گلولہ اندازی برائے سنگ مثانہ و غیرہ صید
افگنی و شکار بازی برائے شمش و صدر، یواشگی راہ رفتن
برائے خرابی معدہ و سواری اسب برائے سر و دماغ نافع و
فائدہ رساں است بچنین اگر حواس کسے پریدہ باشند ریاضیات
برائے او منفعت بحث است۔ اگر در حافظہ سخافت و قوت کسے
راہ یافتہ باشد مقدمات و تحقیقات و کلا فائدہ مند است۔ و
اگر کسے پشک از مشک امتیاز نتواند کرد۔ باید کہ ادبیات
را پیش بناد ہمت سازد تا ہمہ عیوب جسمانی اصلاح
پذیر شود۔

ابو ریحان البیرونی

نامش محمد، ابو ریحان کینیت، پسر احمد خوارزمی بود. در خوارزم
تعلیم و تربیت تحصیل نمود. در علوم قدیمه و فلسفه یونانی
دستگاه کامل حاصل کرد و در ریاضی هم گوی سبقت از
معاصرین برد. شیخ بوعلی سینا همصراع بود و باهم چشکبازی
داشتند. مباحثات تحریری که می کردند در برش موزه محفوظ
است. چوں از خجانه یونان عطش علم خود فرو نشاند برائے
تجسس فلسفه حکمائے هند عزم هند داشت لکن اینج صورت
نمی بست. چوں کوکب محمودی به نصف النهار رسید او
خوارزم شاه را فرمان مرسل کرد که فضائے آنحضرت را بوسی
فرستد. ابو الحجاز خمار و البیرونی به افتخار تمام در زمره اکملین
محمود داخل شدند. بیرون در اقطاع سندھ شهرے بود. چوں
اندر آن بلد تا بدیر اقامت داشت خود را از اسم بیرونی مشهور
گرو.

دیرین زمانه محمود مسعود با جود لامحدود بحدود هند

یخاڑے کرد و سکہ سطوت و جیروت بنوک تیخ و سنان
 بر دل ہندیان بے دلاں مے ہنادر۔ آل شہسوار میدان عمل
 بہ اعانت تیخ خامہ خزان علوم و فنون علما و حکمائے ہند
 را امانی داشت و بر دل و دماغ ہندوستان یعنی بر ذخائر
 حکمت و سرایر پرورش فاتحانہ را آغاز کرد۔ بیک وقت دو
 فاتح بر ہند تاخت کردند یکے بذریعہ فوج و سپاہ و طبل و
 علم در فزاید مادی کوشاں بود این حملہ جات محمودی رنگ
 مستحانہ داشت۔ دیگرے حملہ علمیہ بود و فاتح آل ابوریحان
 بود و ادوات و اسلحہ جات کہ او بکار برد ادبیات عربی فارسی
 و سنسکرت بود و در علوم جوتش و نجوم، جغرافیہ، ریاضیات و
 ہیئت بہرہ دانی داشت۔ او با آنکہ غبی النسل بود در عربیت
 دانی بہرے نداشت و در سنسکرت نہ صرف شاگرد ہنود بود
 بل استاد شاں گردید این طرفہ را است کہ در آل ایام ہندوستان
 کہ مرجع شورش و آشوب بود بیرونی چین نفیلت جہاں
 آکتاب کرد۔

تقاوی ابوالریحان بیرونی شہرہ آفاق است القائلون المسعودی
 بہار بلتہ مرتبت است۔ این بنام سلطان مسعود بن محمود بن
 سبکتگن انتساب دارد و در ۱۱۴۱ھ بہ اہتمام تام شہام شدہ
 بود۔ در ۱۸۶۸ء مستشرقے از سرزمین المان این را از نو

الطباع منقلی گروانید و در زبان انگلیسی هم او را منتقل کرد
 و در مستقر دولت انگلیسیه (لندن) بهم می رسد۔ اسبیل
 ابو الفل که جغرافیه نویس عظیم الرتبه است در کتاب تقویم البلدان
 خویش ازین مستفید شده است۔ الآثار الباقیه عن القرون
 الخالیه من تصنیف اوریجان دارائی موضوعات نجوم و تواریخ
 است۔ این هم تادیر المثال است۔ الارشاد فی احکام النجوم
 و کتاب التنبیخ فی صناعة التنبیخ در نجوم، الجواهر فی الجواهر
 و الحجاب الطبیخه و الغرائب هر دو در فن طبیعیات و کتاب
 الصيدلة در طب و مقالید البیت در علم فلکیات نوشته
 کتابچه در خواص اخلاص خطوط و استخراج و ترقریر نمود۔
 این سائر کتب نتائج و کاوش های ذہن است و تا
 اکنون ازو یادگار مانده۔

عجائب الهند احاطت بر علم جغرافیه دارد و معلومات گران
 ارز و کارآمد درباره علوم هندسه و فلکیات هم در بطن آل
 کتاب یافته می شود۔ پرامنور ساغوا الماوی در ۱۸۸۸ء
 مقدمه ضم کرده کتاب را طبع نموده است۔

اوريجان را بجز تصنیف و تالیف و تدوین و تدبیر
 هیچ شغلی مطبوع خاطر نبود۔ در اثنائے سال محض دو
 روز محض به معاشی کرده بود و بجز اوقات عمرانی را بر

مطالعه، تفکر و تامل و تحریر کتب مختصر داشته بود از طرف دولت دنیا خیلی مستغنی و بی اعتنا بود. در ایامیکه افلاطون المسخودی زیر تحریر بود سلطان صرافه های زر مغربی بر خیلی بار کرده پیش او فرستاد. البوریجان روزینه یک روز بگرفت و بقیه را بپل کرد.

در چهار مقاله قصه مندرج است که منجر به علم نجوم او است. و هوا هذا — آورده اند که یحیی الدوله سلطان محمود بن ناصر الدین بشهر غزنین بر بالائی کوشکی در چهار درمی نشسته بود بباغ هزار درخت روئی بالوریجان کرد و گفت: من ازین چهار اندکدام در بیرون خواهم رفت و حکم کن. و اختیار آل بر پاره کاغذ بنویس و در زیر نهالی من نه. و این هر چهار در ره گذر داشت. البوریجان اضطراب خواست و ارتفاع بگرفت و طالع درست کرد و ساعتی اندیشه نمود و بر پاره کاغذ بنوشت و در زیر نهالی نهاد. محمود گفت حکم کردی؟ گفت کردم محمود بفرمود تا کننده و تیش و پیل آوردند بر دیوار که به جانب مشرق است در پنجهیں بکنند و ازاں در بیرون رفت و گفت آل کاغذ پاره بیاورند. البوریجان بر وئی نوشته بود که ازین چهار در پنج بیرون نشود بر دیوار از مشرق در می کنند و ازاں در بیرون شود. محمود چو بخواند طیره گشت. گفت

اورا بمیان سرائے فرو اندازند۔ چٹاں کردند مگر بابام میانگین
 دلمے بستہ بود۔ البوریجان بر آں دام آمد و دام بدرید و
 آہستہ بر زمین فرو آمد چنانکہ بر وے افکار نشت محمود گفت
 بالوریجان ازین حال بارے نداشتہ بودی؟ گفت اسے خداوند
 داشتہ بودم۔ گفت دلیل کو؟ غلام را آواز داد و تقویم از غلام
 بستند و تحویل خویش از میان تقویم بیروں کرد در احکام آں
 روز نوشتہ بود کہ مرا از جائے بلند بیندازند و لیکن بسلامت
 بر زمین آیم و تندرست بر خیزم۔ ایں سخن نیز موافق رائے
 محمود نیامد۔ طیرہ تر گشت۔ گفت اورا بہ قلعہ برید و باز
 دارید۔ اورا بہ قلعہ غزنین باز داشتند و شش ماہ در
 آں حبس ماند۔ رع

سخن فہمی عالم بالا معلوم شد

تعلیم مخلوط

۵

منی دایم حریت نامہ چون ست ہی دایم کہ - عنوانش - بخون ست
 خدا سے لم یزل را بیکراں صفت و ثنا کہ انسان را از
 زیور حیا و شرم منقلی و آراستہ کرد و بتی خیر الودا، جمیل الشیم
 صاحب جود و کریم را بے پایاں درود و تحیہ اسنی کہ امت خود
 را بیش از بیش پیش از وقوع مفاسد مہلکہ مطح گردانید و غلغلہ
 اہل من مزید در بساط عالم نزو - چنانکہ فرقان حمید ترجمانی
 دے نمودہ مے گوید و ان کنتہ فی مرہیب ممانزلنا علی
 عبدنا فانوا بسورۃ من مثله - و در جائے دیگر مے سراید
 کہ و لایاتون بمثلہ ولو کان بعضهم لبعضہم ظہرا
 پس چون ازین برہان معلوم شد کہ ہدایات نظام تکوینی بہتر
 از نبی الحان و الانس بیچ کس نخواہد آورد - چہ ہر چند عقل
 و تمیز باو سیّد کائنات ہمنانہ گشتہ اند نصیب کس نیست -
 ازین باعث کسے خوب گفتہ کہ ۵
 چوں بہ شائش نگاہ موسی کرد شدن از امتش تمنّا کرد

پیش از اظهار حقیقت مطلوب چند مقدمات را باید نگاه داشت - اول اینکه گردش فلک دواره دائماً بر یک پنج نیست و مسلم است که سه

هر که آمد عمارت نو ساخت رفت و منزل دیگر را پرداخت دوم اینکه از ازل تا ابد اگر جمله کائنات پشتمانی یکدگر ساخته گشایش و کاوش کنند مصلح هیچ نبی کونین (صلعم) و هدایات هیچ قرآن حکیم نخواهند آورد - سوّم اینکه انسان از همه اشیاء ممتاز است و از میان افراد نوع بشر شریف نجیب را امتیاز کامل است و نجابت و شرافت را اصل و اساس جز بجا و عفت دیگر هیچ نه - چهارم اینکه زن در خلقت از مرد درجه دومی دارد و تبع است نه برابر و مقدم اگر چه مقدمات دیگر هم هست که معاون و ممد در ایضاً کشف مطلوب است لکن بریں اکتفا کرده به مقصود می پیایم تا که "خیر الکلام ما قلّ و دلّ" از دست نرود - و پُر سخنی بهلال نه انجامد -

از مقدمه اول معلوم شد که تغییر و تبدل را چاره نیست پس انسان را باید که اولی العزّی را پس پشت نه اندازد - و بالوقت شود نه ابن الوقت و مصادمات حوادث را کوه سال برپا سینه اندازد - پس چوں زمانه ما زمانه ترقی مادی است

و توغل در تکثیر عظام دنیوی و توفیر در تلذذات و متاع
راحت و آسایش گوناگون قطع نظر از تربیت جزو اشرف
که روح است نکان صا نسیاً منیاً لهذا هجوم باطل بر پیرایه
حق این چنین بشدت گشته که گویا هلاک و محیل چشم در
صدد خرابی پر شوکت و حشمت سلطنت عباسیه است و منتحق
است که هر که شمشیر زند سکه بنامش خوانند- لهذا تعلیم مخلوط
و جز این دیگر مفاسد ناگزیر بوجود خواهد آورد و پیچکس را
چاره بجز تسلیم نیست که

نا سزاس را چو بینی بختیار عاقلان تسلیم کردند اختسما
و این را بهم علاج بود ولیکن امت بنود را چه باید کرد
که بر شمع مغرب پروانه وار هجوم ساخته است- همچو طوفان ما
را نیز در گرداب کشیده اند و خرپوزه از خرپوزه رنگ می گیرد-
از مقصد دوم معلوم می شود که اصلاحات بنوییه را بعمل
آوردن باعث نجات و فلاح است بجه مسلم جمله فسرزائیان
هست که انسان را باید تابع شدن به عقل و حکم و ماصحا
بلع سلیم تا ملکات ردیه برو چیره نشود و چون این برایات بجه
بهتدا است و اگر برین کس عاقل شود در و این فائز المرام
گردد-

و حقی نیست که آنچه نصب الهین خود ساخته بودند سلاطین

جہاں پر را سر بدیوار آوردند۔ و سطوت موروثی شان در عش و
 تاشاک آہستہ آہستہ و حکم حضور اینکہ الحکمة صالة المؤمن نہ
 اینکہ ہر چہ آید بلا تمیز و تفتیش دست خوش باید نمود۔ چہ
 الدنیا حلوة خضرة .. الخ و عسی ان تجبوا شئیا
 و دھو فشر لکم ہر کس را خصوصاً امت اسلام را فلان جزہ
 بقوانین فرقان نہ خواہ گشت۔ و لو اعجبکم کثیرۃ الخبیث
 و لعبد المؤمن خیر مشرک و لامتہ مؤمنۃ خیر من
 مشرکہ۔ و واضح است کہ مدعیان تہذیب نیز خوشہ چندان
 اند نہ مؤسسای چہ حالت پیشینہ شان شاہد عدل است۔
 و معاصران ما نیز بیشتر قواعد اسلام را جذب نموده اند اگرچہ
 بزبان تسلیم نے کنند چرا کہ طرز پیشینہ شان مبانی کوائف
 عالیہ بودہ است۔

از مقدمہ سوئم معلوم گردد کہ چوں حیا نباشد شرافت
 عنقا گردد و اصل نجابت حیا است لہذا گفتہ اند الحیا من خیر
 کلہ و اذا لم تستحی فاصنع ما شئت۔ و جملہ آداب
 موقوف بر حیا ہست از نتیجت نبی کونین تاکید فرمودہ گفت
 کہ الحیا نصف الایمان۔ پس چوں کسے بریں متاع عزیز
 حملہ کند آدمی را باید مدافعت کردن نہ سپر انداختن کہ چوں
 اورفت آدمیت نماند و بے آدمیت در زمرہ دیو و دغا

شود۔ بل اسفل وازل دے۔ و دیریں عالم ع
 نباید کہ نابت نہنشد آدمی
 و چون از مقدمہ چہارم واضح است کہ زن در جبلت
 و فطرۃ حیثیت نالوسی دارد و با او معاملہ ہم مطابق درجہ
 دے باید نمود چہ افراط و تفریط جز خسر الدنیا و الآخرہ نتیجہ
 ندہم۔ و باید ہمید کہ در ہر کلیہ مستثنیات ناگزیر است۔ و
 عالم انسان ہم ازو خالی نی و کسی چہ خوش گفتہ کہ سہ
 نہ ہر زن زنیست و نہ ہر مرد مرد۔ خلا پنچ انگشت یکساں نہ کرد
 پس ہمیشہ محل بحث را مد نظر عامہ افراد شئی باشند نہ
 خاص و خاص الخاص۔ و زنان جملہ یک گوئند چہ خود عقلا
 گفتہ اند سہ

نہ مثل زبیدہ است ہر بیوہ نہ انجیر نام است ہر مینوہ
 و یقین است کہ اکثر بل قریب کل افراد زن کم عقل
 ہستند و ایثار را شائستہ اند نہ امر و انتظام امور کلیہ را۔
 و بوجہ کم عقلی و قصور فہم زیادہ میل ایشان بہ فساد باشد و
 کسی چہ خوش گفتہ کہ سہ

اگر نیک بودے سرانجام زن زنان را مزین نام بودے نہ زن
 چون این مقدمات معلوم شد واضح گردد نتیجہ تعلیم مخلوط
 ہمہ اہل بہ فساد خواہد گشت و آنچه تعلیم سنوای را والہ گشتہ

اند۔ ما نیز معترف ہستیم لیکن سجدیکہ از دائرۂ عفت بیرون نشود
 چہ خدائے بزرگ و برتر کہ خالق ہمہ کس است و انجام ہر کس
 خوب ہے داند تخلیق عورت را علت اطمینان و سکون مرد قرار
 داده است و گفته کہ و خلق منہما زوجہا بسکن الیہا۔ و
 عورت ہم محل تولد و تناسل است و تا قیامت اس کار از او
 بظہور خواہد پیوست۔ پس اگر تعلیم مخلوط بیاں افتد از بسکہ عورت
 عمل کشش میں طبعی مرد است کار تعلیم بمحاشقت ہار ۲ اور
 خواہد گشت۔ چنانکہ بر بینندگان تضاویر متحرک و منکلم واضح
 است کہ در پردہ کہ سکرین (Screen) گویند حالت بیلی
 جنوں باین غوغائی عشق از کلام ابتدا نموده است ازین تعلیم
 مخلوط است۔ و ۵

مرد باید کہ گیرد اندر گوسش گریخت است پند بر دیوار
 و مقصود ضائع خواہد گشت۔ ہیچو زاع کہ بہ تگ کبک
 پرواز خود ہم از دست داد۔ و اس چنین مفسد را اروپا
 کنوں انجام دیدہ نالال است و کہ افنوس ہے مالہ رع
 کار چوں از دست رفت کنوں چہ سود

چنانکہ بر قاریان جراید محقق نیست۔ اگر چہ در تعلیم مخلوط
 فائدہ اموال و مبلغات است لیکن مال برائے صیانت نفس و
 حفاظت عورت و عفت است نہ برائے تعیش بے محل و اسراف

ناروا۔ و اینکه مے گویند کہ چون چیزے را بسیار دیدہ شود او از
نظر اعتبار ساقط گردد۔ این کلیہ در حق اختلاط زن و مرد عاید
مے شود کہ این اختلاط پتہ با اثش است و کسے چه خوش
سرانیدہ ۛ

نہ تنها عشق از دیدار خیزد بسا کیں دولت از گفتار خیزد
و نتیجہ تعلیم جز پائیں نخواہد بود کہ زن خواہد گفت ۛ
دلم بردی و دلداری نکردی غم دادی و غمخواری نکردی
و مرد خواہد گفت ۛ
دلم خواہد کہ پدم سوئے یاراں دواں من بدست باز داراں
و سامع خواہد گفت ۛ

نہ بالغان این عہد زن مشرب اند یکسر
مردانگی جوئید از هیچ مرد عالم
بلے تعلیم مخلوط صفار ہر گوانہ منفعت بخش است لیکن از
خطوہ ہم خالی نیست۔ کہ ۛ
خشت اول چوں نہد معمار کج تا ثریا مے رود دیوار کج
ۛ

مراد ما نصیحت بود۔ گفتیم حوالہ یا خدا کردیم و رفتیم
این مصنون بسیار طویل الذیل است۔ مگر بقدر کفایت را
بس است ۛ

سیر کشمیر

در عہد طفلی از افواہ اکابرین و اسباق مدرسین بانگین بہ
 سمع این بزدہ رسیدہ بود کہ کشمیر خطہ ایست بے سہیم و بے
 عدیل بر روئے زمین۔ اکثر در تالستان این حقیقت کبرلی
 از مکاسن قوت بہو اطن فحل بر حسب دلخواہ بظہور نمودہ کہ
 اشتجار ثمر دار قطار اندر قطار، مردمان بار بردار، زنان مرمیں
 جسد صد رشک عنادل چین و گلزار مصروف کار، جبال مرتفعہ
 و متضاعدہ و طعیان آہستہ طوفانی انہار برای العین مشاہدہ
 نمودم و خوشوقت شدم۔

اگر قدرت حق را تماشا خواہی کرد : و روح مردہ را
 مجدداً احیا خواہی نمود بیا یک ساعت سیر کشمیر کن و دل
 را شاد و از مسرت آباد گرداں مے

از گل و گلزار آن قدرت باری عیاں
 عقل سراسیمہ سرگشت بہ حیرت مہاں
 ما چہار نفر روز سعد اندوز بکال سکہ بخار سوار شدہ عازم

کشمیر جنتِ نظیر شدیم۔ تا راولپنڈی یہ امنیت تمام مسافت نمودیم
بعد آں پہنچ راہ آہن نیست و موترها و لاریها بکار برند۔ از
پنڈی تا کوه مری سیرده فرسنگ است و راہ بہجوزلف محبوباں
پُر پیچ و مَرَعَلہ دار است ہرکہ تجربہ سابقہ ہمچنین سفر نداشتہ
باشد سرش خیلے چرخ زند و اگر مبتلی و پر معدہ باشد قے کند
و حالتش دگرگوں مے شود و اصلاً منتظی مے شود۔ لہذا حوضات
پیش خود نگاہ داشتن از واجبات سفر است و باید کہ ماسوائے
چاہ۔ پہنچ چیز نخورد۔ و خلو معدہ مفید ترین مداوات است۔
اگر پہنچ نشود از کثرت سرگردانی و غشیاں ضرور لاحق شود۔

راہے کہ بجانب کشمیری رود در خوبی نفاست و لطافت،
لطف و نزہت و منحت و حضرت بے مثال است ہمیں وجہ
موجہ است کہ ناقلان زمانہ و صیرفیان نقود کمال در توصیف
کشمیر و لواچی و سواد آں رطب اللسان و عذب البیان شدہ اند
چنانچہ عربی شیرازی مے گوید مے

ہر سوختہ جانے کہ بکشمیر درآید گر مرغ کباب است کہ بالال و پُرآید
گویند شاعرے را اتفاق سفر کشمیر دامگیر شد۔ چوں در ناجیہ
پیر پخال رسید رخت اقامت بگسترد و آسجا را مہیت خود گردانید
آں خطہ زمہریر آں کوتاہ ہیں را ہمہ شب بر مضجیع خود بغلطانید
و یک ثانیه ترفیہ خاطر عاطرش نداد۔ باداواں برخاست۔ و

بسیار برہم شد و زبان طعن بکثادہ گفت ہ
 نہ برف است اینکہ بارو بر سر پیر فلک تفت میکند بر روئے کشمیر
 الفصۃ بھولائے گوش خردندان خر شد

اگر مؤخر ہمہ روز رواں باشد پیش از بیست و چہار ساعات
 در سری نگر کہ مستقر گمانی است خواہد رسید لکن لاریہا در
 رسیدن سری نگر سالم دو روز گیرد و بسیار تکاسل و خستگی را
 موجب باشد۔ در راہ مگر خانہائے دولتی قائم کردہ اند کہ خیلے
 خوب و وسیع و مزین باشد۔ اول مرتبہ ایست کہ بہ کالسکہ
 بخار و لاری چنیں طویل مسافت طے کردم۔ بسیار خوب و
 راحت بود۔ لاری ساعتی پنج فرسخ راہ مے پویند۔ تندی حرکت
 لاریہا بطورے بود کہ کلاخ و قتیکہ در پرواز مے بود لاریہا در برابر
 او رسیدہ ازو مے گذشت و کلاخ پس مے ماند این عجب نشانہ
 دل خوش کن مے بود کہ بصارت را مسرور و بصیرت را پر نور
 مے کرد۔

در ہر بست و پنج میل یک قراول خانہ بجهت حفظ راہ
 و بعد ہر چند فرسنگ آرام گاہے ساختہ اند کہ محل استادن
 لاریہا است۔ آغا مردمان سوارہ پائین آمدہ آب می نوشند و
 قدرے تفرج مے کنند۔ نیز صاحبان لاریہا آہنا را آغا چرب مے
 کنند و آب مے نوشانند۔ آہائے عیون و آبخار ہا چاییدہ ہچو

برف زده و شفاف مثل بلور باشد۔ جان و روح را فرحت و
تازگی و جسم خاکی را بالیدگی بخشد۔ در راه تشیب و فرائز با فراط
است۔ گنج قریب چرخ نیلوفر سی حاصل شود و گاہ در قلب و ناف
زمین مستقیم باشیم۔

به هزار رنج و تعب راه که با عیش و طرب مخلوط بود به منزل
رسیدیم و شکر خدا بجا آوردیم۔ صدق و صحت این شعر سعدی
معلوم گشت۔

بے کرب و رنج گنج میسر نمیشود مرد آل گرفت جان برادر که کار کرد
در سرنیگر رفته زور قے بکرایه گرفتیم و تا سیزده روز بر روی
آب ماندیم۔ هنگام مراجعت سیر کارخانه پنبه رسی و پیچماشی کردیم
مردمان کشمیر با وصف چرکیں بودن و شوغلن لباسی درین مصنوعات
خیله چابک دست هستند زنان کشمیری که در حق شال کسے

زن کشمیر در کشمیر بے شوهر نئے ماند

اگر ماند شبے ماند شبے دیگر نئے ماند

گفته تقبیح و تفضیح ایشان کرده است و نشان خبت باطن خود
داده است از مردمان خویش درین صنف عقیب نیستند بردستگاه
بدل و جان کار می کنند و از ایشان کم نمی آرند۔

روزے بهار و حش رقتیم۔ انواع طهورے و حیواناتے که در

کتابے نوشته اند همه آنجا بهم می رسد۔ از هجوم مردمان نماند

عکس نبود که کسی آتجا تا بدیر نماشا بکند۔ شیر ابالدار، میمونهای
 مختلف اللون، انواع طوطیها و طاووسها و اقنای مرغهای شوش
 و شنگ متفصل بودند۔ علاوه اینها در کثیر مقامات سرد سیر و
 سیر کن هم هست مثلاً گاهند بل، گاگری بل، حضرت بل، اچھا
 بل و غیرهم۔ سیاه آبی که آزا ڈل گویند قطعه ایست آب
 مسطح که چند فرسنگ پهنائی دارد۔ مردمان مالک دور و دراز
 برای دیدن ڈل و آرامش دل آتجا می آیند و کشتیها و دکانها
 گرفته روزگار فرصتی بسر برند۔

بر رخ نور کثیر اصحاب کشاره داغ نه اند زیرا که با این
 قدر آب مصفا، هوای تروتازہ امار شیریں و تفرجگاه های
 دلنشین ایشان ملوث به چرک و گندگی باشند۔ در اعمار خود
 اغلب سه بار جسم را شست و شو کنند۔ اولاً بوقت ولادت
 ثانیاً بوقت عروسی و ثالثاً هنگام مرگ و جنازه۔ چون ایشان
 جامه برتن کنند باز خود از تن جدا نمی کنند مگر عنال این
 فرض را انجام دهد۔

زنان کثیری بغایت خوشگل باشند لکن از حسن و دلاوری
 محض بچیز اند۔ جامه گندہ زیب تن می کنند و بدگل نمی نمایند
 باید که از وجود نامسعود کشمیریان کثیر را که رشک فردوس
 برین است

اگر فردوس بر روی زمین است همین است و همین است و همین است
پاک بکنند که همین یک عیب است و بس -

کشمیریان بسیار دروغ باف هستند در داد و ستد لاف زنی
و دروغ فروشی و قیصره شان است - پیرپرست اند و پرستش قبور
هم کنند - حضرت بل مقامیست در کشمیر که آنجا موی مبارک
آنحضرت صلعم مدفون است - مردمان ضعیف الاعتقاد روز آدینه
آنجا در صورت ازدحام می آیند و شرف و کثرت قبر را گرفته
باواز بلند الحاح و زاری می کنند نظاره آن عبرت گرفتنی
است - ع بریں عقل و دانش ببااید گریست

شاعری در مدح و وصف نگاری این خطه دلیزیر قصیده غزلی
ترقیم نموده است - برائے ضیافت طبع طلاب درج ذیل است -

مثلش نشان نداده کسانی که دیده اند
ملک جهان و عرصه دوران روزگار
چشم زمان و عین فلک مثل او ندید
باغ بهشت گشت به پیشکش شرمسار
صد بار آسمان بگرد زمین بگشت
تا همچو کشمیر یک باغ پر بهار
آرد بروی ارض میسر نشد و لیک
پس مضطرب شد دست و شب و روز بهیقرار

سیارگان گنبد نیلوفری کہ اند
 یک انعکاس گلشن کشمیر پُر بہار
 باغ نیم و باغ نشاط است جلوه گر
 تا طالب بہشت نہ ماند در انتظار
 وادی کشمیر بود خال روئے دھر
 ہم غازۃ جمال رخ دشت و کوہسار
 کشمیریان بہ جن صبح و بہ دلبری
 گوئے سبق ربودہ ز خوبان ہر دیار
 آل زلف و خال و عارض سیمیں کہ پیش او
 حور و پرسی مدام خجل ہست و شرمسار
 تسنیم و سلبیل خجالت ہمے کشد
 زان چشمہ ہائے آب مصفا و آبشار
 مہتاب ہست یک گل شبوئے آل چمن
 خورشید زرد آلوئے آل باغ پُر بہار
 و این شعر آخریں کہ بہترین ہمہ است کشمیر را برستانی
 جہان مریخ قرار دادہ است و ہو ہذا
 کے آفرید خطہ چوں ملک کشمیر
 دست قضا و قدرت خلاق کردگار
 در کشمیر (سمریکر) چہار باغات قابل نظارہ است باغ تسنیم

باغ نشاط، شالامار باغ، چشمه شاهی - سیاحان جهان و
 مساحان دوران آنجا را ورود کرده مسرت فراوان و نشاط
 بے اندازه حاصل کنند - نورالدین جهانگیر و نور جهان از باغات
 ثلاثہ حظ مفرد اندوختند و زندگی خویش را بعیش و کیف
 بسر بردند - چنانچہ کسے بریں حظ گفته است
 صبح در باغ بنیم و شام در باغ نشاط
 شالامار و لاله زار و سیر کشمیر است و بس

حضرت سعدی

۱۱۸۴ تا ۱۲۹۱ هـ

طرز کلام و حالات زندگی شیخ سعدی به نسبت دیگر شعراء فارسی بعدالمشرقین دارد. شیخ عالم با عمل بود. چیزی نه گفت که نکرد و نکرد که نه گفت. کلامش سلیس، عام فهم و پسند قلوب عوام است. بنا برین در محافل و مجالس مطبوع و خواطر شده است. اشعار و حکایات منشورنش از محاسن اسلام و تعلیمات مالا کلام محشو است. شیخ به لباس نصائح ترغیب و خوش معاملگی، خیریت، مهرباندری، خدا خونی، پابندی اصول حق اسلامیه، امانت و تدبیر داده است. هیچ مبلغ اینچنین کار مهم انجام نداده.

او عارف گوشه نشین و زاهد عزلت گزین نبود. و کسبه را مشورت ترک عالم نه داد. شیخ در ۱۱۸۴ میلادی در خاک پاک شیراز که عجب خطه مردم زا است در عهد اتابک سعد بن زنگی از کتم عدم بمنصف شهوود ضواقلن شد. و چون به سن بلوغت رسید در کلیه نظامیه بغداد به معونت

وظیفہ و ادارہ شاہ موصوف تحصیل علم می کرد چنانکہ خود مقرر
است ۵

مراد در نظامیہ ادارہ بود شب و روز تلقین و تکرار بود
شیخ بر مناسبت نام اتابک سعد بن زنگی خود را سعدی
تخلص کرد۔ چون مغول نامعقول بر شہر شیراز تاختند شیخ در
بغداد رخت اقامت افگندہ بود۔ بعد تکمیل تعلیم و فراغت
تحصیل شیخ سیاحت حاکم ایران و توران، چین و ہندوستان
عرب، شمالی افریقہ و فلسطین و ترکستان کردن گرفت۔ در فاتحہ
بوستان خود معترف است ۵

در اقصائے عالم بہ گشتم بے بسر بدم ایام با ہر کس
تنہا نہ ہر گوشہ یافتم نہ ہر خرمنے خوشہ یافتم
شیخ در اثنائے مسافت در حروب صلیبیہ در طرابلس تا چند
سال در اسارت بکار گل سازی گذرانید از آنجا بتوسل مخلص
اخلاص اندیش مخلصی جت۔ رہانندہ اورا و دخترک داد۔ لاکن
این زنا شوقی مساعد نہ برآمد۔ قصیدہ نامرضیہ این عروسی
در کتاب غلیش افصاح این مے کند۔

شیخ مکرراً بعزم سیاحت از خانہ خروج کرد چوں سفرش
اختتام پذیرفت او صوب صواب بجانب شیراز راجع کرد۔ دید
کہ فتنہ ایلخانی فرونشستہ بود۔ شیخ بدلجعی حالات اسفار

زبان شیریں بہ ادائے دلنشین قلمبند کردہ خراج تحسین اند
حالمیاں وصول کرد۔

تراجم گلستان و بوستان شیخ در السنہ عالم یافتہ می شود۔
ازین تحسین می توان کرد کہ ہر دو کتب چہ قدر مقبول و موقر
است۔ این ہر دو علی الخصوص اول الذکر گوہر بے بہا است و در
نضاح و حکم لاثانی است۔ شیخ در کوزہ دریائے ذخا را
گنجینہ است۔ علاوہ ازین شیخ را غزلیات، قصائد و نظمها
ہم لاتعداد است۔ در غزل اورا استاد مسلم الثبوت رانند
و بعضے اورا پیغمبر گفته اند۔ رباعی مذکور بریں معنی دالست
در شمر سہ تن بہمیرانند ہر چند کہ لا بنی بعدی
ابیات و قصیدہ و غزل را فردوسی و الوری و سعدی
شیخ ہم قصائد غزا دادہ در اوصاف مدوحین خود لیکن قصائد او از
رنگ و بوی ابتذال مبرا است او گے را توصیف ناروا نہ کردہ است بل زبا
یادہ گوئی و ہرزہ سرائی را ہم نکلشودہ است۔ در اکثر و بیشتر
قصائد الواب نضاح و مواعظ مفتوح کردہ است و بے حجابانہ
و بلا خوف و ہراس نصیحت و حکمت می کند۔ بسا اوقات
عم ممدوح مے شود۔ چنانچہ در قصیدہ کہ در مدح انگلیاف
گفت۔ چنین گفت مے

چنین پند از پدر نشنیدہ باشی
عم

به چنین بیه باکی و تهوّر کیسه سلاطین مطلق العنان را موعظت نکرد
که او می کرد۔ سخن اینست که او کور باطن نبود۔ چنانچه بصیرت
هم داشت۔ علی الرغم علمائے سوره و صالح و پرمهر نگار، بنیکو سیر و
بنیکو شعار، راست باز و خوش کردار بود۔ سلاطین دول از
اعناق دل او را بهبه و جوه بهتر و بهتر می پنداشتند و از
کلمات او سر مو انحراف نمی ورزیدند۔

این عجب است که چنانکه او مشهور است همین قدر اشش
نامعلوم است۔ چنانچه اسم شیخ و مدت عمرش هر دو
ما به الاستزاع است۔ کسی او را مصلح الدین سعدی شیرازی
موسوم کرده است و کسی او را شرف الدین نامیده و مصلح الدین
لقبش مقرر کرده است۔ بقول جامهیر او یکصد و بیست سال
زنده ماند۔ لیکن درین هم خلاف است از کتب او هیچ
صراحت نمی شود۔ شیخ در اوائل عمر پدر مرده گشت، چنانکه
از کلام اعجاز التیام او مستنبط می شود که پدرش در طفولیت
او را داغ مفارقت داده عدم سفر آخرت کرد۔ شیخ می گوید
مرا باشد از درد طفلان خبر که در طفلی از سر بر فتم پدر
مذهب شیخ هم مسئله اخلاقی است۔ اهل تسنن او را
متبع سنت و الجماعت که مذهب ائمه براعت است گمان می
برند۔ لکن اهل تشیع او را شیعی غالی گویند و حق بجانب

ہر دو نیست۔ نیز کہ اس چنیں مردماں لامذہب نے بل بے
 قید مذہب باشند کہ ہر دلعزیز شوند چرا کہ اختصا ص مذہب
 خاص مزیل صیت باشد۔ ایشان ہرجائی باشند و بر طریق
 خدا صفا دم ما کدر گاهزن شوند۔

شیخ صدیقی منش، و فقر دوست بود۔ از صحبت امراء
 نفور و علمائے گندم نا جو فروش دور می بود در سن صد و
 نود و یک ہجری لا ولد وفات کرد۔ کسے تاریخ فوٹش دریں
 اشعار گوہر بار ترقیم نموده است ۵

در ہجر معارف شیخ سعدی کہ در دریائے معنی بود غواص
 مہ شوال روز جمعہ روحش بجاں درگاہ رفت از روئے اخلاص
 یکے پرسید سال فوت گفتیم
 ز خاصاں بود ازل تاریخ شد خاص

زمانہ باتوں سے آواز دے تو بارگاہِ مبارک

ذاتِ بیچون و بے چگونوں را حمدیست کہ نہ پایاں دارد نہ
 آغاز۔ و ہمچنین فخر موجودات را کلام است کہ شنائے او
 کما حقہ گوید۔ ازینجا است کہ سعدی عجز نفس الاهی را از
 جانب ہمہ کس بدیں شعر ادا می کند و چه خوش می گوید
 چه وصفت کند سعدی نام تمام علیک الصلوٰۃ لے بنی و السلام
 و بنی کونین (صلعم) از میان ہر کہ و مہ ازینجہت این شرف
 مطلق یافتہ اند کہ با زمانہ ساختہ بل زمانہ را بقوت قاہرہ
 عدالت خود تابع و مقتفی اثر ساختہ اند۔ چنانکہ خداے قدوس
 آن فیض گنجور اولی الابصار را بمنشور احسان خود
 نواختہ می گوید۔ ما اناکم الرسول فخذوه و ما نہماکم
 عنہ فانتهو۔ و بنی را ہم مامور کرد۔ فبہداهم اقتدہ
 ہذا۔ و نیز می گوید۔ قل ان کنتم تہبون اللہ فانبعونی
 یحبکم اللہ۔ و یہاں کس کہ احوال زمانہ طلوع این نور
 ہدایت تصنیع و تتبع نماید این دعویٰ بصدق مقبول خواہد یافت
 کہ مدعیان تہذیب آن زمان چہاں در افراط و تفریط بودند

و غلبه حیات جاہلیت بریناں چه مستولی بود - خواه فارس آن
عصر بود یا روم - هند بود یا چین همه چو هشی مغزهاں به جہل
مرکب محاط گشته نعره ادا و لایعلوی زده و این مثل صادق
بود - ع کس نگوید که دوع من ترش است

چون ظهور ششعه نور داعی اسلام شد که در حق و سے
کسے چه خوش گفته است - افلت شمس الدولین و شمسما
همه ظلمتہائے انقی و آفاقی را انعام شد - و درین انعام
مترکمه مشعل ہدایت افروختند - بجز ذات بے ہمتائے وے کسے
را یارا نبود و رواست کہ بگویم کہ خدا خواست کہ رہنمائے عالم
گردود حضرت موسی علیہ السلام کہ ہم از الوالہرمان اند - نیز
آرزوئے اتباع وے نموده است چنانکہ کسے بزبان فارسی گفته
است

چون بتانش نگاہ موسی کرد شدن از امتش تمنا کرد
پس ہر کس کہ طرز و طور اینق حضور والا صفات را بہ
کمال تحقیق بیند باز نماند کہ بگوید کہ مثل سائر اعنی کہ اگر
زمانہ با تو سازد تو با زمانہ ساز - یکے از اغلوطات است -
کہ در پست فطرتاں و تیرہ باطنان شایع و ذائع گشته است
و عوام کالانعام او را از قبیل الہام انگاشته عروۃ الوثقی خود
می پندارند و پایہ استقلال را ہموارہ در پس و پیش دارند

کہ پیشرو یکے سرسید است و رہنمائے دیگرے مولانا قاسم
 الحیرات و العلوم۔ چہ راہنمائے اولین مثل سائمر را مد نظر خود
 نمود ہر آن کوشاں بخوای حال این مقال و گویان بزبان
 حال و قال بود کہ اگر زمانہ با تو سازد تو با زمانہ ساز۔ و
 ثانی کہ لاثانی عصر خود بود بر غم اول نجات جست ابو الوقت
 گشت و نمود ہر چہ نمود و چون کل شی یرجع الی اصلہ حق
 است علیگیاں از نتائج خصم الدنیا و الآخرہ الا قلیل منهم
 دریں عصر واقف گشتہ اکنون سخت نالان شدہ مے گویند
 لو کالوا یعلمون العیب یلابسوا فی العذاب المہین و
 یقین کہ اگر مقدم البیثان دریں زمانہ حالت جاریہ بدیدے
 بالضرورہ طرح دیگر انداختہ زیرا کہ دیدہ می شود کہ ہر یک از
 علیگیان "لو و کینی" را ملاحظہ نمودہ از بی سو رائندہ و از آن
 سو در ماندہ دست تاسف می مالند و می سراید۔ یا لیتنی
 مت قبل هذا و کنت نسیتا منیبا۔ فقط۔ و خیر الکلام
 ما قل و دل واللہ یمہدی من یشاء الی صراط مستقیم

روضه تاج محل

(۱) تمهید (۲) تالیخ و وجه تعمیر

(۳) عبارات (۴) روضه

(۵) مصارف (۶) عجائبات

س گاہے گاہے باز خواں این قصہ پارینہ را

تازہ خوابی داشتن گردانئے سینہ را

اگر کارواں گذرد آثار کاروانیان پس ماند - اگر آثار قدیمه
که مشتمل بر ظروف شکسته و اوانی ریخته و آلات و ادوات رنگ
خوردن است در تهذیب و تمدن و معاشرت قوم قدیم در
دلالت ترتیب تاریخی حمد است صن و لطافت و نقاست و
ظرافت و استحکام و نظارت روح پرور روضه تاج محل این
منصب را بدینجه اولی تکمیل می دهد -

ملکه ممتاز محل یا مہرالنساء کہ دختر آصف خاں و فرزند
دلبرند برادر نذر جہاں و رفیقہ حیات شہابجہاں بود - در اصل
نام او ارجمند بانو بود - چون بجل نکاح شہابجہاں در آمد -
بنام ممتاز محل مخاطب و ممتاز شد بادشاہ در مہر مہرالنساء

دل باخته بود۔ ممتاز محل کثیر الاولاد بود۔ او چارہ اطفال زائید
 چون نوبت چہارم رسید در درہ مبتلا شدہ جاں بحق سپرد
 در آندم عمرش سی و نہ سال بود و در ماہ جون ۱۶۳۱ء راگزائے
 عالم بقا شد۔ سنگام نزع شوہریش را پیش خود خواندہ وصیت
 نمود کہ زن دیگر نہ گیرد و مقبرہ اش چنان دفن و دلفریب و حسین
 تعمیر کرد کہ بے سہیم و بے عدیل باشد۔ شاہجہان عرض او را
 مقرون باجابت کرد و در شہر آگرہ برب رود جن مقبرہ اش
 تعمیر کرد کہ یادگار زمانہ است بل یگانہ۔ ہر روز بست ہزار
 معمار مصروف عمل می بودند۔ میر تعمیر در ۱۶۳۲ء اطلاع تکمیل
 بحضرت شاہ گذرانید۔ نامش تاج محل مشہور گشت۔ تاج محل
 در بیست و دو سال بہ صرف سی کروڑ پول سفید تیار شد
 ایں یکے از عجائبات عالم است۔ مردمان از محالک دور دست
 بدیدن او آیند۔

شاہجہان در صفوف سلاطین سلف در بارہ عمارات رفیع الشان
 حیثیت امتیازی دارد۔ نقشہ ایں بے مثل عمارت پیداوار
 دماغش بود و وسائل شاہجہانی او را لبیک گفت۔ باغی کہ
 گرداگرد روضہ نشانہ شدہ بود در آل وقتہا بطرز اینانی منتخب
 روزگار شمرده بود۔ در آل انواع فواکہ و گلہائے نایاب بود۔
 بر لب جوہیا اشجار قطار اندر قطار ہمچو خدام مودب دورویہ

کمر بسته استاده بود و متصل به سروسه فواره بازی می کرد
از نظاره آن همه نگاه سیراز دید سیر نمی شد - گویی که قدرت
همه دولت خویش را برای نمایش وقف کرده بود -

عمارت اصلی به بر چو ترة سنگ سرخ استاده است -
طولش ۹۷۰ فیت و عرض ۳۴۵ فیت است - در همین وسط
او چو ترة دیگر نصب کرده اند که ارتفاع او ۲۰ فیت است
در سمت جنوب آن دو زین به هم می رسد که هر یک بست و
یک پایه دارد و در رو استاده است - مینار روضه از صحن
باغ تا قرناس قبه $\frac{۱}{۲}$ ۱۴۲ فیت بلند است این در وضع
و آئین بهترین و نفیس ترین است در هندوستان - قرناس
قبه وسطانی از سطح چمن $\frac{۱}{۲}$ ۲۴۳ فیت بلند تر است یعنی
قطب مینار ازین پست تر است -

عمارت مقبره مشن است - و در مقابل دره بزرگ بر
پهلوی و ناصیه سوره یلین بخط جلی کنده است - در اطاق
درمیانی احاطه مشن از سنگ مرمر که آن را خزینه مشک
نامند خیلی خوش قطع و نفیس تعمیر کرده اند مرمر دره ها بسیار
بیش قیمت و اعلی است چون از قرب دیده شود ذرات
طلایی در خمیر آن مرئی شود - جداول لطیف و باریک بر پشانیها
عجب منظر دلفریب پیدا کرده است - شاه جهان برای مقبره

ممتاز محل چادرے بصرف مبلغات خطیر تیار کردہ بود لاکن او
در ۱۷۱۸ء در تصرف حسین علی خاں آمد۔

پیداوار سی دیہات دارالسلطنت برائے اصراف و اخراجات
روضہ تاج محل وقف کردہ بود۔ قریباً یک لک پول سفید از
اینہا وہیں قدر از بازار ہا، دکالین و رابطہا حاصل می شد
لاکن از دست انقلاب دہرہمہ نظام درہم برہم شدہ است۔

لطف سیر روضہ تاج محل در شب ماہنتاب است۔ و در
گنبد از صدائے بازگشت عالم دلکش پیدا می شود۔ امانت
شیرازی در تحریر کتبہ ہا اسلوبے مرعی داشتہ است کہ جملہ
حروف از بلندی کم و بیش مساوی القامت نظر می آید۔

از سہ صد سال عمارت روضہ از برق مزین شدہ است
در رائے اہل فن قرناس و ماہ از چنیں معدنیات مرکب شدہ
است کہ از مجموعی ترکیب آہنہا قوت جاذبہ پیدا شدہ است۔
کہ اثر برق را جذب کردہ مزین می شود۔

لارد کرزن در ۱۹۰۹ء بنفس نقیض اسجارت رفت و اعتراف عجرو انکسار
نمود و اظہار جذبات بدیں الفاظ کرد۔ "در نظر من این روضہ تجلی
جمال لاناوال است۔" و قندیلے از راہ عقیدتمندی تہدییہ
نمود کہ تا ہنوز اسجا لصب است۔

سینما

- (۱) سینما چه چیز است (۲) ابتداء
 (۳) بنائے اصول سینما (۴) موجد
 (۵) عمل (۶) تیاری فلم
 (۷) کارگذاری ایکٹراں (۸) فوائد

سینما آل مجموعہ تصاویر است کہ بتوسط لینز (تیشہ شہائے
 محراب) بہ انعکاس روشنی تیز مکر کرده و نمایند و تصاویر
 متحرک در کارها اشتغال دارند۔

عکاسی و اصول آل | کوزه گرے پس داشت کہ نامش

سرطاس و یخوڈ بود۔ اولین فخر عکاسی نقیب سرطاس شد
 کہ تصاویر اشیائے چهار گوشہ را بر قرطاس سلور ناسٹریٹ
 حاصل کردن گرفت لیکن باعث خالی دیرپا و پائدار نماد۔
 من بعد از مساعی پیا پی و تجارب پی در پی این امر را
 بیایہ ثبوت و تحقیق رسانید کہ این نقش را چه طور رنگ
 مداومت داده می شود۔ بالاخر در سنہ ۱۸۳۹ء دگورے ناجی
 سائیس دان این نقش را بصورت استقلال پیش عوام

مظاہرہ کرد۔

بنائے اصول سینما | چوں نیسی و ڈوگرے در تجربہ مشغول

بودند دیگر مردمان بہ بازیچہ طبع آزمائی می کردند کہ در عرف عام از نام ٹروپ یعنی "دور حیات" یاد کرده می شود این دائرہ مخروطی شکل بود کہ اندرویش سلسلہ نقاویر کوچک گذاشته بودند۔ اگر بینندہ نگاہ خویش بر یک تصویر می انداخت و ہم دائرہ را در حرکت می آورد در نگاہش تصویر متحرک نظر می آمد بر ہمیں اصول سینما در معرض وجود آمد۔

موجود سینما | در عالم ایجاد فخر سینما نصیب شخص واحد نیست اولین ہمہ سینما ٹوسکوپ یعنی سیریں و آلات دیگر تیار کردند لومیر، پال و جنکیز در ۱۸۹۵ء جہد اکید بکار بردند۔ بعد ہم ایڈلین تجربات کرد و ترمیم و تنسیخ مناسبہ کرد و سینماتوگراف در میدان ایجاد پیش کرد۔

فلم عبارت از سلسلہ نقاویر است کہ در سلنڈر مدور قائم کردہ شود۔ بذریعہ دائرہ بسرعت چلانیدہ شود و در عقب آن روشنی تیزی اندازند۔ ازاں رو تصویر بزرگ شدہ بر پلیٹ یا چادر منعکس می شود۔ دریں ایام سینما چنین قدر ترقی یاب شدہ است کہ رقص و سرود، مکالمات و خطبات ہم دیدہ و شنیدہ آید۔

کیله فورنیا در ینگى دنیا شهرسیت که درو مرقح ها تیار کنند-
 زیرا که این جا کمپانی مرقح ساز را مناظر قدرت، آفتاب
 علی التواتر، فضائے مصفا، کوه و دریا، صحرا و جنگل و غیره مهیا
 و میسر است هر کمپانی مرقح ساز قریه کوچکی است که درو
 صد ها بخار، مصور، کاریگر و صنایع با قاعده ملازمت می کنند-
 در تیار می یک حصه حکایت همه تمام و کمال نقالی کنند
 که بیننده هیچ نقص نمی بیند- آن کار بسیار حیرت انگیز می
 نماید- چون کسی از بالا بغتته خود را پائین می اندازد در اصل
 این طور کار ها به استظهار اطناب انجامد و رسنها به نظر
 نمی آید-

همچنین بالائے دیوار سے رفتن کار حیرت افزاست - بعد
 طیارگان سیارگان آسمان را در تصرف آوردن هم خالی
 از استعجاب نیست -

کار اداکار | بعض اوقات اداکار به صعوبات دوچار شوند-
 مثلاً در تہیم غواصی کردن - در طیارگان طیر نمودن - بر
 قلّه های کوه برآمدن، در محرکه اتمام نمودن -
 قواعد تصاویر متحرک و منظم | اہل صنعت و حرفت را ذریعہ
 ایست عظیم برائے اشتہار دادن صنایع و حرف - در مدارس
 و مکاتب برائے ازدیاد اشتیاق علم استعمال کنند- جراح ازین

مختلف و نازک اعمال جراحی باز نماید۔ دکتور و اہل سائنس از
 وساطت اشعہ عکس ریزہ تصاویر عمل انہضام و حرکت قلب می
 گیرند۔ علاوہ بریں ہمہ این ذریعہ تفریح و تفریح است۔ آل
 وقت قریب است کہ گراموفون بے کار شود۔ زیرا کہ اندرین
 محض نغمہ و سرود است و در سینما علاوہ نمنا غذائے روح،
 چشم و دل است و ہمہ انہیں تروتازہ می شود۔

ایران جدید

در عهد احمد شاه سابق شاه ایران احساسات و مشاعر ایرانیان بتمامها مرده شده بود لکن از او رنگ نشینی و تاج پوشی رضا شاه پهلوی نشأة ثانیة را آغاز شد و روح تازه در جسد مرده ایرانیان رواں شد - عند الوقت یتقط و بیداری به نصف النهار ترقی شده است امروز سلسله غیر منتزای اصلاحات بوش و بیجان پرکیف دارد - دولت ایران تختیش بوضوح و قطع و تراش خراش البسه ملتفت شده بود زیرا که اهل ایران متعود لباس چست نبودند لکن درین ایام فرخنده فرجام لباس مغربی و کلاه پهلوی در بر کنند - عمامه برائے سر و فرق علمائے کرام منقض است - علمائے دین قیّم طبقه ایست که مسند از مهاریر و سچل دولتی باشد - مردمان مولویت نما معمم و مکتلا را بیچ وقت و توقیر نمانده - اینجا گاهی سوال مذہب بنی خیزد - همواره قومیت و ملیت مد نظر است -

خواتین ایران هم مغربیت زده شده اند و درین خصوص با مردان خویش دوش بدوش می روند - تعلیم نسوان در

افواه عوام است - شاعرات هم بر منصفه شهود جلوه می دهند -
 در دوازشه شهری تعلیم لازمی قرار داده اند - برای تحصیل
 صناعات و اهل حرفت چا سجا مکاتیب شبانه واکرده اند طفلان
 را کتب از بر نمی کنند بلکه مشاهدات را بکار برند و امیال
 متعلمین و طلاب را نگهدارند - این طریق تعلیم خیلی پر منفعت
 شده است - در مکاتیب شبانه مزدوران و صنعت گران بلا
 استیاز سن و سال تحصیل می نمایند - تمام تر توجه موهباں سوئے
 "وطن" و صنعت و حرفت و مصنوعات ملی مبذول می کنند -
 حکومت ایران در آمد غیر ملکی اشیاء را سخت ممنوع و
 خلاف قانون اعلان کرده است - و برای تسداد کلی محصول
 گران عاید کرده است تا آنکه از بهر اس گرانی داد و ستد
 و استعمال اینچنین اشیاء را ترک کنند - پارچات ابریشی و آرائشی
 و نمائشی را سخت قدغن است - بر چار، شکر و نولون غیر
 معمولی محصول ایراد کرده اند چرا که اهل ایران باین اشیاء
 بسیار راعب و خوگر اند - سگار ملکی در ترویج و شیوع است
 و مطلق باموال بیرونجات احتیاج نمی اقتد هم چنین برای
 دیگر اشیاء و ما بختاج سعی پیهم در عمل است - که آنها
 وطنی و ملی شود -

صیغه های تلخراف و مراسلت رو به ترقی است - در

شهرهای بزرگ که آنها را سواد اعظم می توان گفت مرسلت
فضائی مستقلاً قائم شده است - سلسله بواسیس و منهیاں
بسیار منظم و مرتب کرده اند - علاوه بریں شاگردان امنیه و
نظمیه از فرائض و اشغال قافل میستند -

از روستا منشور سلطانی بر سر روستائی و شهری که عرش
بین بیست سال و سی سال باشد تا عرض دو سال یک
شاهی براسه "اجباری" یا "نظام و نطقه" مقرر است - تعلیم
مسکری بر سر فرد بشر یا تفریق امارت و افلاس فرض است
کسی را از این مقرر نیست - علاوه بر آموزش و طعام و ملبوسات ضروری
میله برای خرج اتم داده می شود که ضروریات را مکتفی باشد -
هنگام شمول اجباری قتل و قتل و نیت و اصل می درزند - قبل
داخله اجباری تحقیقات کامل می کنند - اگر کسی کفیل خانواده
بزرگ یا عذرش مبنی علی المعقولیت باشد او را از ماموریت
استعفاء دهند لکن کابل الوجود قبل گر که بدون وجه متواری
شود یا راه فرار و گریز پے برد نظامیه او را تجسس نموده قرار
واقعی گوشمالی کنند - در سال دو مرتبه انتخاب اجباری وقوع
پذیر شود - بعد تربیت دو ساله همه قیود سلطانی مرتفع شود -
لکن هنگام ضرورت در خدمت موطن عزیز سرفروشی کردن
از لوازمات است بالفاظ دیگر از جهد اکید رضا شاه پهلوی

همه ملت ایرانیه را در عسکرے مشکل می کنند اینست قرآن
حیات و ممات برائے قومی که چندین سال قبل ازین بر صفحه
روزگار پیچ اثرے از قومیت و وحدت فکری نداشت -

در ایران هر کس نوزے از قبیل بلیت (Pamphlet) دارد -
هر وقت و هر آن ازو جدا نمی شود آن را در اصطلاح ایرانی
سجل احوال گویند - درو اسم و رسم، مولد و مسکن، نام والدین
و کوالف عمومی گیرنده مندرج باشد - حالات قبیلہ اش، مشاغل
زندگی، ازواج، طلاق و خلع، پیدایش اولاد و مرگ شان و غیره
و غیره هم بالاجمال مذکور باشد - بعد از فصلے سالی واقعات
جدید و دستخط برو ثبت کرده شود - این سجل احوال نزد ملکبان
و غیر ملکبان بودن اش ضروری است - زنان هم از داشتن
این مستندات نیستند - در سفر و حضر ملازمین پولیس جابجا تفحص
سجل احوال بینند -

همچنین ایرانیان لقبے پیش اسامی خود ایزاد کنند - این اش
اهم است این لقب مثل تخلص شعرا بسیار مختصر باشد مثلاً
نورانی، اسودی، خلیلی، رغبی، محسنی، حسنی، غفاری و غیره
اسم و این لقب تخلص نما توانان است - خوانین هم درین
وصف منبج روان اند مثلاً ماه رخ، شاه رخ، پروین، همین
و غیره -

اینجا شمار متوسط الحال طبقه یوماً فیوماً در افزایش است هر
 که و مه کمترین و طویل ترین اسفار را بتوسط کالسکه بخار و
 موتر طے کند - قاطر و اسب در مصرف افراد قبائل بادیه نشین
 و حصه مفلوک الحال کس میسر است - در شهرهای کلاں
 انتظام تلغراف ، تلفون ، لاسلکی و غیرهم خاطر خواه و تسلی بخش
 است - و کوشش و کاوش بدستور جاری ایست که در شهرهای
 کوچک هم ازین فواید منتفع و منتفع گردیده انجنین های اصلاحیه
 هم همروش تدابیر دولتی جاری است که در انجام دهی فرائض
 خود متنبهک و متوغل است - در پیام گذشته انجنین به یادگار
 فردوسی طوسی تاسیس یافت - نامش "انجنین آتار ملی" است -
 این انجنین بذریعہ لازمی رقوم خطیر فراهم آورده است عنقریب
 برای "یادگار فردوسی" اقدام عملی خواهد کرد - مجسمه مرغ بها بنا
 که در لژال خود کتاب شاهنامه فردوسی گرفته پرواز کنال به
 نظری آید بریادگار فردوسی نصب خواهند کرد -
 از دولت پهلوی هم صیغه مامور شده است که عنبر
 فارسی الفاظ از ادبیات فارسی اخراج کرده خالص و خالص
 فارسی لغات بطور نعم البدل شامل می کند - دست حک و
 اصلاح آن صیغه شاهنامه و امثالهم را هم نگذاشته است که
 از دستبرد و دخلت مامون بود -

یک دیگر حکمه آتار قائم شده است که بازارهای عتیق و
مکانات کهته را خرید کرده مسامی کند و بازارها را کشاده
و وسیع کرده برانودج مغرب منتقل می کند- بسایین بیش از
پیش سربز و شاداب شده است-

مناشیر و فرااین سلطانی قاصح مراسم قبیحه شده است و
مذهب تشیع را ضرب کاری داده است- اکریت در ایام
ماشوره ماتم شمشیر زنی و زنجیر زنی ممنوع شده است- البته
نوحه خوانی و سوگ کردن جایز است-

علاوه برین قوانین و ضوابط در باره حقوق نسوان و
ناموس ایشان منضبط کرده اند و خلاف ورزی و اهانیت
قوانین مستوجب مجازای صحیح قرار داده اند-

حضرت سری کرشن

قلب الہند کہ مراد ازہو متعبر است مولد و مسکن حضرت
سری کرشن بودہ - در مضائق متعبر رود چمن تا کروہا
سیراب و شاداب و سرسبز می کند - در بالائی سمت رود
مذکورہ اشجار تال، بگل و کدم انبوه در انبوه دیدہ می شود -
جا بجا عیون و انہار آب شیرین جاری است - و نقشہ جماعت
قہری من تحت الانہار خالدین فیہا پیش نظر مے
آرد - این سرزمین آبشار و سبزہ زار است - ہر قطعہ آتش
مشون از اشجار ثمردار و معدوم از ہونہ ہائے خاردار - مملو
از یاسمن و گلاب و مرغزار خوشگوار -

در نشیب متعبر بر لب جن قریہ گوکل نامی آبادان بود
این آبادی گلہ بانان بود و بغایت پر لطف بود این قوم گاؤ
بانان از نوشت و خواند علم و فضل و فلسفہ و حکمت عاری
بود - لاکن در اوصاف حمیدہ و خصال پسندیدہ مثلاً سادہ
مزاجی ، دیانت داری و راستبازی، عفت و رافت بے نظیر
بود - ہمہ کس زن و مرد و اطفال دین مخصوص ہمپایہ بودند

و از حقیقی مسرت زندگی بهره ور بودند۔

راجہ متھرا کسن نامی که در آن ایام بر تخت سلطنت
متنکن بود بر قاطنان آل بلاد و دیار دست تقدی و
تقص دراز کرده بود۔ بسیار سنگدل و سفاک و سخت گیر
بود۔ رعایا از جور و مظالم او سخت نال و بسوی آسمان نگر
بود۔ پیش سطوت و جبروت شاهی او حائر و عاجز و حیران
بود۔ چوں طغیان و عصیان او از حد متجاوز شد از دست
ضمیر طاعن همواره پریشانی و تشتت می دید۔ اهل تنجیم
پیشگوئی کردند که او روزی از دست پیک از فرزندان خواهر
کشته خواهد شد۔ خواهرش دیوگی و صهر و ختن و اسدیو پاره
های جگر را برو تصدق می کردند تا نوبت هشت فرزند که
آں کرشن بود رسید۔ ایشان خواستند که همچنان اولاد خویش
را بهر دهند چوں این بچه از کتم عدم بوجود آمد ایشان او را
بقاط نور دیده پیش ندی که در آن نواحی بزرگ صاحب دل بود
بردند و به بدل دختر نوزائیده او این را آنجا گذاشتند۔ و
دخترش را همراه آوردند۔ این محاملت در کتمان اختفا ماند و
بر کسی بروز نه شد۔

سری کرشن در گوکل مابین گاؤ چرائ تربیت یافت ۔
والده اش "جسودھا" و "ندجی" بکمال شفقت حراس او بودند۔

او را بنام کھائی موسوم کردند و عوام او را سری کرشن نامیدند۔ از تعلیم و تربیت منخلی نشد چرا کہ اینچنین نقد در گوگل روانی نداشت۔ برائے خدمت مویشی چارندین مامور شد سری کرشن در نے لازمی ید طولی داشت۔ بدین وجہ زنان گوگل برو فریفتہ و مفتون شدند و او را احاطہ کردہ از نے لازمی ہوشربائے او بہرہ ور می شدند۔ سری کرشن در مضافات گوگل ہنزلیہ روح بود۔ ذکور و اناث برو بدرجہ والہانہ متناہس بودند۔ در کسی او دزدی مزدی ہم مے کرد شیر و مسکے ہمساکگل دزدیرہ می خورد و ضرر عظیم میرسانید با آئکہ صغرسن بود در دشت سباع خون ریز را باآسانی مے کشت و ہم کارہائے حیرالعقول مے کرد کہ از حیثہ انسانی بیرون باشد۔

سری کرشن شاہ جلالت عشق و محبت بود۔ عسکرش خیل خوبان گوگل بود۔ ہر کس و ناکس گوگل برو بدل و جان نقدق مے شد۔ از برکت منادمت پدر مکسوبہ او در زیرکی تدبیر و طلافت لسان بیقرود۔ و در فن خطابت ملکہ حاصل نمود۔ از خطبہ ذیلیہ قابلیت او ہونیدا است۔

او فرمود۔ ”ہستی انسان ثمر و نتیجہ افعال اوست۔ ولادتش رنج و تعب و ہمہ خیر و ثمر او نتائج و عواقب کردارش است

از جهود و حمود انسان پیش بر نمی آید- در دنیا هر چیزی که اعلیٰ و ارفع است همین افعال انسانی است- پرستش اندر (خدایه باران) عبث و لایعنی است- او عضو معطل و حشّ مختل است دنیا و مافیها وابسته قدرت کامله است و قدرت فعل خالق کبر است- بنا برین فعل و عمل هم خدا است- و حیات ما منوط به اعمال است- اگر زندگی مستدام مد نظر است که ما بفضائل مستغنی و از رذائل متخلی شویم بهمان سزاوار پرستش و بندگی است که قائم و دائم است- گاه با ذریعۀ پرورش ما است- برائے حفظ و دفاع آنها باید که قربانینما بکنیم خدایه باران را نذر و سنت کردن لا حاصل و لا طائل است-

چون تعلیم سری کرشن دریافت راجه کنس هراسال و لرزای شده در لولشان کشتن نرتیب دادند کنس مشتمالی را به تعبیه فمائش کرد که او از سر کرشن دمار بر آرد- لکن سری کرشن آن مشت زن خو خواره را در یک نفس هلاک ساخت- و هم کنس را جوعه فنا نوشانیده

چون سری کرشن بن بلوغت رسید همه ملاهی را خیرباد گفت- و در خدمت "سندی پن رشی" که پیر طریقت و مرشد کامل، عالم اجل و فاضل اکمل بود بهتانت غلام و بغرض تلقین و تزکیه باطن بار یافت و سری کرشن و برادر کرشن

برام همکتاب و همدرس شدند و از فیضان آل عالم به تحرییر
فیلسوف روشن ضمیر باغ طبع را سیراب و شاداب نمودند.
سری کرشن علوم فلسفۃ الہیات، سیاست مدن و اصول
حکمت را بوجہ اوفیٰ تحصیل نمود - اسوۂ کمال و نمونه سبک
مثال شد - از فنون حربی ہم استحصاٰل کرد - قابلیت فطری
شاں خیلے مبتلی شد -

در ذات مستبح الصفات سری کرشن محاسن علیٰ حوصلگی،
فکر رسا، عالی دماغی، استقلال و جرأت و همت بدرجہ اتم
بود - جوہر علم آنها را مزید فراوانی و تابانی ارزانی کرد بہت
خود را بہ ازاج مردمان بہائم سریرت و استیصال شیطاٰین الانس
را محصور داشت - لاکن جلا سندھ راجہ بر منتظر تاخت و تاز
کرد و سری کرشن تاب مقاومت او نیاوردہ منہزم گردیدہ -
انہیں سری کرشن را قویٰ مضحل و سست کار شہ او زود
بواسطہ رائے بے خطا و طبع بے ریا بر اعادی خویش مستولی
و غالب شدہ - مقالید سیاست و مذہب ہند در دست
تصرف او بودہ - قطان ہمہ دیار قاتل فراستش و عاشق و
پرستار حدس او گشتند -

سری کرشن ازواج متعدودہ در حبالہ عروسی آورد و لشکرے
از تنومندان و یلان گول مرتب کردہ - و از روی امنیت و

آشتی ہندوستان فی الحقیقت جنت نشان گشت۔
 سری کرشن بیار عینور، عاشق حقیقی، منتظم و مدبر، فیلسوف
 کامل و قاید بے طرح بود۔ از درجۂ ادنیٰ بہ پایہ اعلیٰ رسید
 در جنگ مہا بھارت حانی و معین پاؤں بود و راجہ جراسندھ
 را از دست ہمیشہ قتل کنانید۔ تعلیمات سری کرشن قابل
 تقلید است و قابل پذیرائی افراد ہر ملت و مذہب۔ روسے
 مخاطب بہ ارجن کردہ چنین باب مضارح باز کردہ است۔
 "روح را قاتل یا مقتول دانستن محض جہل و نادانی است
 روح ہموارہ قائم دائم است۔ روح را غیر فانی گمان نہرید و
 روح و روان خویش را اذیت نہ سانید۔ دنیا محض عالم مثال
 است۔ یا ظل عالم برزخ است و رائے اس ظل نمودار عالم
 لازوال است۔ جملہ امور دنیاوی شما مثل سراب بے اصل
 است۔ غرض کہ نفع و نقصان افعال شما بہ ہیچ نہیج موثر
 نیست و ہستی شما بجز خواب و قیح نیست۔

انسان ضعیف البیان خود را در اغلوط خود بینی و تہلکہ
 من و مائی انداختہ خالق و فاعل افعال می پندارد۔ اس پندار
 انسانی فزیب نفس و خدع باطن است۔ دریں عالم ہر کار
 از قدرت کاملہ لم یزلی و حکمت بالغہ لایزالی بوجود آید۔
 در حقیقت خالق حقیقی مصدر افعال است و ہماں مکانیک

ایں ماشین اکوان و کمونات است انسان می میرود و نتائج افلاس
 باقی و پاینده ماند۔ روح بباعث ریاضت و نفس کشی از
 قید و بند ماده آزاد می شود۔ مردیکہ فرائض مفوضہ را
 بحسن اہتمام بہ پایہ اتمام و انجام رساند در سیاہ آب دنیائے
 دنی ہچو گل نیلوفر شنا می کند و از لطمہ حوادث و ثواب
 و صدمہ تہوج و شوائب مصون و امنی می باشد۔
 چوں سری کرشن دنیا را سروش بیجہتی و فوید آشتی و
 صلح رسانیدہ شدہ بود۔ روزے برست سوار شدہ صوب
 صحر رفت۔ و در راہ از رت پائیں آمدہ پائے درختائے سیاہ
 دار استراحت نمود۔ صیادے او را شکارے گمان بردہ تیردلدوز
 بینداخت۔ سری کرشن از دست زخم کاری خالق بچوں را جان
 شیریں تفویض کرد و مشعل افروز ہدایت در افتائے ظلم و
 تاریخی مخفی و روپوش شد۔

ہر آنکہ زاد بناچار بایدش نوشید
 ز جام دہر مئے گل من علیہا فان

جنگ عظیم

۱۹۱۴ء تا ۱۹۱۸ء

(۱) متنازعین حرب (۲) ساند و برگ المان

(۳) ایشان ہندیان (۴) نتاج و حواقب جنگ

(۵) وکتوریہ گراس

متنازعین حرب | ۴ اگست ۱۹۱۴ء در تاریخ عالم ہموارہ

لفظ من غیر فانی ثبت خواہ نمود۔ اس جنگ تا پنج سال طول کشید و در امور خصوصی عظیم النظر بودہ۔ کم و زیاد سی ملین نفوس دیرین حرب شرکت کردہ برنج و ابتلا مبتلا گشتند۔ دول المان، اترک، آسٹریا، و بلغاریہ یک طرف موالات نمودند و طرف ثانی مشتمل بر انگلستان، فرانسیہ، بلجیم، یونان روس و اطالیہ بود۔

ساند و برگ جرمنی | اقتدار و قوت اہل جرمنی یوماً فیوماً رو

بہ ترقی بود۔ ایشان خواستند کہ بر فرانسیہ و انگلستان استولی شوند و برائے جنگیدن پئے بہانہ می گردیدند۔ از چہل سال اسلحہ و مردان نیرو آردا را گرد می کردند و لشکر میب و

سهندک ترتیب دادند- کشتیهائے غوطه خور و آبی ، اتوایپ
قللار شکن ، سلمان حرب و گازیهائے زهره پاش و دودیهائے
زهره انگیز جمع می کردند-

بسمالت بلجیم | چوں جرمنی دید که به غدر و خشک مسلح شده
است- باین دولت آستریا و حکومت سرویا استخوان سگ
انداخت و محاملت ناهنجار را طوالت داده حامی و معین آستریا
شد- رع خوائے بدر را بهانه بسیار

آستریا بر سرویا تاخت آورد و جرمنی بر فرانسه حمله
کرد- جرمنی از شاه انگلستان استمداد کرد- بلجیم تها و بر باد
شد- و بسیار سفک دمار نمود- در بدو جنگ سپاه انگلیس
دو لک نفوس بودند- و کثیر حصه آن بقتل و نهب رفت-
و داد مبارزت داده شهرت دوام بر صفحه هستی
گذاشت-

ایشان هندیل | چوں عساکر زیر کمان کچز بودند- باسرع اوقاف
در عدد افواج ترقی شد- نه صرف بالغال و برنایان ملک
در مصاف نبرد آزما شدند- بل طلب و طالبات بیت العلوم
و دارالفنون اقلام را انداخته اسباب برداشتند و در خون
و عرق غلیظیده داد شجاعت و مردانگی دادند- مستعمرات برطانیه
بطیب خاطر اعانت کردند- کنادا ، آسترلیا ، نیوزی لیند و

جنوبی افریقہ داسے درمے قدمے امداد کردند۔ ولات ریاستہا
ہندی و راجگان ہنود خدمات شخصیتہ بحضور و السرائے ہند
پیش نمودند۔ ریان بودھپور، بیکانیر، پتیاہ، رتلام، کشن گڈھ
و شخصاً در حرب عظیمہ اشتراک کردند۔ حیدر آباد، میسور،
گوالیار، اندور، بروہہ، کشمیر و خان قلات بطیب و طوع افواج
قاہرہ، اسپی و اشتر لائحداد، بنادیق و زر و سیم پیشکش کردند
دلالتی لامہ و راجہ پنپال و خنانین سرحدات ہم خدمات ہمہ
بجا آوردند۔ علاوہ بریں ارباب تمول و اصحاب دولت و
ثروت گراں ارز تحائف و بیش قدر ہدایا و بے قیاس اموال و
نفوذ حکومت بہیہ ہندیہ را بطور وام دادند و خراج تخمین
کسب کردند۔

فوج ظفر موج ہندیاں کہ مشتمل بر بیست و چہار ہزار
نفوس سنگاں، راجپوتان، مسلمانان پنجاب، گورکھا و دوگراں
بود۔ در ارض فرانس کارہائے محیر العقول بجا آورد۔ اہل جرمنی
عجب سفاکیہا کردند و آتار بربریت و وحشت پرورسی نشان
دادند۔ عہود و مواثیق عتیق را نذر سبد رویہ کردند۔ قوانین و
ضوابط حربی کہ مقصود از آہنہ صہانت و حراست مردمان غیر
مصافی و غیر جانبدار و علی الخصوص بزرگ داشت صنف
لطیف و انات، ایام و مشائخ است و تقید آہنہا بر متخارین

عاید می شود۔ ہنہائے حرف غلط محو کردند۔ گازیائے مسموم در
شیوع آوردند۔ در چایا و چنہائے آب زہر ہلاہل آمیختند۔
در اعماق بحر کشتیہائے آبدوز جرمنی زور قہائے کلان تجارتیہ
و جہازہائے برطانیہ را چشم زخم عظیم رسانید۔

و کتوریہ کراس | و کتوریہ کراس مدالے است کہ ملکہ و کتوریہ

آنجہانی در ۱۸۵۷ء قائم کردہ بود۔ از آغاز اجرائے او تا
ابتدائے جنگ عظیم کہ پنجاہ سال می شود۔ پیچید کس توانستند
حاصل کرد۔ این در جنگ و حرب بہترین و اہم ترین انعام
متصور می شود۔ در ۱۹۱۱ء ملک معظم جارج پنجم بہ تقریب
طوسی و جلوس دہلی فرمان یریلخ دادہ بود کہ در ازمنہ آتیہ
این مدال ہندیای را ہم در ازائے خدمات جلیلہ ملی عطا
خواہد شد۔ بنا بریں در اثنائے جنگ عظیم (اکتوبر ۱۹۱۸ء)
دہ ہردمان ہندوستان جنت نشان این اعزاز تحصیل نمودند
اولیں کسیکہ مورد الطاف خسروانی شدہ بود او مسلمان پنجاب
خداداد نامی بود۔

این تمغہ بشکل صلیب آہستی باشد۔ در بطش این
حروف و اوین منبت شدہ باشد۔ ”بہ عوض مبارزت“
حاصل کنندہ را علاوہ بریں یک و نیم صد روپیہ سالانہ
دادہ می شود و بعد از رحلت او زنش نیز تا ہمین حیات

ازین مفتخر و مبارزی می شود. لکن مشروط است که شهسوار
دیگر نه گیرد.

چاره لک نفوس هندی برائے مدافعت انگلیس و ارجان
حاکم جرمنی و متخاصمین در حرکت آمده و بر نفوذ ممالک
سمر، عرب، عراق عرب و اشرقیه مشرقیه قائم شدند. نفوس
جنگیدند و داد شجاعت دادند.

این همه مشتة نمونه از خروار است. الحاصل اهل
برطانیه و دیگر ممالک اجنبیه را معلوم شد که اهل هند چنان
متهور و مبارز هستند. در ایجاد آرزائش پشت نمی دهند
ازین سبب هندیان حصول مرادات را استحقاق دارند و
برائے آزادی و حریت تگ و دو نمی نمایند.

غرض ازین جنگ حمایت حق و انصاف بود و قوم جرمن
را که سر پر از غرور و تکبر داشتند و از گونه کردن مهم غایت
اولی بود. قوم جرمن از قوت ملکی نشئه استعماری بدست
و متکبر شده بود. و با اقوام ملل خفیف سلوک انسانیت و
رواداری مرغی و ملحوظ نمی داشت. بن ایشال را بهائیم
سابع می پنداشت.

در ماه نومبر ۱۹۱۸ء جنگ عظیم ختم شد. آلمان و متحدین
او بهزیمت خوردند و قیصر آلمان از سریر و افسردست برادر

شد و در ملک جرمنی مشروطه کامل را قیام رو نما شد -
 در ممالک متعدده اروپا انقلاب و تغییر روداد - نقشه عالم
 دگرگون شد و دنیای ۱۹۱۴ء و دنیای ۱۹۲۰ء خیل
 متفاوت شد -

اوسمانی ایران عهد خلافت مبارک

خلفائے عباسیہ بتقاضائے امور سیاسی اگرچہ بجائے دشمن
 بغداد را مستقر دولت خود ساختند لکن در زبان دفاثر که عربی
 بود هیچ تغییر بسته پدیدار نشد چنانچه افاضل حکماء سلطنت و
 علماء بخاریه اہلالت یا وصف ایرانی بودن خود مثال زبان خود
 عربی داشتند حتی کہ در فن سائنس و مذہب بہترین
 مستفادات کہ یادگار کردند ہمہ در زبان عربی است - مثلاً
 تالیف جبری و کتب حکمت و فلسفہ وغیرہ مولفات بوعلی سینا
 و کتب ہائے انبیرونی در نجوم و تاریخ وغیرہ و تفسیر بیضاوی
 وغیرہ ہمہ ازینہا در فصاحت و بلاغت زبان عربی بے عدیل
 است - با آنکہ مصنفین کرام مثلاً و نسباً ایرانی ہستند -
 ابن خرداد اولین ایرانی است کہ جغرافیہ دان بود و کتاب
 المسالک و الممالک را در ۶۸۴ھ تصنیف کرد و دران زمان
 اگرچہ ایرانی شخص نظم را استعمال نمی کردند لکن در وہم از
 نحو اثر عرب باز نشانیدہ تا آنکہ بحور عربیہ را مدبر خود کردند
 و بالآخر شعر و سخن ایرانی بحدی مہترقی شد کہ عربی شاعری

در ازل وے شمره از قدر و شرف نماد و فارسی شاعری
پیش از ضعف و انحطاط خلافت عباسیه عامه الورد شده--
افقاع عالم را محیط و حاوی گشته بود و اولین حکومت
خود مختار که در عهد خلافت مزبور بوقوع آمد بانی وے طاهری
بن حسین بود که در ۸۲۰ اساس نهاد و این یکم از
سپه سالاران عرب بود که در صله مساویت مامون در
وقت نزاع وے با این برادر خود بعد از هرون الرشید
در چارباش خلافت بر اقطاع خراسان فائز شده- لکن
شده شده چندان زور گرفت که متمرّد و خود سر شد و پس
از وے ارتش حکومت به پسرش جمع شد و بنیاد خاندان
طاهری بظهور پیوست و از ۸۳۰ تا ۸۶۰ سریر آراسته
مملکت شدند و ایشان چون عربی النسل بودند طاهری است
که تمایل شان چندانکه باید به ادب ایران نه بود و نه شده-
پس در عهد شان دو شاعر از جن اتفاق نمودار گشتند که
نام یکم همنزه بود باشنده بدخ و دیگر محمود و راق هروی
بود و این دو کس تا زمان سلطنت صفویه بقید حیات
ماندند و سلطنت صفویه سلطنتی است که از خاندان طاهری
استلاب کرد و از زمان ۸۶۰ تا ۹۰۳ بکمال رجب و
دایب حکومت نمودند و فی الحقیقت ترقی ادب ایران در

عہد سلاطین سامان آغاز پذیرفت و ایشان از ^{۱۰۰۰} سال تا
 ۹۹۹ ایالت پر صولت نمودند و جملہ سلاطین اینہا ساسانی
 النسل بودند نہایت مشہور و جانباز کہ از استعداد حربیہ خود
 صوبہ ماوراءالنہر و خراسان و اطراف و اکناف شمال مشرقی
 ایران را در حیطہ اقتدار خود آورده داد شجاعت دادند و
 این بلاد را از آخرین بادشاہ خاندان صفویہ در ^{۱۰۰۰} سال
 استقلال نمودند و باوجود اشتغال در امور حربی ہم از
 اکرام و اعزاز شعر و سخن فارسی و شعرایست مذاق عاقل
 بنمودند بل بارگاہ ایشان از کمال موزنین و مافوق العادۃ
 شعرا مشحون بود کہ ہر دم در تعریف آقاخان لیل و نہار یک
 کردہ بودند و از ہمہ بالاتر ابو شکور سلمی بود کہ پیش از
 ہمہ کس بر تالیف رباعی توجہ معظف نمود و نظامش بغایت
 سادہ و سلیس و مملو از مطالب دلچسپ است بعد از وی
 رموز عرفان را در لباس رباعیات ادا کردند عام گذشتہ
 و ہانشین وی رودکی شدہ

رودکی را اولین شاعر و مورخ ایران می توان گفت
 و پیش از سارین، قصائد در مدح شاہان نوشتن محمول
 خود ساختہ و نیز شاہان عصر بروزد و جواہر بے دریغ
 تثار می کردند و کامل تقسیمہ وی ابو عبد اللہ جعفر بن محمد

بود و تخلص رودکی بر اسم مولد خود اختیار کرد - و او
 نابینای مادر زاد بود لیکن ذکی مافوق الفطره بود - بنوسل
 ذکاوت و حدس خود در بارگاه نصر بن احمد سامانی که از ۹۱۲
 تا ۹۴۳ هجری حکومت پر شوکت داشت، ملک الشعراء و
 گشت - شعراء جماعه او را خدای سخن و آدم شاعری می
 دانند - و در سخنش اگرچه در مبالغه بغلو رسیده است -
 لیکن بغایت سهل و سلیس و از همه نقائص و معائب
 مصون است و این زبان زد خلاق است که وقتی بهین
 نصر بن احمد بهرست را دارالملک خود قرار داد که در حقیقت
 خلاف مصالح ملکی بود و جمله ارکان حکومت و اعیان دولت
 بهم بلیغ بکار بردند که شاه ذی جاه عزم فتح نموده باز
 بحالت سابقه راجع گردد لکن همه لطائف الحیل کارگر نه
 شدند پس همه برودکی مائل گشته از نظم پر اثر و دلکش
 استمداد نمودند تا در مقصود حاصل آید - پس رودکی حبیب
 الحاح شان نظم مشهور ارتجالاً تالیف کرد که شاه را بجز
 شنیدن از همه شهنیای فارغ ساخت و چنان استیلا
 دید - بخارا (وطن مالوت شاه) بر طبع و سبب پدید شد که
 پابرسه براسپ سوار شده عازم دارالحکومت سابق شد و
 برین نظم رودکی چندان نقد و نظر کرده شده است که بعضی

این را نظم هم قرار نمی دهند و شاعری این از شاعری
عربی قاطبهٔ مباین است و این اول کسی است که از
طرح نگارش عربی انحراف ورزیده جادهٔ جدید تراشیده است
چون شاعری عربی اغلب مبنی بر ذکر مذهب و بیان احکام
اسلامی بوده است و این کس نظم خود را لباس تزیین زن
و شراب و سرود پوشانید و ازین باعث موجوده نغزل را
نزد همه موجود باد شده است - در اواخر عمر اندو مرینی
بوجه منتیبر گشت و رودکی در حالت عسرت و ضیق دنیائے
فانی را واگذار کرد -

در سخن رودکی سه چیز بمنزلهٔ شاهکار تاریخی است از این
وامق و غزل از ادب پهلوی اخذ کرده شده است و برین
افسانه شعرای مابعد خنک طبع را جولانی داده اند سخن و س
نایاب است صرف چند پاره های غزل و قصاید دستیاب
می شود - و مولانا جامی غزل رودکی را در توصیف شراب
در بهارستان خود نقل نموده است - و پرافسوس گوی این
را در زبان انگلیسی ترجمه نموده و فرانسیس براون این را
در تاریخ ادبیات ایران خود سدرج کرده -

در عهد سامانیان دقیقی هم شاعری بود با وقعت و وقار -
سوانح حیات و سس کمتر یافته می شود - گویند او گبر و

مخوس بود چرا که وے در نظم خود لب لعل ، نغمہ چنگ نہیب
 زردشت ، مل ارغوانی را بر ہمہ چیز ہائے دنیائے دنی نفوق
 داده است و انہیں مسلم بودن وے مسلم نیست البتہ این
 ہم مثبت نمی شود کہ او لاجالہ آتش پرست بود گویند کہ
 او امر پرست بود۔ غلامی او را بکشت ۔ اولین شعرا بود کہ
 یک ہزار ابیات بہ ایمائے مہر پی خود تصنیف نمود و فردوسی
 بر بنیاد وے بنیاد شاہنامہ بہاد۔ و تکمیل وے کرد شاہنامہ
 بہنام وے معنون گشت ۔ باین واقعہ فردوسی خود مقرر است
 لیکن توارد ما بین فردوسی و دقیقی بحدیست کہ امتیاز بلا اطلاع
 فردوسی قطعاً ناممکن است۔

شاہنامہ بہترین یادگار سالمینہ است کہ در زمان سامانیان
 بظہور پیوست ۔ این خاندان نہ صرف شعرا بہ گراں ارزش
 مخالفت و ہدایا و مواجب کثیرہ لواخت بلکہ فضلاء اہل و
 علمائے اکمل را ہم مرکز شد و ہمیناں ہستند کہ حقیقتاً قدر
 و منزلت علما را وظیفہ خود ساختند۔

البلاخی وزیر نوح بن منصور طبری را بزبان فارسی ترجمہ
 کرد و این در نثر فارسی اول کتابے ہست و طبری چنانکہ
 گفتہ شد ایرانی التسل بود۔ او بر مولد خود طبرستان بہ تخلص
 طبری معروف شد۔ و ہم در بارگاہ ایشاں پیوں ابوعلی سینا

و رازش حکمائے بے عدیل بودند و رازش کتابے در طب
تصنیف کرد۔ و نامش منصوری قرار داد۔ بر نام آقائے خود
ابوصالح منصور۔

در عهد سامانیان بہ طبرستان و گرگان اہل تشیع کہ
از خاندان علی بودند از ۸۶۴ تا ۹۲۸ و خاندان زیاد از
۹۲۸ تا ۱۰۴۸ ہم حکومت می کردند۔ و در خاندان پسرین قابوس
بن و شکیبہ خود ہم بہترین شاعر بود و دیگر شعرا را نیز قند وافر
داشتہ و صنایع بدی و چہ بود کہ بوعلی سینا چہ از دربار
محمود غزنوی قرار گرفت ہمین شاہ او را در بارگاہ خود بار داد۔
و محمود غزنوی را سلطنت از پدرش باروت آمد۔ و پدرش
سکینین در آفات کار ظلم بود لیکن تدریجاً ارتقا نموده در
غزنی برائے خود سلطنت خود را طرح انداخت و سلطان محمود
غزنوی سلطنت موروئی را بہمال زیرکی و سعادت داد تا آنکہ
آخراً از اصفہان تا لاہور برنام وے سگہ زدند و حکومت
مرکزہ بغداد ازو ہم ترسیا شد و این سلطان ذی شان نہ
محض تحت سامانیان را در بود بل سلطنت خاندان بویہ را
ہم پامال کرد و ایشان دریں زمان بغداد و مغربی ایران را در
تصرف ذی باس شہید خود می داشتند و سلا ایرانی و
مذہباً شیعیہ بودند و در حقیقت باشندگان صوبہ دہلیم بودند۔

و بوقت پاس خود در شام بر سر آفتاب گشتند و محمود
 عنایوشی ایشان را چنان محقر و پست کرد که باز از رفت
 خود حتی الاید مایوس شدند. محمود در زمان حکومت خود
 فرزینی را مینح علم و فضل ساخت و از همه صوره با افضل
 ترین علماء و ماهرین طبیعیات در حضرت وے گرد آمده
 بودند و ملک الشعراء وے عنصری بود که یک دیوان مخم
 از و یادگار است و در آن بهترین قصاید مدحیه سلطان محمود
 را استیفاء نموده است و دیگر شعراء لا تحضی بر روش
 عنصری تتبع نمودند. لکن عنصری را درجه امتیاز بدستور ماند
 و همراه عنصری فرخی و عجمی هم بودند و شاگرد وے و هم
 بر طرز وے می نوشتند. و فرخی در سخن خود مبالغه را
 بالکلیه پس انداز کرده است. لیکن کلام عنصری مشحون به
 قلمر مبالغه است و ازین جهت فرخی از استاد خود بهتر است
 و در بارگاه محمود شاعر دیگر منوچهر دامغانی نامی هم بود.
 و آن هم دیوانی پر از قصائد بوقلمون یادداشت خود گذاشته
 است و موت و حیات عنصری و فرخی و غیره شاعران در بار
 را منحصر بر دست سلطان بود. لهذا اوشال را از جا و
 بیه با خوشامد و تملق بهمنین سلطان قاهر چاره نبود. و
 الاربیب اگر چه قصاید شال از جهت ادب عمده و بهترین است

لاکن از باعث مباحثه انگیزی در علم ادب فارسی درجه نمایان
ندارد۔ و ہم باید دانست کہ ہر نظمی کہ در توصیف بادشاہے
یا امیرے انشاء کردہ آید آل را قصیدہ مے گویند و ایں
لفظ عربی است۔ قصیدہ نگاری ہم خالصاً چیزے عربی است
و ایرانیان از عربی ماخوذ کردہ اند و دلایل کم از کم پانزہ اشعار
می باشد و برائے زیادہ حدے معین نے۔ و جملہ اشعار را
قوانی و ردیف ہا یکساں می باشد۔

بدربار محمودی دو شاعر یکے عجمی و دیگر تلمینش فردوسی
از اقران و امثال گوئے سبقت ربودہ بودند۔ عجمی در
ششہ مرغ روحش از قفس عنصری پرواز نمود۔ او در
بدو قصیدہ مناظرہ ضم کرد و آل افتتاحی باب ہمنابہ تشبیب
می بود کہ شاعر چیزے را فرض نمودہ باوصافش شامل مربی
خود را موازات مے نمود و نتیجہ استنباط می کرد کہ ایں
اوصاف در مقابلہ اوصاف و محاسن مہر و محض بیچ و
پوچ است لاکن من بعد موضوعات تصوف را در صورت
مناظرہ نیز تشکیل دادہ شد۔ چنانچہ از تصنیف عارفی المسمی
بہ "گاؤ چوگان" ہویدا است۔

از شعراء محمودی فردوسی در ادبیات ایران ایں قدر
شہرت دارد کہ ابدالآباد زبان زد انام خواہد ماند۔ او

شاهنامه را در خدمت سلطان محمود که اهل سلاطین عصر
خود بود پیش کرد که بعد از محنت شاقه سی ساله بوجه طبع
چیزے نادرالوجود تالیف کرده بود چوں از صله ماموله مایوس
گشت چنین بگوید بر زبان آورد که هیتش بر سبط زمین
مستولی گردید - چنانچه می گوید -

ایا شاه محمود کشور کشا ز سن گرنترسی بترس از خدا
چنان مغلوب الغضب و کینه تو ز شد که می گوید -
اگر شاه را شاه بودے پدرش بمر بر نهادے هراتج زرد
اگر مادر شاه بانو بدے مراسم و زرد تا برانو بدے

بر محنت را نگاں متاسف شده بانو می گوید -

بے رنج بروم دین سال سی عجم زنده کردم بدین پارسی
بجوش چندان فیض و شدید بود که محمود را پر غیظ و
غضب ساخت لاکن زود تر چاشنی عفو چنیده شتریا از
زرد و جواهر بار کرده بصوب وے ارسال نمود که در عین
ارتحال جانانه فردوسی باو مصادعت کردند -

در شاهنامه حکایات مبارزان عجم است و بعض گمان
می برند که این جمله اولاً منثور بود بل قدرے در نظم هم
منسلک بود لاکن اکنون از وی هیچ اثر پدیدار نیست - در

شمشکی و طلاقت معانی و مسیقت سخن و سلاست گوئی
 این تصنیف فردوسی بے بدل است که درویدیهات حب
 الوطی تا آخر اینچنین گنجائیده شده است که این کتاب را
 نظم رزمیه قومی ایران ساخته است و چون فردوسی درین
 نامه در توصیف متهوران مجوس بحد مبالغه رطب اللسان
 و عذیب البیان است نزد بعض اهل اسلام مستنویب
 گشت - لکن مقدمه کتاب را در وصف علی وقف کرده
 پس آل و بیایچه رافع همه شکوک و اوہام شده است -
 شاهنامه بذکر دلاوران سلف همچو گویدارت ، هوشنگ
 و تاموس و بی آغاز که قبل ازین در اینچ کتاب بے اثر
 تاریخ ایران ذکر شان نیامده است و در آخر کتاب حال
 حکومت سامانی است و ذکر یزدجرد که آخری بادشاه این
 بنابر بود مفصل تحریر نموده است و در تمام کتاب خود پنجاه
 بادشاه را ذکر آورده است و آل بهادران که در زمانه این
 شاهان بودند بر کارنامه های ایشان تبصره کرده است -
 و در چند بار حدود ایران و طهران را بوصاحت ایراد
 کرده است که مبنی بر خلاصت ترک و ایران فی سالف
 الایام بوده است و قصه جنگ سهراب و رستم هم هست
 که هر کس زو باختر است و در حکایت احتیاج ببلغ کرده

است که مادر سکندر ایرانی نژاد بود و مقصود ازین اینست که واضح گردد بر انام کائنات که ایران در پیدا کردن بنده آزادیال عدیل خود نداشت و درین تصنیف چند عیوب مثلاً اطباء نظم، دل انداز بجور و اعاده و تکرار غیر ضروری بلا اسلوب حکیم هم هست و نیز یگانگت در تعریف مختلف پهلوانان و هم نظم و قانع شتی بر یک هیت چندان دلاویز معلوم نمی شود- نیز سواخات بر واقعات مبنی نیست لیکن اکرام و احترام ایرانیان را این تصنیف را به اعتبار مضمون و نه برائے قوافی و غیر هم قدر و شرف دهند اکثر شعراے ماخلف بر طرز شاهنامه فردوسی طبع آزمائی نمودند لیکن از حسن قبول عاری ماندند چنانکه بیشتر مزبور شده از زیادت توصیف فردوسی مرآتش پرستار را بعض مسلمانان بغایت اظهار ناپسندی می کردند و روز بروز این منافرت فزون می گردید حتی که چند روز قبل از رحلت خود فردوسی مجبور گشت که برائے استمال قلوب المؤمنین مثنوی یوسف زلیخا تسوید نماید و در آل تحریر است که نظیر یوسف در حسن و جمال یزدان پیشین نه بوده است و نه آئینده بوجود خواهد پیوست و زلیخا منکوحه عزیز مصر او را بسیار محبوب می داشت و هم در دیباچه اش می نویسند که چون در شاهنامه ذکر بهادران قدیم خطه ایران بمبالغه انجام رسید اکنون تلافی مافات را

صحیح نصب العین اختیار کرده در پیری خود وسیله نجات
نی سازم و بر مفسدون این مثنوی و دیگر شعرا هم سخن سخی
نموده اند لکن از روی مذہب مثنوی زینجا یوسف ملای جامی
هم پایہ خود ندارد.

و جمله مؤرخین و ماہرین سائنس که زہیب آراء دولت
محمودی بودند یکے البیرونی بود کہ در علم التاریخ درجہ قصوی
داشتند و در عربی ہم متحد کتب نفیس تصنیف نمود مشہور
ترین شان آثار باقیہ و تاریخ ہستند و محمود از روی تمام
داشت کہ فلاسفر زمان بوعلی سینا را عنوة در بارگاہ خود
آورد و ازین جہت قاصد در عقب وے ہم فرستاد لیکن
بوعلی سینا این خبر را استماع نموده در دربار قابوس بن وشمگیر
پناہ گرفت۔ چہ ازل بعد عازم رے شد۔ بوعلی نہ صرف
ماہر حکمت و فلسفہ بود بل قصاید عربی ہم با سلوب حکیم ادا
می کرد۔ وے چند غزلیات و رباعیات ہم انشا۔ کردہ
است و در زبان مادری خود جملہ شعبہ جات علوم مروجہ
العصر را الشافی کویڈیا یعنی کتابے جامع المسائل ہم نوشتہ
است و چوں تصنیف وے باہر ولی نعمت وے علاء الدین
بود ازین باعث او را بہ دانش نامہ علاء نامزد کرد۔ و
در نشر بسیار کتب حکمت و فلسفہ تحریر کرد۔ و بیاعت

تصنیف اینچنین کتب کثیر العواید اثر پائدار خود بمشابه باقی
 گذشت تا یوم آخر منفعت تصانیفش افضل عالم را محیط
 و نامش را مضمی خواهد ساخت و این کتب تا هنوز
 مسلمانان را باعث صدگونه افتخار و مہمات گشته است و
 امروز ہم بہ مملکت ایران نصاب تعلیم و مدارس دے را
 زیب وافر می دهد و بزبان لاطینی ترجمہ اش در زمان
 حیات دے کردہ شدہ بود و بعد از او در ہر زبان اروپا
 ترجمہ شد و امروز ہم تصنیف بوعلی سینا در مسئلہ اندمال
 زخمہا بر جملہ تصانیف عالم دریں مسئلہ تقوق بے پایاں
 دارد و تفسیر فلسفہ اش حقیقتاً در کتاب "شفای" ہویلمی
 گردد و این کتاب تعلق بہ علم مہودات و علم قوانین ذہنی
 وغیرہ می دارد و دریں کتاب بوعلی سینا قوانین ارسطو و
 تصوف ایران را منسرج ساخته است چون تمام کائنات اثر
 دے را محفیدہ نیز ہمیں بود ازیں وجہ شہرت بوعلی سینا
 کاشش فی الظہر گشت و در مسئلہ وفات کردہ بہ ہمدان
 مدفون شد و تا هنوز مقبرہ اش زیارت گاہ خلائق عالم است
 و مرئی و دیگر صاحبان عوارض بر قبر دے حاضر می شوند
 زیرا کہ اعتقاد دارند کہ بزیارت مرقشش زود شفا بدست
 می آید۔

دراں زمان شاعری ایران با عروج حقیقی بهروش بود
 و در فارسی همه گونه نظم نگارش می یافت - لکن رواج
 نثر نگاری بسیار کم بود که در آن عصر کتابت نثر به عربی
 مخصوص بود - چه کارنامه های ادبی و ملک گیری محمود را
 که مورخ عطبی در تاریخ یمنی خود قلمبند ساخته است
 هم در عربی است و یمنی ازین می گویند که لقب محمود
 در اصل یمن الدوله العباسیه بود و عالم تشبیر قصیده
 نگار عالم علامه بهرین الزمان بهمانی هم در مدح محمود
 قصاید با تصنیف کرده است لکن و می از همه پیشتر
 در زبان پارسی مقامات نوشتن شروع کرد و این طرز
 خاص از عربی اخذ کرده بود - و درین با عموم در عبارت
 مقفای امور مجلسی تحریر می شد و این در اصل اساس تمثیل
 نگاری فارسی بود -

در بدو تسلط از قبایل ترکمانان ازراک سلاجقه در
 ناحیه شمال ایران مخالفت و تارت و ترکناز و تاراج شروع
 کردند بعد متقدم عرب در جزو از اطراف بلاد ایالت
 خود را متخلل می نمودند - دولت غزنویه چون در آن زمان
 روئے به انحطاط بود و منقرض و متفرد شده بود - و
 اخلاف محمود بغایت ناتوان شده بودند و سلاجقه هم از

مرکزیه حکومت قریب تر بودند ازین باعث اولاً از همه
 بر غزنی تاخت آوردند و او را مسخر کردند و من بعد در
 سمت جنوب مغرب هم اقدام کردن گرفتند آخر الامر دودمان
 بویه را قلع قمع نموده بر بغداد مسلط گشتند و بر اورنگ
 بغداد امیر طغرل بیگ جلوه انداز شد و بعد از اوقات وے
 الپ ارسلان منصرم امور سلطنت شد و حکومت این
 خاندان درین اوقات از حد مصر تا نحر افغانستان محتوی
 بود و بر عالمیکه در بارگاه وے می آید بلا تمیز قدر و منزلت
 وے بیش از بیش می کردند و از بهترین علمائے شال بل
 نخبه علمائے جهان نظام الملک طوسی بود۔ این مہتر نادر
 الوجود در سمرزین طوس بخانه دیگان متوسط الحال متولد
 شده بود و به استعداد و ثقافت فطری بوزارت الپ ارسلان
 رسید و در امور وزارت ماهر ترین عالم شده بآنکه اشتغال
 وزارت همواره او را متوغل و منہک داشت علم و ادب را
 هم تکریم فراوان می کرد۔ بلائے نشر علم و ادب در اکناف
 عالم در بغداد بیت العلوم نظامیہ قائم کرد چون او خود عالم
 اجل بود کتابے سیاست نامه تصنیف کرد کہ درو اصول و
 فروع جہانبانی و جہانگیری تبیین کرد و این قواعد بمطالعہ
 تاریخ عالم و تجربہ ذاتی خود استنباط کرده مرتب ساخت۔

و درین کتاب از همه ابواب لائق و سزاوار توجه و التفات
 آن باب است که در وی این بحث آورده شده است
 که چنانچه اینجانبان خرد و خرد و مجلسهای معمولی حکومت
 بزرگ را باعث انحلال و انحلال می شود - فی الاصل
 مدعای او ازین بیاض ضناً فرقه اسماعیلیه و کارماتیینه
 را در نظر حکومت مضر و خطرناک ثابت کردن بود - و
 هم در ^{۱۰۹۲} نظام الملک از دست یکے از منتسبان این
 فرقهائے ضالہ جام شہادت نوشید - و رحمتہ اللہ علیہ
 رحمتہ واسعہ -

ریاضت جسمانی

تندرستی نه صرف نعمت است بل از مضمنات است
 قدر تندرستی و صحت از بهار و قدر شغل از بیکار باید
 پرسید چه ایشال از لذت دنیوی اصلا بهره ورنمی شوند
 از بیخبت بر دانشمند لازم است که تن خود را درست نگه
 دارد. تا آماجگاه امراض نشود. در ملک ما جوان سی ساله
 پیر فروت بنظر می آید. بر سرش برف باریده است
 ریزش و سیرگی، صلع و نزول الماء، ضعف بصارت و
 اختلاج القلب، درد گوش و نیان، آکنده گوشتی و
 آواز گرفتگی، دندان ریزی و سوء هضم، ریج گوشت و
 کوز پستی، وجع المفاصل و شوریدن دل، رطاف و فزاک
 لکنت و افتادن ناف و بالاخر اجل پیرامون جوانان باشد
 اکثر الناس در مرض دق مبتلا اند. در حق ایشال راست
 و درست آید که ع

نشاط زندگی باشد به سی سال
 اگر جوانان ما سفره در پیش آید در پنجس اسپ

و مرکب سرگرداں باشند۔ در طفولیت هنرے و کسے
 نیاموخته اند بدین وجه در جوانی پریشان خاطر مانند -
 بباعث عروسی صغریٰ از معیشت اہل و عیال بے فکر نمی
 شوند۔ غذا بر وقت نمی خوردند و التزام ورزش و ریاضت جمائیم
 نمی کنند و شکار امراض گوناگون باشند۔

العلم علمان علم الابدان و علم الادیان و خیبر
 العلم علم الابدان - علم اجسام را بر علم ادیان و
 مذاہب ترجیح داده اند زیرا کہ اگر انسان تندریست و تنومند
 نہ باشد بچہ طریق فرائض و وظائف دینی را بحسن اسلوب
 انجام نخواہد داد۔ اگر انسان تندریست نیست برائے او چہ
 سنگ و چہ زر۔ چرا کہ او از آنها منتفع نمی تواند شد۔
 ریاضت بدنی چند قسمها است - شنو بازی کردن ،
 چتر طاوس زدن ، توبہ بازی کردن ، چفتہ بازی کردن ،
 گاز بازی کردن ، میل گردانی کردن ، نیزہ بازی ، معلق
 زدن و بزور خانہ رفتن و کشتی کردن - بہترین ہمہ را
 بمقتضائے وقت و آب و ہوا و عمر بازی کنندہ اختیار
 باید کرد۔ کمترین و سہل ترین ریاضت چہل قدمی است
 کہ برائے پہاراں و پیراں انسب و الیق است -
 در انتخاب بازیہا احتیاط شدید ضروری است اطفال

خورد سال را از بازیها مثل چایک، سرماک و چنم بندی،
 بودنه بازی، قمار بازی، گنجف، نزد بازی، کاغذ بادی
 پروک زنی، آتش بازی، برقان بازی، لعبت بازی، مینا
 بازی و شطرنج و دیگر ملاعب که از آنها ماسولے ضیاع
 اوقات گرانی چیرے دیگر بدست نمی افتد باز داشتن اولی
 است و مناسب است اگر ایشان بازیهای ذیل استعمال کنند
 نیزه بازی، اسپ دوانی، نشانه اندازی، شادری، گوبازی
 سباق، گد و چوگان بازی، خرسک بازی و گویے پائے
 وغیره وغیره -

در کتاب الفقه که در مصر چاپ شده است ریاضت را
 عقلیه و بدنیہ گفته شده است - مفید است این هر دو قسم
 مشکل نیست ریاضت عقلیه این است که قسمت مغفد به
 اوقات عزیز را در لطائف و ظرافت گذرانده شود - و
 تفکرات و تردّدات را خیر باد گفته شود سیراب رواں، جوئے
 دواں و باغات سرسبز و شاداب کرده شود - عجایب و قلموں
 و منظر قدرت را بغور دیده شود اینچنین ریاضت برائے
 طلاب، مصنفین، مدرسین، قضاة، و کلام و فلاسف و شعراء
 و ادباء مفیدترین است -

ریاضت بدنی یا جسمانی پیش ازین مذکور شده است

ایجا صراحت مزید را احتیاج نمی افتد۔

فوائد ریاضت | ازین صحت جسمانیہ و دماغیہ بحال خود می ماند۔ انسان مصائب را بخوشی برداشت می کند التزام و باقاعدگی ریاضت انسان را همواره هشتاش بهشتاش می سازد نیز در جمیع بازی ها کردن عادت موافقت، اثبات قدم و اطاعت قایم را سخ می شود۔

بدیدن ارض و سما، کشتها، جنگلات، کوہسار، رودها و دیگر مظاہر قدرت آل قبیل دقایق حکمیہ حاصل شود کہ در کتب درسیہ یافتہ نمی شود۔ مطالعه صحیفہ فطرت و دفتر کائنات برائے دقیقہ بین سلیم الفطرت بیک وقت تعلیم و تفریح بہترین قسم است۔ در اوراق فطرت آچنجاں نیرنگیہا و عجائبات است کہ کلک و زبان شاعر دقیقہ یاب عاجز است۔ اگر در شما فقدان مذاق فطری نشدہ است شما بالضرورہ از مناظر و مشاہدات محفوظ خواهید شد و در ذات شما احساس نشاط جیت انگیز تولید خواهد شد و اثر خوشگوارش بر صحت لاحق گردد۔ دل مشوش خوش خواهد شد۔ سکونے در طبع و قوت نمایاں بجائے ضعف قوی نمایاں خواهد شد۔

شناوری ہم بد نیست۔ برائے اعصاب و پرورش خلایا مالش ہم خوب است۔ شاہان سلف شناوری می آموختند بار

چوں در هندوستان حمله آور شد در راهش رود گنگ افتاد
در رود سیل آمده بود و تا کروما پہنا شده بود بایر جامہ ہا
از تن کشید۔ لچ شدہ خود را بآب انداخت و بدون معبرے
رود تند آب را عبور کرد۔ قصہ ہمایوں و نظام سقہ ہم معروف
است۔ از ین شناوری جانبر شدند۔

ہنگام سیر جامہ ہائے کہنہ نہ باید۔ نو خوب است ایں
بر روح انسان لطف و نشاط آرد۔ رقص و سرود و سماع
و غنائے برائے طلبہ خوب نیست ازیں ہا احتراز واجب است
ازیں ہا ہیچ ریاضت جہانینہ حاصل نمی شود بل نقصان پیدا
می شود۔ نہ صرف بشرکت مجالس غیر شریفہ وقت گرامی
صانع گردد بل جذبات نفسانیہ را تحریک و تہیج می شود۔
و ثانی الذکر مقصد اخلاق است۔ و ازیں بجانب ضروری
است۔

فرائض زوجین

اللہ جل شانہ، و عم لوالہ از قدرت کاملہ و حکمت بالغہ
خود درین عالم کون و فساد از اجناس ذکور و اناث تخلیق و
تولید نموده باعث ازدیاد و افزایش تسلیا گردید و وزن
ہم ششم است از عجائب او و کرشمہ است از غرائب او
بیمکن نیست کہ کارگاہ کائنات بدون یکہ از ایشان رواں و
عامل باشد۔ لہذا فی الرجال قوامون علی النساء بما
فضل اللہ بعضهم علی بعض و بما افقوا من اموالہم
مرد بزن حکم و قادر است۔

زن را بدین وجہ صنف لطیف نامند کہ او جمعاً نجیف
و عقلاً ضعیف است۔ در امور دنیوی کمابہی بہرہ ور نیست
و اکثر مزلفات موجب خسران و تلبت او شدہ درین ایام
اگرچہ بعض مستورات حیرت انگیز ترقی کردہ اند۔ تا ہم
نسایت ایشان در حصول تکمیل و عہدہ پائے جلیلہ و
ہمہ موانع کثیر در صراط ایشان بمثابہ سد رسیدہ حائل
کردہ است۔

زن مثل گل است اورا پشمرده ساختن اثم کبیره
 است - بدو بهشاش بشاش بودن عین فرض انسانی است
 و لهن مثل الذی علیهن بالمعروف - الآیه - اورا در
 حرم منزل نه محبوس بلکه ملکه آزادی باید کرد و بیرون در
 او را هیچ سروکار و واسطه نیست هر کار کمترین که او
 از ذمت همت خود بیایه تکمیل و تنهیم رساند از نگاه
 قدر دانی و قدر افزائی باید دید زیرا که از تنقش دل او
 شکسته و همتش گسیخته شود و نیز او من بعد از تکسر
 و شکستگی عوام در اعظم امور دستاویز نمی شود - پایش
 صوب آل کار رفتن نمی یارد و دستش هرقش و مستغرق
 شود - اگر زن کارے انجام دهد باید که مرد باظهار دلبنگی
 و عوصله افزائی او کلمات همت افزائی و حرفائے روان
 پرور در رویش گوید که او اصفا نموده مباد و عوصله مند
 گردد -

من برای العین مشاهده نموده ام که بسا اوقات مردمان
 هند با زنان خویش کمتر از بهائم و کمتر از وحش سلوک
 روا دارند و این چنین روش بر عارض درختده شان
 داغ دیده نما است که نه از آب شستن است و نه به
 خاک زدودنی است - چون اذیان و افهام ابنائے ملکی چنین

اعوجاج پذیرفته باشد از ایشان چه رجائے ترقی و تعلی یافتہ می شود۔ وائے بر ما و بر حال ما۔

زنان ہندی خیلے وفائش و حیا آگین لاکن برخے دل ریش و اندوگین باشند بر شوہر خود پروانہ وار جان تثار کردن اصلا درینج نمی کنند۔ ایثار، ہروت، صداقت شکاری جان تزاری در جبلت زن ہندی راسخ است نے نے فطرت ثانیہ اش است۔ الحق اخلاق فاضلہ در طبعش از روز الست مرتکز و بجمول شدہ و مہوارہ در مظارہ و مجاہرہ کارہائے غیرت و دلیری، شرافت و جان نزاری دیدہ می شود۔

علی الرغم آں ہمہ مردان ہندی مساعی جمیلہ اش را ہدیا منثورا انگامشتہ او را در اغلال و سلاسل زائب لا تحصے مبتلا ساختہ شاد کام و خوشوقت می باشند چون امور مفوضہ ہر روزہ انجام دادہ از ادارت مراجعت فرمائے خانہا شوند حال شان دیدنی و کیف شان نگریستنی باشد با چہرہ عبوس و دل پر غضب باشند ہر آن بچہن سببیں نظر آیند۔ گاہے اطفال را لکد بنوازند و گاہے زنان را قفا خوراند صدائے پیہا ہو۔ از ہر سو می خیزد۔ خانہ شرفا از حمام زنان متمیز نمی شود۔

در عرض دو چار سال از عروسی منقضی شده حیات
مقابلان شال از چاشنی مسرت غیر متلذذ شود و بر
مسکن شال غراب البین نغمه الفراق الرحیل می زند عروسی
که برای ابتهاج و خانه آبادی در معرض وجود آمده بود -
بالآخر منتهج و منجرب به مفارقت، خصومت، طلاق و خلع
می شود - در اکثر احوال نوبت به مرافقه و استغاثه می انجامد
و فریقین متخاصمین مستمند و نرشد بقید و بند گرفتار
آیند -

بر مرد فرزانه که در کیاست و سیاست مدن یگانه است
کفالت خانه داری و تاهل بسیار ضروری است و کفالت بجز
مسرت و یگانگت و رضائے زن و فرزند ممکن الحصول است
و مسرت زن در مهیا کردن حوائج و مایحتاج او است پس
لازم آمد که مرد وظائف و اشغال ورزد و اهل و عیال را
نفقه و نان و غیرم داده کماحقه مسرور و مبتهج کند -
مرد زن خویش را بباعث ناعاقبت بیتی، بدسیلتی،
عدم حق تعقل و خشونت خواهی خواهی آورده دل و رنجور
سازد - پیوسته در رضا جوئی و استمالت او کوشا و سعی
شود زیرا که بدون تالیف قلب و ایثار و غیرم نظام خانوی
درهم برهم می شود و انیام نه پذیرد و مستلذات دارین

حاصل نمی شود -

عبارت ازین متابعت و مراقبت این نیست که مرد
مذکر سماعی گردد - زوجین شبانه روز مورد لعان و طعان
شوند - بل مراد ازین تکرار مداوم و آشتی است که موجب ترقی
و عروج خانواده و بهجت و وداد دوده است - بر زن چنان
قدر فریفته و دانه نه شود که دیوانه وار پیرامون او طواف
کردن گیرد و مجنون فاذل الخفل و مسلوب الحواس شده دنیا
و مایهها را از دل خود محو گرداند - زیرا که از چنین شقیقتی
عقلا قدغن کرده این را راس کل خطیبه گفته اند - هرزیرک
قطن کیس حرکتی نه کند که مطعون و مقهور شود - و
دیگران را بر خود موقوفه خنده زنی و ضحک دهد -

عمر خیام

عمر نام، غیاث الدین لقب، ابوالفتح کنیت پسر ابراہیم
 الخیام بود۔ پدرش خیمہ دوز بود۔ باین مناسبت خیام مشہور
 گشت۔ ولادت گاہ او نیشاپور بودہ و بہاں جا تکمیل تعلیم کرد
 در آل ایام نیشاپور محزون علوم و فنون بود۔ عمر در نظامیہ تحصیل
 کرد و گویند کہ او ہمدیس حن بن صباح بانی فرقہ باطنیہ
 و وزیر نظام الملک طوسی بودہ و فیما بین روابط جسمی و علائق
 قدیمی داشتند با ہمدگر عہود و موافقت کردند کہ اگر یکے از
 ایشان فائز بہرام شود دیگران را ہم بنوازد از حن اتفاق نظام
 الملک وزیر اعظم سلطان الپ ارسلان شاہ سلجوقی شد بہجرد
 یافتن وزارت عظمیٰ او دیگر احباب را تواختن خواست لیکن
 خیام بقبول عہدہ بزرگ تن در نہاد و گفت کہ من بہ تدقیق
 و اکتشافات علمیہ حیات سادہ وضع می خواہم زیرا کہ ترقی
 مادی بہتاکل و تعیش عالم تعلق جذبات روحانی را درس فنا می
 آموزد۔ و ہوسر کمال را بے آب و تاب می گرداند۔ چوں او
 استغنائے خیام بے لگام دید برائے او یکہد پول سرخ متاخر

متعین کرد که بلا اکراه و اجبار بطور خاطر مصروف مطالعه
شود لکن این پیش از اطمینان نیست۔

عمر خیام شاعر صوفی منش بود ریاضیات او در اکناف
و اطراف عالم از هند تا سندھ و از هندوستان تا انگلستان
معروف است و آنها را در زبان انگلیسی ترجمہ کرده اند۔
لاکن فی الاصل او ہیئت دان بلند مرتبہ و فیلسوف عالی
رتبت بود۔ او ہم پایہ شیخ الرئیس بوعلی سینا محسوب می
شود لکن کج خلقی و سوسرمزاجی او را از نظر عوام پنداشت
و اہل علم ازو نفور بودند۔

علمائے اروپا او را متحقق بے بدل و ریاضی دان بے مثل
انگارند و تصانیف او را حرز بازویا کرده اند۔ حافظہ عمر خیام
ہمہ گیر بود گویند بارے در اصفہان نصف جہاں گذر کرد۔
آجہا کتابے دید و آنرا ہفت بار خواند چوں در نیشاپور رسید
حضرت توسل حافظہ ہمہ آں کتاب را حرف بحرف تحریر نمود۔
و سر ہو فرق نشد۔

عمر خیام ہیئت دان عظیم الشان بود۔ ملک شاہ سلجوقی
در خدمت او را بہ تحقیق علم ہیئت مامور کرد عمر خیام اغلاط
تقویم قدیم را طشت از بام کرد و طرح تاریخ جلالی ہنادر۔
چنانچہ اہل جلالی از ۱۰ مارچ ۱۰۷۹ء ہی آغازند۔ قبل ازین

در ایران سن یزدجردی رایج بود- او نیز مشهور و اعوام
شمسی و قمری را تصحیح کرد چنانچه اکنون سی و سه سال
شمسی برابر سی و چهار سال قمری باشد در عهد معدلت عهد
جلال الدین اکبر شهنشاه هند همین تاریخ جلالی مبدل به ماه
الهی شد و تا هنوز در قلمرو نظام دکن همین مروج است-
بر مذهب خیام رنگ فلسفه استیلا یافته بود و رند مشرب
و آزاد خیال بود- متدین و متقی حضرات او را بے دین و
غیر متشرع می گفتند و از هر سو پیرامون او می آمدند چون
خیام دید که جانش در خطر است او عازم حرمین شریفین شد
چون بازگشت جامه پارسائی و تورع در بر کرده بود- و درو
بجائے زندگی معرفت الهی آمده شده بود- بجز تسبیح و عبادت
و شغل ریاضت کاره نداشت- می صافی را خیر باد
گفته صوفی صافی شده- در خخانه معرفت جرعه کش وحدت
گشت-

مذکور خیام در مجمع الزوائد یعنی چهار مقاله نظامی عروضی
متذکر می آید است نظامی ترقیم می نماید که :
"در هشتمه" ملکیم عمر خیام با اتفاق منظر اسفزاری دارد
بلغ شد و احتیاجات امیر ابو سعد جرحه گشتند- من بدان خدمت
پیوسته بودم در میان مجلس عشرت از حجة الحق عمر شنیدم

کہ او گفت گورمن در موضعی باشد کہ ہر بہارے شمال برمن
 گل افتال می کند۔ ہر این سخن مستحیل نمود و دانستم کہ چوئے
 گزاف نگوید چوں در سمنہ ثلثین بہ نیشاپور رسیدیم چہار
 سال بود تا آن بزرگ روئے در نقاب خاک کشیدہ بود۔ و
 عالم سفلی از وی یتیم ماندہ۔ او را برمن حق استادی بود۔
 آویختہ بر ریارت او رفتم و یکے را با خود بہر دم کہ خاک او را
 بہن نماید۔ مرا بگورستان ہیرہ بروں آورد و بردست چپ
 گشتم در پائین دیوار باغے خاک او دیدم نہادہ و درختان امرد
 و زرد آکو سرازال باغ پیروں کر وہ و چہراں برگ شکوفہ بر
 خاک او ریختہ بود کہ خاک او را زیر گل پنهان شدہ بود۔
 و مرا یاد آمد آن حکایت کہ بشہر بلخ ازو شنیدہ بودم۔
 گریہ برمن افتاد کہ در بسط عالم و افطار ربیع مسکوں او را
 بیج جائے نظیر نمی دیدم۔ ایزد تبارک و تعالی جائے او در
 جنان کناد بمنہ و کرمہ۔

عند الوقت سیاحے انگلیسی بطور سیاحت در نیشاپور
 گزار کرد۔ چوں ہزار حکیم خوش کردار در حالت سبکی و
 کس مپرسی معائنہ کرد سخت متعاسف شد۔ بجز روئے گلہاے
 باد بہاری بیج کس پرسان احوال او نبود۔ چوں فغان نیشاپور
 اہل تشیع اند بریں پوچہ سنی ایچو عمر خیام را ملتفت نشدند

و قبر او آماجگاہ ہم شدہ۔

رباعیات عمر خیام دارائے معانی دقیق و نکات و غوامض
با تحقیق است۔ اصحاب دل را از آنها جذب پیدا می شود۔
معارف پروران انگلستان جماعتی ترتیب داده اند کہ آن را
خیام کلب نامیدہ اند۔ ہر سال بتقریب یادگار او جلسہ منعقد
می کنند و از اشعار و ابیات مجالس را گرم می کنند رباعیات
عمر خیام بغایت موثر و دلچسپ است۔ مثلاً نمونہ از خروار
درج ذیل است۔

دُعا

گویند بجز گفتگو خوابد بود وای یار عزیز تند خو خوابد بود
از خیر محض جز نکوئی ناید خوش باش کہ عاقبت نکو خوابد بود

و کلام

دلنگ مشو کہ تا جہاں خوابد بود از تو جہاں نام و نشان خوابد بود
تا چرخ اسیر و اخترال سیر کنند نقد تو خلاصہ جہاں خوابد بود
بر تغیرات عالم گفتہ است ۵

روزے فلکم جامہ دید میر کند روزے دگر بر بندہ چوں سیر کند
با چوں و چراے فلکم کاسے نیست غم خوردن پیہودہ مرا پیر کند
بامید مغفرت مے گوید ۵

کہ تخت سلیمان بہ لیستے بخشی کہ تاج نبوت بہ بیتے بخشی

یارب چه شود اگر مرا بے سبب از روضه مغفرت نشیمن بختی
 اشهر مصنفات عمر خیام اینست - تاریخ جلای که بایام
 جلال الدین ملک شاه سلجوقی نوشته بود و معنون باسم
 او است -

رساله جبر و مقابله و تعلقات حدود اقلیدس هم قابل
 قدر کتب خیام است -
 عمر خیام مثل سائر انام در ۱۱۲۳ هجری فوت کرد و در وطن
 الہام موطن خویش یعنی نیشاپور مگفون و مدفون شد -

آداب والدین

اقتضائے شرافت و فطرت سلیم همین است که هر که باشما احسان و مروت گزیند شما هم بدو محبت کنید و همواره او را محترم و فحیم دانید۔ لا دیب هل جزاء الا احسان الا احسان این حقیقت نفس الاهی است که در دنیا کسی از والدین مهربان تر، رحیم تر، مودتخواه تر و نیک تر نیست۔ بنابراین اخلاص و توقیر شما در حق ایشان هر قدر زیاده باشد آن نیز کمتر است۔ الله تعالی در کلام معجز نظام خود متعدد نفوس مرموص مودی اطاعت و رضا جوئی والدین ارشاد فرموده است۔ خود رسول مقبول می فرمایند که خوشنودی والدین موجب رضائے خداوند تعالی است و ظاهراً و باهراً است که رضائے مولی از همه اولی است۔ دیگر انسان را چه باید اگر رضائے خدا بدست آید۔ همین است مطمح نظر حیات انسانی۔ الله پس باقی هوس۔

از آنکه در مودتخواهی والدین هیچ مشابهت ریب نیست بایقین عین خواہش و تمنائے ایشان است که اولاد و

احقاد شاں نیک بخت و صالح باشند و ہر پند و اندرز
 کہ دہند مدار آل بر خلوص و حق نیت شاں است۔ لہذا
 فائدہ و سعادت شما اندرین معتمد است کہ نصائح ایشان
 را بگوش حق بنوش بشنویند و بر آل عامل و کار بند شنوید۔
 بہر کیف شیب و فراز و پست و بالا کے زمانہ را بہتر از
 شما فہمیدہ اند و سرد و گرم مناہج روزگار دیدہ و تلخ و
 شیرین اعصار و امصار چشنیدہ اند تجربہ ہائے ایشان برائے
 شما بمنزلہ خضر طریقت است۔

اطاعت اکابرین و ادب و احترام بزرگ ترین دلیل شرف
 نفس است و درین سلسلہ اشرف و اعلیٰ مرتبہ والدین است
 از اطاعت ایشان نہ صرف ازدیاد محبت شاں خواہد شد
 بل مسرت و نشاط شما وافر و بزرگتر خواہد بود۔ مسرت و
 بہجت حقیقی مخفی در احساس بیکی است۔

اِس بشمول ادب است کہ اگر والدین استادہ باشند
 شما جائے گیر نہ شنوید و فوراً برپا شدہ جائے برائے ایشان
 بگذاردید۔ پیش ایشان سخنہائے مضحکہ خیز و گہائے بازی
 آمیز نہ تہار نکنید۔ کہ اِس موجب خفت احترام شاں است
 چون ایشان حرف زن باشند باید کہ شما سکوت اختیار
 کنید و بگوش ہوش شنوید۔ پیش ایشان مودبانہ و وزاوا

بنشینید۔ کہ با ادب بودن انسان بودن است۔
 حکمائے زمن بے ادب را انسان نمی نامند بل وحشی خوانند
 مولوی معنوی می گوید ۵
 از خدا خواہیم توفیق ادب بے ادب محروم ماند از لطف رب
 و شاعر دیگر چہ خوب گفته است ۵
 ادب تاج است از لطف الہی بنہ بر سر برو ہر جا کہ خواہی
 ادب فضیلت انسانی است کہ ازو مفرت نیست ۵
 ادب بہتر از گنج قاروں بود فزوں تر از ملک فریدوں بود
 بزرگان نکردند پروائے مال کہ اموال را ہست رو در زوال
 عناں سوئے علم و ادب تافتند کہ نام نکو از ادب یا قتنند
 اقوام گم گشتہ راہ از بے ادبی و گستاخی مورد عذابہائے اہم
 شدند۔ و بے ادبی مملو بہ اخلاقی است و بد اخلاقی بدترین
 ذمائم و قبائح است کہ منتج بہ ہلاکت و تباہی انسان می
 شود۔ ۵

از ادب پر سوز گشت است این فلک
 و از ادب محصوم و پاک آمد ملک
 این شامل سورہ ادب است کہ گفتگوئے والدین و بزرگان
 قطع کنیم۔ بالفاظ موزوں و مناسب ایشان را مخاطب باید
 کرد۔ و در استعمال و تکرار الفاظ محتاط باید شد کہ موجب

ناراضی و رنج ایشان نہ شود۔ گاہے ماہے در مجلس بزرگان
 صدور و ورود باید کرد و توشہ اقوال دانشمندانہ شان جمع
 باید کرد۔ اینچنین صحبت و منادمت برائے نوجوانان را
 موجب تکثیر معلومات باشد۔

اگر والدین از کار بد امتناع کنند و زجر و قویخ نمایند
 این فعل را بہ سوء نیت شان منسوب نباید کرد۔ در
 عربیت مثل است کہ ضرب الوالد للولد کالماء للوزع۔
 باید کہ شما کفایت شعاری را دستور العمل خود سازید
 و بہترین نمونہ حسن تصرف پیش کنید۔ زندگی اقتصاد و
 اعتدال از افراط و تفریط بہتر و پر منفعت است۔ بعض
 نوجوانان بہ اعتماد مورثیت و اموال آبائی بیچ کسب نمی
 آموزند و بہ بطالت و ہرزہ گردی بسر اوقات می کنند۔
 چوں اندوختہ پدری بہ اختتام انجامد بالآخر بہ احتیاج و
 افلاس دوچار شوند۔ ازین قبیل نوجوان نہ شویہ حیات والدین
 را عنایت شمارید و چنان جوہر لیاقت اکتساب کنید کہ تا
 ابد آباد بکار شما خورد و از حاجت دولت فانیہ مستغنی و
 بے اعتنا گرداند۔ سعدی علیہ الرحمة دریں معنی شعر عزا
 ترقیم نموده است بہ
 بپایاں رسد خانہ سیم و زر نہ گردد ہتی کیسمہ پیشہ ور

و ہم در گلستان گل خوشبوئے نثر بشکافانیده است -
 "مال و دولت دنیا را یا دزد ببرد یا خواجه بتقادیر بخورد - اما
 هنر چشمه زاینده است و دولت پاینده"

در دنیا هر کس را اوقات غم و هم و نشاط و انبساط
 متبیین است و اندرین مواقع مشفق مستشار و همدر بادرد
 لابدی است و ظاهر است که کسی از والدین بهی خواه تر
 نیست - لاحاله در رنج و راحت بایشان مراجعت باید کرد -
 چون والدین من و پیرانه سال شوند و دست و پائے
 ایشان از کار و کسب باز ماند باید که شما مساعدت و اعانت
 شان کنید که اینهمه رفاقت و منصب با عزت که شما را است
 از توسل شان حاصل شده است و شکر منعم در هر مذنب
 و ملت واجب است -

در حدیث شریف وارد است بزود آباء کم قہر کم
 ابناء کم - یعنی با والدین خویش سلوک نگو ملحوظ دارید ابناء
 شما بشما سلوک نیکو خواهند کرد -

برکاتِ برطانیہ

- (۱) ترقی سیاسی
(۲) آزادی مذہب
(۳) مساوات قانونی
(۴) نشر و اشاعت تعلیمی
(۵) حفظان صحت

(۶) مرفہ الحالی و فارغ البالی

ملکِ ما کہ نامش ہند است از ۱۸۵۷ء تا امروز در عہد
معدلت مہرِ برطانیہ دارائے ترقیات بوقلمونی شدہ است۔ نشو
و سنائے تمدن و ثقافت، روز افزوں فارغ البالی عامہ خلافت
نشو و ارتقائے تعلیم و تدریس، کامل و مکمل حریت کہ اولہ حکومت
خود اختیاری است بہ این ہمہ محاسن صوری و معنوی اہل ہند
برین برطانیہ ہستند و از عہدہ تشکر و امتنان بر نمی آیند۔

بر طلبِ تاریخ روشن است کہ از یک قرن صد سالہ جنوبی
ہند پائمالِ عساکرِ حبیبہ و عرصہ کارزار نہ شدہ است۔ و نیز
شمالی ہند از عرصہ ممتد از باسِ جنگِ حروبِ قاطبہٴ مامون و
مضون است۔ ہمیں اُمیّت است کہ مورثِ ترقیاتِ جلیلہ ما
شدہ است۔ ما کہ در دورِ صلح و آشتی نفسِ مے زہیم تصور

و ہم آں بد وقتہا نمی توانیم کرد۔ کہ گرم بازاری قتل و لہب
و سفک دہا بود و مردمان را کاروبار استخوان رسیده و ہمہ جلتے
بہ نالنے می دادند و کس نے خرید۔ اگر بجز امنیت را در چیز
تخریر آورده شود کہ تا را از دولت برطانیہ حاصل شدہاں ہم
بند است و برائے آں امن ہندیاں بعد از لغو اورنگ زیب
(۱۷۰۷ء) تا یک صد و نیم سال آتیہ چٹم براہ بودند۔

ما اکنون بہ تسلسل ہمہ غویہائے برطانیہ یک یک تصویب

مے نہایتیم۔

ترقی سیاسی | بموجب اعلان ملکہ و کتوریہ انجمنانی مردمان ہند
حقوق بھاشنابی و مراعات ملک رانی حصول منودہ اند و دریں
مخصوص عہد بعد ترقی دار تراید شدہ است کہ عندالوقت حکومت
جامہیر و عوام قائم شدہ است۔ چندانکہ حقوق سیاسی و حکومت
اہل ہند را مرغی شدہ است برائے صلاحیت و استعداد ہندیاں
بمنزلہ معیار و امتحان است۔ **مصرعہ**

تا بہ بیستم کہ از غیب چہ آید بہ ظہور

آزادی مذہب | اہل برطانیہ یثابت زیرک و فاضل اند۔ در
امور مذہبی حکمت عملی اکبر اعظم را پے بروہ اند۔ ہمیں است
ثبوت سیاسی تحفظ و سیداری شان۔ سر زمین ہندوستان مجال
مختلفہ مشارب است۔ مردمان میں جہاں عتیق الجہال اند کہنگی

و قیاسی را اتباع کنند۔ روایات فرموده را از جان عزیزتر دارند۔
 اگر کسی متعرض آنها شود بقیست جان گرامی خریدن و بیخ نتابند
 برائے برائی در حق رعایا و برایا ہمیں طریق کار بہتر و افضل
 است کہ ہمہ اسالیب مشربی را بحال خود آنها بگذارند۔ این
 یکی از سرانر امنیت ہندوستان است کہ اہل برطانیہ در مذہب
 ہندیان مغل نمی شوند و بہ حکمت علمی و اصول مزین گذرکنند و
 دیگران را بگذارند کہ گذر کنند۔ عمل پیرا ہستند۔

مساوات قانونی | در انظار قانون ملکی آہر و مامور، رئیس و

مزدور، حامی و عالم، تعلیم یافتہ و جاہل پایۂ مساوی دارند۔ در
 تفسیح و تشریح آیین و نفاذ و تنفیذ قانون فرقہ یا قوم فرود یا
 مرد ملحوظ نمی شود۔ اکنون قوانین "منو" کالعدم بل سیا مسخ
 شدہ است۔ ذات جنس و برادری نہ نظر نیست۔ یک قانون و
 یک حکم برائے ہمہ در طول و عرض ملک جاری و ساری است
 مردمان کہن سال اللہ و شجین تفوقی قوانین انگلیسیہ می توانند
 کرد کہ قبل از ورود فرنگیان و تسلط ایشان در ہند بقید حیات
 بودند۔ خصوص زمانیکہ بعد از مرگ رنجیت سنگھ عامل پنجاب
 متغایب شد نقشہ طوائف الملوک و خلیع العزازی پیشی مے کرد۔
تعلیمی نشو و نما | در طویل و عریض فہارس میاسن و برکات
 و خیزات و مہریت دولت برطانیہ بعد از امن درجۂ تعلیم حیثیت

ثانوی دارد برطانیہ تعلیم را بدل و حال نشر داده است - و
 وسائل و ذرائع موثر بکار برده استخراج مرام کرده است - بریں
 یک شعبہ گرفتہ بہرہ حاصل ملکی سالانہ خرچ مے شود۔

سرولیم ہنٹر کہ ماہر تعلیم است دریں منط میگوید کہ اگرچہ
 ہندوستان در میدان ترقی مادی کارہائے ہتم بالشان بمنصہ
 شہود جلوہ گر کردہ است لکن آزادی کہ برطانیہ او را از جہل
 و نادانی عطا کردہ است ازل ترقی مادی گوئے سبقت رلودہ
 است۔

حکام کہ ہندیوں را از حنیض ضلالت بہ اوج عروج مرقی
 کردہ اند۔ از ایشان اسامی لارد میو، لارد پین و لارد کرنن تذکرہ
 خصوصی دارند۔ اخلاف ایشان ہم برخلاف ایشان نہ کردند بل بر
 نقوش ایشان گامزن شدند و نتیجہ اش ایست کہ ملک مایاں
 یوگا فیوالمصاعف ترقی کردہ است۔

حفظان صحت | برائے حفظ و پاس صحت و ثبات ہندیوں شعبہ
 جداگانہ ترتیب دادہ اند۔ وطن مالو ما بیمارستان الوف دارد۔
 ازینہا مرضیہ حظ وافر و عزا فست متکثر الکتاب مے کنند و
 برائے درد و دام و مواشی و انعام ہم بیمارخانہا و کردہ اند برائے
 انسداد و تدارک امراض مثلاً تخمہ و امتلا، طاعون و آبلہ بروئی و
 و بخار موسمی وغیرہم شفاخانہ جانتہ مخصوصہ قائم کردہ اند۔

در آنگاه علاوه استغواب و استثارة طبی
ادویات و ادوات نیز برای جبر و اصلاح ریشته را لگال می
دهند. بادیات شهر و انجمنها اصطلاحی و قضایائی از محاکم
طبی استمداد کنند و تمتع یابند.

دولت و مرفه الحالی | درین عصر اگر یک طرف آزادی

منزیه، تعلیم و توسیع حقوق سیاسی، مساوات قانونی و
پایه بندی قوانین حفظان صحت، اخلاقی و اشتباهی نشود
نمائے ما موقوعه بهم داده است. طرف دیگر کالسه بخار شاهراه
های پخته و استوار، دامهای انهار، پست خانه ها و تلگراف،
ریل و تیلی ویرن، تیلی فون و غیره در تزايد و ترقی تجارت
و داد و ستد و بهم رساننی حوائج ضروریه آسایش فسادا
رسانیده است. ملک ما اکثر و بیشتر بر زراعت و کشت و
کار انحصار دارد. انسداد قحط و اساک هم طمانیت بخش
انصرام یافته است. حکومت برای ترقی و ترویج زراعت
و باقین را نفوذ و تقاوسی می دهد. فلاح و بهبود و سود عامه
مطرح نظر است. ملکی و غیر ملکی تجارت را بسیار روز بروز برتر و بلندتر
میشود. تجارتیک که موجب ازدیاد شغف و دلچسپی است رو به ترقی است
الغرض فهرس برکات چنین طویل بل اطول است که چون قلم
اینجا رسید بجز سر به نهاده.

آن تلخوش که صوفی ام الجانشین
 اشہی لنا و اعلیٰ من قبلہ العزازی
 حافظ رح

خدائے بے ہمتائے کبریائی سزد کہ در طرفہ العین
 جہانے را برہم زند و گس نی آرد کہ آتجام زند - ششم
 از سطوت کبریائی اوست - پس بندگان حقیقی را علی العموم
 و پرستاران رسی را بالخصوص مضمون شریفیل پیش نہاد
 خود باید داشت ہے

تو مشو مغرور بر علم خدا دیر گیرہ محنت گیرد مر ترا
 و یادی ثقلین را چہا وصف باید کرد کہ وظیفہ اخراہم
 من الظلمۃ الی النور چہاں سجدت بالغہ خود انجام سلامت
 و این را سفاکے راستین مفسد را از مصالح و حق را از باطل
 چہاں از یکدگر جدا و متمیز ساخت کہ تعریف شاعرے برآں
 موزوں می نماید کہ گفت ہے

محمد عربی کا بروئے ہر دو سرا است
 کہے کہ خاک درش نیست خاک بر سر او

و شعر سعدی هم شاهد عدل است که گفت ه
 میبندار سعدی که راه صفا توان رفت جز در پی مصطفی
 پس طالب فوز را چاره نیست که دوار ملکات رویه خود
 از شقاخانه این طبیب روحانی بویید و همواره خود را از
 مناسی ملت بیضار نگاهد تا محروم و مغتوب نه گردد چه ه
 بنده آمد از برائے بندگی زندگی بے بندگی شرمندگی
 و بهمانا باید دانست که منتهی عنده علی اختلاف
 الاقوال فی الجملة خالی از مضنده و قبح نیست و حکیم مطلق
 چون ترقی فرد اکل که واسطه العقد کائنات است بدل و
 جاں می تواند از اینجا است که بعنایت خود انبیا را بمشعل برداری
 هدایت و ارشاد بنواخت تا مام کوتاه بینان نفخ خود از نقصان
 و جویم و مفسد را فرا ترک نموده درجات قرب را بعد
 امکان حاصل نمایم و چون ابن آدم مجنون مرکب است که
 ثلثانش داعیان نفس و موجبات درکات اند پس بیش از
 بیش یتقظ لازمه حیات و می باید بود تا از دام اینال مصون
 ماند چه نمی خواهند که ابن آدم به شرف مقصد صدق عند
 ملیک مقدر آراسته گردد از اینجا است که چون انسان از
 تسویلات اینال هوشیاری درزد چندان عروج الی حظیره
 القدس نماید که جبرئیل هم بزبان عجز اظهار کند که ه

اگر من سرموی برتر پر م فروغ تجلی تبسوزد پر م
پس انیس تقریر چون واضح شد که جمله مفاسد حباثل
بواعث الی التسل است اجتناب از آنها حتما مقصیا شد

چ ۵

زدشمن هذر کرون اولی بود کزو تنگ دنیا و عقبی بود
و نیز مفاسد را درجات هست بدان درجه کفر دون
کفر - پس مشرب خمر تالی شرک باشد است که چون مسی
به ام الحباثت حسب واقع است بل علت علل است مر
شرک را چنانکه از قصه بر صیفا عابد یهودی است که از مشرب
خمر بتسل نفس مخون الدم و زنا و شرک آورده شد ام الحباثت
یعنی سرچشمه کافه مفاسد و قباح بودن این پارگیں آثام
آفرین اژاں است که عقل از او فرار نماید چنانکه فرشته
از دیو - ویدی است که محافظ هرگونه از همه هرزه گیها مرادی
را عقل است و روایت است که از فاروق اعظم پرسیدند
که مطالبه تحريم منیر را چندان تصدیق چرا بر خود می کشی ؟
حالانکه مایه راحت جزین دیگر است و کسی چه خوش سرلایه
۵ بخواه آل جان را قوت بخواه آل کام را لذت
بخواه آل حیثم را لاله بخواه آل مغر را عبهر
فرمودند که چون نزد همه هزیت عقل مسلم است پس

چیزیکه مزاحم آل باشد بل نقصان درو پیدا سازد - ازو
احتراز را لابد است ورنه رع

نباید که نامت نهند آدمی

و اهل فرس که مدعی ملوکیت ازلیه خود تاں بودند و مار
از نهاد شاں چیزے که بر آورد ہمیں ز شهر گیاه بود و شوکت
جم و فریدوں و دیگر سلاطین جبارہ آل خط جز بہ افسانہ
یادگار نیست پس در مرثیہ شاں کہے ہیچو خاقانی چه
خوش گفته ۵

بسیار نظر کردم در مسند سلطانہ

در دیدہ نمی آید آل شوکت شایانہ

و بامعان نظر واضح گردد کہ سبب زوال مرہمہ ایالہائے
جبارہ پر سطوت و جبروت جز اشتغال بعیش و عشرت چیزے
دیگر نبود و محقق نیست کہ تکمیل بساط عشرت اندوزی سوائے
خمر میسر نمی گردد - بل این دستمایہ خناس اسس اساس
تعیش است و دولت مغول کہ چوں سیل عرم بر نشیب
و فراز درہ و پتہ امکان استیلا یافته بودند و سلطنت پر
صولت تواریزم شاہ و خلافت پر خمش و تزک کہ چشم زرا
خمیرہ کردے تہ و بالا ساختند و کسی را یارائے مناوہ مطارد
با ایشان بنیود و این فتنہ تا تارگویا کہ شب تار بود برہمہ

کس مستولی گشته استیصال کرد و راست است اگر گفته
آید

حصار کوب صف شکن که خیزش تفت از دهن
چو از گلوئے اسیرن شرر فتال بخارها
بهم تلمه اولین ایشان از قدح خمر بود که تدریجا بهم
شوکت شال را گاد خورد ساخت و تائید این عبارت و صاف
در ذکر محاربه ملک مظفر با کید بوقا مطالعه باید کرد - و
اندریں صرف نظر کرده خاندان مغلیه را بخاطر باید آورد - که
محمد شاه را از بستر نرم بر خاکستر گزم نشاندن از چه حاصل
شد اگر توغل در عیش و شرب مدام صباح و مساء علی الدوام
بنود الحق این موت اهر که و ما خبیث لا ینجیج الا فکدا
در حق وے صادق آید دایمہ عظمی است و چون کسے اتفاق
پابند آں گشت پس بدار البوار رفتن آں قضائے مبهم شد
نحوذ بالله من سائر المفاصد لاسیما من الخسر
فانها من احدی الکبر لا تبقی ولا قدزد و ام الخبائث
بودن مرآں محقق شد و من بعد

گر نه بیند برون بشیره چشم چشمه آفتاب را چه گناه
و باید دانست که هر بویائے ثروت و ارتقاء علیا خواه
مرد باشد یا جماعه کبری چون بر حالت آں تخلص تام کرده

واضح شود که ازیں بلیه بغایت پر حذر بودند بل از سایه
اش می گریختند مثلاً کبر را که بر زبان عالمگیر آگهر بود -
خطاب یافته است بنظر قارئ ملاحظه باید نمود در تذکره دے
بیچ جائے ذکر ایں شجوخیتہ نمی آید و جهانگیر چوں در
انصرام مہات پا افتزده اولاً بریں چارہ تکبیر نزد و در قلمرو
ہم سیاست کرد کہ ہیچکس ایں را استعمال نسازد - چنانکہ
بر بینندہ نزکہ جهانگیری مخفی نیست -

و حضرت حافظ صاحب العیاذ باللہ ازیں نیز مجتنب بودند
و آنچه دریں شعر یا آل اشعار دیگر ذکر کثیر ایں مشر
منتظر آمدہ محمول براں است کہ ہمہ تعریض مرآتیاں زمانہ
ایشان است - چنانکہ در بیتے می فرمایند

دوش از مسجد سوئے میخانہ آمد پیر ما

چسیت یاران طریقت بعد ازیں تدبیر ما

و ہمہ جرا و ہمچنین ایں ہم منجملہ ازاں تعاریض است
کہ گفتند

آں تلغوش کہ صوفی ام الجنایش خاوند

اشہی لنا و اعطی من قبلۃ العذاری

والسلام خیر الختام هذا ما اردنا واللہ یدہی من

بیشار الی سبیل اسلام -

مستقبل ہند

خداے معز و مذل را ستائش بے پایاں کہ یکے را
اندازد و دیگرے را افزارد و مصطفیٰ کو مین را پناش بیکراں
کہ دستور العلے در عالم موجود گذاشته اگر کسے پابند و سے
شود خود را از خاک مذلت برداشته بر اوج عزت برساند
باید دانست کہ بجز ذات باری عزّ اسمہ بر اسرار محیط عالم
کسے را واقفیت نیست چنانکہ گفته قل لا یعلم الغیب الا اللہ
لاکن انسان را چوں بنور بصیرت نواخته است ہم امر فرماید
کہ در انجام بینی حتی الوسع در یخ نکلند چنانکہ گفته قل
سیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبة المکذبین۔
پس چوں بنور دیدہ آید ہویدا گردد کہ افلاح موکل بہ
اتفاق است و حرماں موقوف بر خلاف۔ چنانکہ گفته اند

ز اتفاق مگس شہرے شود پیدا

خدا چہ لذت شیریں در اتفاق بہاد

و دریں زمانہ چوں قہرمان ولایت اجنبیہ است آل نے
خواہد کہ در افراد و ملل خطہ ہند کہ مستقر اولین آدم است

و نخبہ سائر عالم چنان وحدت روی نماید کہ انتفاع و
 معرض زوال گردد۔ الا بجا است کہ بقدر امکان در تحائف
 و تباعض سکان کوشد و خود مال را پیوستہ بخویشاوندان و
 ہمسایگان در نزاع و جدال دارد و ما باشندگان ہستیم کہ از
 حقیقت کار غافل شدہ بر اشارہ وے رقص می کنیم و ہرچہ
 بفرمایند منزل من اللہ می دانیم۔ تیو بجئی بر ما چنان مستولی
 گشتہ کہ حق را نام باطل می دہیم چنانکہ از ابتدائے محاط گشتن
 در تسلط استبداد تا ایندم بیکبار کوشش آزادی کما حقہ کردہ
 ایم ولی او را بغیر یاد می کنیم حالانکہ الحال این محقق گشتہ
 است کہ ہر ملت و ملک را حق است کہ از مسکونتہ خود
 اولاد بالذات خود مال انتفاع گیرد۔ چنانکہ امریکہ بریں ہدایت
 عمل پیرا شدہ نجات خود حاصل کرد و اکنون فلپائن و
 آریستان حاصل کردہ است۔ پس ما را چہ گناہ است کہ برائے
 خانہ دائمی خود بیچ تدارک بخوئیم۔ معلوم گردد کہ بہ نزد ہمہ
 کس ثابت شدہ کہ از ہمہ آبادی عالم ہند را در فراوانی آلات
 عمارت و پیداوار خام حظّ وافر حاصل است و دیگر کہمہ اگر
 ہست درجہ مالعد دارد۔ پس چوں حقیقت طراوت و نزہت
 ملک ماں معلوم گشت باید کہ کوشش ما ہمہ چندان شود۔
 تا رشتہ نجات بدست ما حاصل آید۔ لاکن حالات ما دیرین وقت

هر چه هست هر که و مه را معلوم هست حاکم ما در سیاست
 دانی عریل خود ندارد و شوکت و در مقابل سلاطین موجوده
 هزار چند است خواه قضائی باشد یا بحری و اکنون تفوق
 بر یکدیگر موقوف بر همین دو وقت است - آن زمانه قصه
 پاریس شد که رستم مفتوحان را مسخر کرد و لے از بصر معلوم
 گردد که چون عزیت امری کما بینخی شود باری عزت اسم
 معین بے کس می گردد چنانکه در جنگ عمومی واضح گشته که
 از ترک با همه بے سروسامانی قلب سپاه غنیم را شکسته
 همه بمسیه های شان را بیبا منشور کرده اند و در مؤتمر
 لوزان از نعره عصمت همه شوکت اتحادیاں بے آب شد
 و مسودات شان در آب - معلوم نمی شد که هندیاں را از
 کدام حادثه فاجعه انتباه خواهد شد چه نان را گذاشته بر
 ریزه قارخ شده ایم و آل هم از دست غیر - و اجناس خام
 ما از اینجا برده در کارخانه های خود تیار ساخته بصد چند ما را
 بدینند و ما هستیم که این ساخته پرداخته غیر را بپو ارمغان
 می بریم چنانکه ترکان بخوان یغارا -

اگر بحث و کشف بر حالات حاضر امری صعب است -
 و استیفا را دفترهای می باید لکن بر قدر یسیر اکتفا کرده
 تنبیه نمودن هم مقید مطلب است چه العاقل تکلیفیه الاشارة

امروز اعداد قلیل را گذاشته مردمان هند که بر ایشان فرض
نجات دادن خودمان علیحد گردد دو کس اند- هندو و مسلمان
هندو اگرچه درد زبان می دارند که آزادی حق ما است- و
خواهیم گرفت-

هم مستعد و آماده هستند- مگر قلیل ما هم چه اکثر ایشان
می خواهند که اگر آزادی حاصل شود از او فایده بالذات ما را
شود که دیگر دست نگر ما باشد نه همسر ما- چنانکه از افراد شان
گاه بگاه بر امری فضول مثل کیبوتل ایوارڈ وغیره واضح
گردد و این از قاصر النظری ایشان است- مطالب آزادی را
این چنین خصلت موجب قید دوائی گردانند یعنی دستگ چستی
ایشان بر همین قدر موقوف نیست بلکه به افراد خود که در
عداد قریباً نه گردد هستند هم بر بینندگان جراند محفی نیست
و این مردم از ایشان آه و زاری هستند و هر یک
می گوید که

من از بیگانگان هرگز نه نالم که با من هرچه کردند آشنا کرد
اگر این جم غفیر را شمه از عقل بودی برخلاف این عامل
گشته و از اجزاء خود گذشته همسایگان را هم بطیب خاطر
راضی و خوشنود ساخته و راضی کردن کسی مشکل نیست اگر
از اعلاق قلب آدمی و تامل باشد- چنانکه در ملک مصر

کثرت مسلمانان را بود و ز اغلول پاشا قبطیان را از حق خود فرو
 داده راضی کرده معین خود ساخت و حاکم اجنبی را بخون دل
 نشانید لکن چون حاکم روباه کار و مطلب برآرد باز ایشان
 را در پس و پیش انداخت اکنون باز شنیده آید آزادی کامل
 را آماده گشته اند لکن این حال زندگان است ما مردگان را
 بدین چه کار که ع

چه داند بوزنه لذت ادرک
 و دیگر طائفه مسلمانان که هستند از ایشان امرای باسیر هم
 بنیرگان حاکم غیر گشته می خواهند که آزادی قطعاً بدست
 نیایند تا که ناله تر از حلقوم ما برون نرود - و برای عمل پیرا
 گشته اند که ع

خلاف رائے سلطان رائے جیتن بخون خویش باید دست شستن
 در تنعمات و خود کامیها چنان از حالات طبقه عزبا که بعضی
 از ایشان را نان جوین هم میسر نمی آید مغفل شده اند که در
 نفع صور شاید بیابانند و عزبا اند که مردم می گویند ع

چو رفت از دست خم و جام ساقی
 بماند غم نمانده هیچ باقی
 و فقر مصیبتی است که چون کس درو گرفتار آید از ایمان
 دیانت، امانت و ذیانت و کیاست پیروں رود و در دست امرای

بازیچه می شوند و امر عزا را میراث مرده ریگ تصور نموده
 حسب مراد خود در ایشان تصرف می کنند۔ ازین حال است
 رسول ثقلین گفته که الفقیر ممواد الوجه الدارین۔ و سعدی
 شیرازی می گوید "بوجه فقر نماز که اہم فریضہ اسلام است
 بختور و خضوع کہ علامت قبولیت است نہ انجامد کہ نمازی
 می گوید ے

شب چو عقد نماز بر بندم چه خرد بامداد فرزندم
 پس چون عمل امرائے مسلمانان این شد کہ ے
 اگر شہ روز را گوید شب است این باید گفت اینک ماہ و پرویں
 و فقرائے ایشان (الا باشاء اللہ) اینکہ ما را نان باید
 نہ ایمان۔ ازین باعث طلب آزادی از جانب مسلمانان
 در موقف تعویق است۔ اگر خدائے عز و جل بفضله سبے
 پیدا کند او مسبب الاسباب است و يفعل الله ما يشاء
 و یحکم ما یرید۔

حالت ہندو چوں در تنگ چشتی بدیں منوال است۔ و
 کثرت شان دریں ملک است و اہل غنا ہم ہستند۔ پس
 بمصداق کلی الصید فی جوف الفراء ملاک امر آزادی شان
 ہستند۔ پس چوں اقلیت را بوسعت دلی راضی نکنند تا
 ابد الالہاد از گرداب حوادث نجات نخواہد شد۔ چہ گویند ع

دو دل یک شود بشکند کوه را
 و هم گویند که قوت دست در انگشت خضر پنهان باشد
 و قوت زنجیر در حلقه کمزور و قوی چون کمزور را رعایت
 نکند بمقتضای خود واصل نگرود - مگر یاس هم نیست که هرزوالی
 را کمالی - آخر روزی خواهند فهمید و امید که نجات حاصل
 خواهند کرد - واللہ المستعان علی ما فرید -

الملکیتی مع الکفر ولائیتی مع الظلم

ہمہ برتری مر خدائے جل و علا راست کہ انسان را بخلعت
خلافت بنواخت و انبیاء کرام را کہ خلاصہ تکوین اند در ہر عصر
بہر قوم پیائے فرستادہ مومن و معلم اساس و اطوار طراز
خلافت ساخت خصوصاً خلیفۃ اللہ الاعظم والنبی الاکرم محمود
الشعلین کہ حسان در وصف وے مے طراز مے

ما ان مدحت محمدی بمقاتلی

لاکن مدحت مقاتلی بمحمدی

و صاحب قصیدہ بردہ مے گوید مے

فاق النبیین فی خلق وخلق ولم یدانوه فی علم ولا حکم

و بفارسی کہے چہ خوش مے گوید مے

چونے خردمند فرخ نہاد ندارد جہاں تا جہاں است یاد

شمہ از وصف مالا یحیی ویت برائے تجدید عمار خلافت

و قلع و قمع رگ و پے ظلم و عدوان الی آخر الدمر مارا ارزانی

فرمودہ پس شکرانہ مرایں نعمت عظمیٰ را در گوشہ دماغ

نمی گنجد کہ چہ طور از عہدہ ۲۰ بر آئیم لکن بفجائے مالا

یدول کله لایستک کله سپرنه انداخته از قصور عدم
 احاطه تام به بارگاه عز اسمہ رجوع باید آورد که خداوند بخشنده
 و ستیگر کریم خطا پوش پوزش پذیر است - پس باید دانست
 که ظلم اگر چه بر جمله شیون و کوائف محیط است چه بلغت
 رضع الشی فی غیر محله تعبیر کرده می شود لکن مقصود دینجا
 فرومایه از دوست که به مناد فی الارض معنون باشد یا اتلاف
 عرض و نفس و حال کسی مودی معنی و می است پس حکومت
 و ایالت یا نظام اصلاح را تار مار گردانند گال اگر چه بے پایاں
 است لکن عدوان از همه اکبر و اعظم است گویا در قدم
 بنیان عدل و امن و تخریب اساس رفاهیت انام این را
 بد طوئی حاصل است بل منجیق است یا طوفان که هجوم آں
 بیجان و غوغائے لاعاصم الیوم الامن و رحم و الامان
 و الحفیظ بر زبان کافه انام جاری گشتن مهال و ازینجا است
 که چون طفل بغتار در آید اولیں سبق او همین که خربار بر
 به از شیر مردم در - یا همچین تلقین کرده شود که نوحه چشما
 با هر کس تسلیم بشود با کسی مستیز که رنج مرسان و کربسا
 فارسی اولیں کتابیت در تهذیب اخلاق که با بچگان درس
 می دهند چه گوش زده اثر می دارد مثالیت محقق و بر بلانے
 است ساطع - لاسیما آموخته طفلی تا بلحد و مساز باشد - و

معلم اخلاق فلاسفر اسلام سعدی چہ خوش می سراید
 ندانی کہ سعدی مکان از چہ یافت نہ ہاموں نورد و نہ صحرانگفت
 بخوردی بخورد از بزرگان قفا خدا دادش اندر بزرگی صفا
 پس در کربا وارد است در مذمت کہ سے

ستم بر ضعیقان مسکین مکن کہ ظالم بدوزخ رود بے سخن
 ستم کش گر آئے بر آرد ز دل زند سوز او شعله از آب و گل
 و در توضیح مضمون اگر اشلہ بے شمار است لکن مشفق

نمونہ از خروار پیش ناظرین کرام کردہ می شود ع

گر قبول اقتدر ہے عز و شرف

معلوم باد کہ چون محض ظلم افراداً نہ ہو گیا بہت کہ بجز
 استیصال ظالم تریاقے ندارد پس صدورش از اں کس کہ وے
 خلیفۃ اللہ فی العالم و ظلمہ فی ارضہ باشد قبیح ترین اشیاء
 است۔ چہ شاہ مشہاں باشد نہ بہانہ گرگ مردم در و نیز
 چون مامول دریں دار مستعار قیام است تا ضعیف و مشرف
 بمقصود خود با حق و وجہ رسیدہ نیل مطالب کنند۔ فوز

فلاح دار آخری پس قیام نظام را عدل شرط است نہ زہد
 و تقویٰ بل اسلام رسمی ہم بکار نمی آید نعم اسلام حقیقی و
 عدل یکے است مضمون بہ دو نام چہ اسلام رسمی اگر باعث
 استحکام و دوام سلطنت بودے خدائے کریم کفار را از ازل تا

ابد بر یک کاشانه هم مسلط نکرده چه جائیکه تملک بقاع فیض
و اقالیم وسیع پس هرکه بنیاد ظلم بهناد و عدل و انصاف را
از دست بدارد خدائے عز و علا چنان دمار را بر آورد که
هیچ آبرو و عقیق همچس یادگار وے بر خطه عالم نماند۔

و تائید این مقدمه را تضعیف و تجسس و اوراق مخاطرات
کافی است چه تاریخ یا از اسرار گذشتگان و اے گوید
یا از آغاز و انجام رفتگان تبصره دلخواه نمی نماید و از آن جمله
که بعضی سلطنت مصر غزّه گشته کوس لمن الملک زد چون
بر بنی اسرائیل ظلم پیا شد و از حد خود تجاوز کرد خدائے عالم
ان مسموم خیل جنتم به حبس الورد المودود معلم ساخت
و امانت عبود لاولی الالباب بر افواه انام الی یوم القیام
باقی و دائم گذاشت و تهنید بابلی که موسوم بکلدانی هم
است از رعوت بے جا و ظلم بے محابا چنان پاره شد که
بکا ویدن هم بدست نمی آید۔

و دیگر جانب ع

نوشیروان نمرود که نام تلو گذاشت

سعدی در حق وے گفته است چه آن در عدل و
انصاف ضرب المثل گشته است اگر آن درین ملکه فاضله
فاضلترین عصر نبوده چندان شهرت نوزیدے و اخلاقش

چوں از جاده وے انحراف کردند تفرق شد . . . شدند
 که نام شاه بیخ کس را معلوم نیست و آورده اند که عسکر
 بن عبدالهزیز که در زمان خود رافع الویه عدل و نصفت بود
 جواباً بعامل خود نوشت - چوں آں استجازه کرد که قدرے بر
 مردم قدغن کرده شود چه بغیر اظهار عیب و عده نظام امور
 سر انجام پذیرد - هلا دروغ مے گوئی ، عدل کن ، باز عدل
 کن همه مناد خود بخود خواهد رفت چه درشتی مفید نه صورت
 استقام و عدل این نیکو چنان بود که کفایت مستند بعض
 شنیدن این خلق عظیم باو چنان گرویدند که بجز اطاعت و
 انقیاد چاره ندیدند و در تاریخ بلا درسی باب فتوح السند شاهد
 عدل است پس واضح است که عدل سیرتی و ثن را مخلص
 و قایل سازد و ظلم مشناعی است که یار را مار استین می نماید
 و سلطنت بغیر رافت و عدالت انتظام نمی پذیرد - چه قاعده
 است جبلت القلوب الی حسب من احسن الیهما و
 بعض من اسار علیهما -

و توبدا است که چوں بادشاهی طرح ظلم افکند رعایا ازو
 ملول گشته تدریجاً انقلاب وے کنند - چه رخ
 رعیت چو یخ است سلطان درخت
 مقوله واثقه است - چوں یخ محکم بنود وجود درخت

نابود شود۔ و ہم محقق نیست کہ کفر عدال ایالت حسب
 دلخواہ کردند و مسلمانان ظلمہ جز بنام زشت با خود نہ بردند
 و حکومت عالم و تملک چوں بحق عبد تعلق دارد پس ہر کہ
 داد کردہ دادار صولت و تسلط وے برقرار داشت قطع نظر
 ازین کہ کافر باشد یا مسلم و کسیکہ سنگر گردد چنان کاس
 الدابر گردد کہ تا آخر زمان نامش بجز صد ہزار لعنت نفیس
 نمی خوانند اگرچہ مسلمان ہم باشد۔ و چوں بنظر امعان دیدہ
 شود اسلام را عدل ملاک امرہ است و خداے قدوس برائے
 عدل بسیار تاکید کردہ چنانکہ فرماید اعدلو هو اقرب للنعوی
 و ہم سے فرماید ولا یجزم منکم شمنان قوم عسلی ان
 لا تعدلو۔ پس معاند امر الہی بحسرت میرد و مذعن امر
 خداوندی جانش گیرد۔ پس عدل لازم حکومت است۔ و
 بادشاہ را رسد کہ این شعردا نا ورد زبان دارد سے

خیرے کن اے قلال و غنیمت شمار عمر
 زان پیشتر کہ با تگ بر آید قلال نمائد

ابوالفیض فیضی

(۱) نام و نسب (۲) ولادت و تعلیم

(۳) رسائی بحضرت شاهنشاہ اکبر

(۴) خدمات ملکی (۵) تصانیف

(۶) اخلاق و عادات (۷) وفات حسرت آیات

ابوالفیض، فیضی دیناوی، نام و تخلص - او پسر شیخ مبارک بن شیخ خضر متوطن ناگور بود۔ شیخ موسیٰ کہ جد امجد او بود در ۹۰۰ھ از بین (عرب) ہجرت نموده برائے زیارت اولیائے ہند در قصبہ ریل کہ در اں ایام علاقہ سندھ بود سکونت پذیرفت۔ در قرن دہم شیخ خضر عازم بین شدہ در راہ موضع ناگور را مخیم سراوق جلال کرد۔ ہمیں جادرس ۹۱۱ھ شیخ متولد شد و مبارک اللہ نام ہنادہ رسم تسمیہ بجائے آوردند۔

شیخ مبارک در سن چہار دہم پیش خواجہ عطن و خواجہ عبد اللہ احرار و خطیب گادرونی مرۃ بعد اولی زانوی تلمذ طے نمود و کسب و کمال ظاہری و باطنی اکتساب نمود۔ شیخ

مزبور سیاح بے پناہ بود۔ و در اثنائے سیاحت علوم منطق
حکمت و فلسفہ را استفادہ کرد۔ القصہ فیلسوف بے مثل عالم
جید، متقی بے حد، متدین باصفائے باطن و طہارت بود۔
ازیں رو مغتبط و محمود زمانیاں شد۔ ایشان ریشہ دوانیاں
کردند و پیوستہ او را مبتلائے مصائب گردانیدند۔ نہ او
را پیش احباب ملجاء و ماوا بود و نہ اہل جائے قرار و پناہ
بے دادند۔ ازیں سو رائدہ و زان سو درماندہ ہمیشہ آوارہ
دشت نوردی می بود بالاخر در ۹۵۵ھ بمقام آگرہ وطن کرد
و شیخ علاء الدین مجذوب را پیشوا و سالک ورزید۔ در
آبادانی چار باغ رخت اقامت انداخت و در قبیلہ شاداب
زنا شوی کرد۔ بظاہر شغل درس و تدریس بود۔ لکن در تخلیہ
مشغلہ افکار و ادوار۔ اگر کسی مخلص محتاط چیزے بطور تہدیبہ
آوردے او در قبول نگنہ در بخت نکردے۔

در ۹۵۴ھ بمطابق ۱۵۴۷ میلادی بمقام چار باغ شجر
امید شیخ مبارک را ثمر نورس پدید آمد اگر سعادت و
اقبال در موکب جلال او بود لیکن حالا زمان فرحت توامان
خیلے بعید بود۔ ہنوز زندگی والدین او سراپا افلاس و نکبت
بود و سابقہ ایثان بہ تنگدستی و فاقہ بود لکن علم و فضل
از پدر فضیلت مآب و حکمت انتساب در ارث تحفیل نمود۔

در علوم متداوله از منقولات و معقولات ید طولی داشت - و
 درین صنوف بے عدیل و بے سیم بود جوهر طبعش علی الخصوص
 در فلسفه و حکمت درخشد و تمخّلات تخمین از که و مه طلبیده
 و مذاق شعر و سخن هم بر و غالب بود - دل و دماغش از
 فیضان قدرت بوجہ اتم سیراب شده بود - در طب نیز مهارت
 تامه داشت و بے مزد و منت مداوات کرد و وچوں از دست
 ناداری استخلاص یافت ادویه هم حبیبه للشرعی داد -
 حالات شیخ مبارک و پسرانش بسیار صوبتناک است -
 تا بیست سال در آلام و مصائب گرفتار ماندند - شیخ در سال
 دوازدهم جلوس اکبر بخدمت او رسید و مورد عنایات بیغایات
 گشت - هنگام ملازمت چوں شیخ را بیرون پنجره نقره استاده
 کردند او دانست که این طور از خدمت مدحت سرائی شاه
 عهد برآ نخواهد شد - این قطعه بدیه گفت قطعه سه
 بادشاه! درون پنجره ام از سر لطف خود مرا جا ده
 زانکه من طوطی شکر خایم بجائے طوطی درون پنجره به
 شهنشاه اکبر ازین حاضر کلامی خیل مظلوم و خوش وقت
 شد او را بحضور خود بجائے داد و بهماں روز در سلک ملازمان
 خاص عز اخلاص یافت - اوّل قصیده که در حضرت شاه
 خواند مشتمل بر یکصد و نود و هفت اشعار در بار بود -

مطلع او این است

سحر نوید رسال قاصد سلیمانی رسید، بچو سعادت کشاوه پیشانی
از تبحر و فضیلت شیخ شاه مرغوب شد و او را اتالیق
شاهزادگان تعیین کرد. سلیم، دانیال و مراد فیض یافتگان
چون فیضی فیاخی بودند و او را بنظر احترام و تکریم نگریستند
در ۹۹۴ هجری بود ملک الشعراء عزائی شهید ری شیخ بختاب
ملک الشعرائی متفخر شد این از طرائف روزگار است که دو
روز قبل این واقعه شیخ در مطلع قصیده این پیشگوئی کرده
بود و بهیذا

آل روز که فیض عام کردند ما را ملک الکلام کردند
اکبر فیضی را شیخ چو (شیخ جی) خطاب می کرد و الحق
فیضی و فضل نفس ناطقه اکبر بودند آخسته پنا نشدندے - در
خلوص، وفا شعاری و محذوم پرستی نظیرے نداشتند - تسخیر
دکن مرہون منت فیضی است - راجی علی خاں فرمانروائے
خاندیس را در ربقۃ اطاعت آورده باصناف الطائف اکبری
و اصناف اعطاف شاهی مستظهر و مستبشر گردانید - و او
در زمرۃ غقیدتمندان و فاکیش و ارادتمندان اخلاص اندیش
داخل شد -

تصنیفات (۱) دیوان اشعار - مقدمه از قلم خود توفیق گردید.

و تصنیفات. اورا تباشر الصبح نام دادند. این مجموعه نه هزار ابیات است که در عرض چهل سال به تکمیل رسید. نکات حکیمیه در سلاست و سادگی خراج طلب است. در فساد اتباع متقدمین دارد. و همه کلام برجسته گفته است. همه آمد است و آورد. عنقا است.

(۱۲) انشائے فیضی - که عبارت از عرائض، مراسلات و مطاوی متفرقه است. مرتین کتاب خانة فضلاء است.

(۱۳) خمسہ - در تبتیح نظامی گنجوی پنج کتب منظوم طبعزاد او است اسمائے آنها مرکز ادوار، سلیمان و یلفیس، نل دمن هفت کشور و اکبرنامه است.

فیضی در السنہ مشرقیہ بہرہ وافی داشت. و در سنسکرت ہم دستگاہ کامل. نل دمن در اصل کتابدست سنسکرت، من نقینف کالیداس - شیخ در زبان پارسی منتقل کرد و نقل از اصل من حیث لطافت و نزاکت و درو بست الفاظ و حسن تراکیب گوئے سبقت ربوده.

لیلاؤتی کتاب ریاضی است اورا ہم در فارسی ترجمہ کرد و داد لیاقت داد. مها بھارت کہ مشہور ترین کتاب رزمیہ ہنود است از کلک ترجمہ اش توانست گرجیت - بھاگوت و انھرون بید را نیز حلیہ فارسی داد. میگویند کہ شیخ در

عقوان شباب پیش عالم سنکرت در بند اس تحصیل سنکرت
 نمود. چون فارغ التحصیل شد عالم مذکور را اعلام کرد که من
 مسلم هستم. عالم دست ششمی گنبد لیکن او از شیخ وعده
 گرفت که منتر گاستری و هر چهار وید را در زبان پارسی ملهوس
 بخواند کرد. بر صداقت و کذب این واقعه تاریخ روزگار ساکت
 و صامت است. العبد علی الراوی.

مذهب فیضی | این موقوف بر ابوالفیض نیست بل برادر عالمی
 و پدر یگانه عصر او است که مردمان آل زبان زبان طعان و
 لدان بر ایشان کشودند. فیضی و فضل را بالجمهر ملحد و زندیق
 گفتند لیکن این محض تنگ نظری و کوتاه بینی حساد بود. از
 تقاضای شان بر الحاد و زندقه شان چیزی منعکس نمی شود
 مناصب شان مجتهدان شان داشتند و علمای معاصرین را
 پیش فروغ شان نفوذ و اثری نمانده بود. بدین وجه فتاوی
 کفر و ازداد نتائج کردند که مقهور و مجبور جهانیان گردند.
 و پیش کم سودی ایشان دم نزنند.

تفسیر سواطع الالهام در ستمه نوشته شده بود هفتاد
 و پنج اجزا دارد. توطیه اش یک هزار ابیات و تتمه اش
 نود و نه فقرات دارد و همه در یک صنعت نوشته. در فقرات
 خاتمه کمال این است که از هر فقره ماده تاریخ اند میبوال

کرد۔ اہل فضل معاصرین تقاریظ رقمطراز در توصیف آل
 سوائے قلم کردند۔ این تفسیر بے نقط است و معاندین شیخ را
 بہ بدعت قبیحہ متہم کردند شیخ ارتجالاً گفت کہ اگر میں
 بدعت سنیہ است کہ من تفسیر بے نقط تحریر کردہ ام باز
 چرا حق سبحانہ و تعالیٰ لا الہ الا اللہ محمد الرسول اللہ
 بدون نقاط ارشاد فرمودہ است و ماہمہ سرروز این کلمہ طیبہ
 را ہنگام تہلیل و تعقب ورد زباں حی کنیم۔ متغنیان دم
 بخود شدند و ہر بلب مانند۔

اخلاق شیخ فیضی شگفتہ مزاج، ہر دلعزیز، مہماں نواز،
 رحم دل، خلق دوست و فیاض بود۔ بیرونی او ملافہ علما و
 شعرا و محط رحل اہل کمال و فقرا بود۔ ششیں بالیشان حسن
 سلوک مرغی داشت باز بحضرت خاقان بلند مکان احضار
 کردہ مورد اکرام و اعزاز حی گردانید۔ مساکین و مظلومین
 را مدد حی کرد۔ و خادم و مخدوم را مساویانہ سلوک روا می
 داشت۔

وفات شیخ در اواخر سال ۱۰۰۰ شیخ را مرض الموت لاحق
 گردید۔ از دست دہمہ بہ تنگ آمد۔ مرض او تا چہار ماہ طوالت
 کشید۔ چون حسن اخلاق فیضی و اخلاص رسوخ او در بندگی
 مرتبہ خاطر اکبر بود و شاہزادگان نیز ازو استفادہ می نمودند۔

اکبر بمقتضائے قدر وانی و حقوق شناسی در بیماری که مرد
دو روز قبل از سانحه ارتحال معہ شہر ادگاں بہ عبادت او
قدم ریشہ کرد۔ وقت نعی رباعی ذیلیہ بر لوک زبانش بود

رباعی ۵

دیدم کہ فلک بن چہ نیزنگی کرد مرغ دلم از قفس بد آہنگی کرد
آں سینه کہ عالمی درونی گنجید تا یم نفس بر آورم تنگی کرد
ناخوشی او یوما فیوما روبہ ترنی کردہ بیجا پیچ شد۔ استمقا
بر ذمہ امانت نمود۔ دست و پا ماف و متورم گشت۔ قے دم
کرد۔ بسمل و ناتوان شد۔ بالآخر در سکنہ رہگرائے عالم
جادواں شد۔

در بیوت فضل و کمال صفوف ماتم و عزا گسترده شد۔
شعر و سخن لوح و مویہ کردن گرفت، آخ! اف!! صیرفی نمود۔
کمال و صورتگر حروف و الفاظ اکنون منتقش نقوش فنا شد۔
در اثنائے علالت ایں شعر را اذکار و تکرار می کردست
گر ہمہ عالم بہم آید بہ جنگ بہ تشوہ پائے یکے مور لنگ

حیات اجتماعی

لقد خلقنا الانساب فی احسن تقویر ارشاد خداوندی
 است که از روی آن انسان بر جمیع کائنات اشرافیت و
 افضلیت دارد. چون انسان مدنی الطبع است - طبعاً محتاج
 دیگران است اگر بیدۀ حقیقت بنگریم معلوم خواهد شد که
 اعضا و جوارح ما هم حاجت مند یکدیگر است در حکایات
 لغزان حکایتی است - شکم و دیگر اعضا که محتوی بر این
 مضمون است - برای بقا و دوام نوع انسانی، مبادله اعمال
 مختلفه و ارتقائے نئی زندگی اجتماعی بغایت اهم است آداب
 و ضوابط که برای حیات اجتماعی ضروری است هم برای
 زندگی انفرادی اهمیت دارد - مثلاً هر کس را حفظ مرتبت
 ملحوظ داشتن، حقوق محالمت را نگهداشتن، سر رشته الفت
 و اتحاد را استحکام دادن و اعراض و مقاصد قومی را بر
 اعراض شخصیّه خود تقدم دادن و اینار کردن وغیره وغیره -
 عیب مثل زباں زد است که انسان به اعتبار نقش
 خود لاشئ محض است - مدبر طاقتش بر قلت و کثرت

احباب مختصر است۔ انہیں ضرورت حیات اجتماعیہ واضح ہے
 شود۔ اگر شاہ رکن عامل نیستید بل عضو مجتل ہستید عدم
 وجود شما برابر است۔

مقصد و مدعا از بسر کردن زندگی اجتماعیہ برائے افراد
 انسانی اینکہ ہر فعل کہ فرد واحد انجام دہد او را بہ امانت
 قوت متحدہ بیایہ تکمیل باید رسانید و دریں امور اشتراک
 عمل و تعاون لازم است۔ کہ فائدہ و نفع آہنہا مقرر بقوم
 و وطن باشد۔ اللہ تعالیٰ در کلام مجتہ نظام خود در حصول
 اعراض ممودہ امانت ہمگنان قرار دادہ است۔ و تعاونوا علی
 البر و التقویٰ بریں معنی دال است و ہم ارشاد فرمود۔
 و لا تعاونوا علی الاثم و العدوان یعنی در اموریکہ شائبہ
 ظلم و تعدی یا انحراف از صراط مستقیم و نافرمانی باشند امداد
 یکدیگر نباید کرد۔

در فرائض حیات اجتماعیہ این ہم شامل است کہ عہود
 و مواثیق را خلاف ورزی نباید کرد۔ در دوستی اخلاص و
 در محبت صدق و خلوص باید۔ در رنج و راحت با دیگر
 شمولیت داشتن نیز فرض است۔ در عمرانی زندگی جماعت
 کہ این ہمہ اوصاف موجود است افراد آل حیات متحد و
 متفق بسر برند و رابطہ اتحاد شان مستحکم و استوار باشد

که اساس ترقی قوم و موقوف علیه آن است -
 هر صاحب بصیرت را فرض مقدس است که حب الوطن
 من الایمان را حرز بازو سازد و حقوق و فرائض وطن و
 اهل وطن را بدرجه اتم احترام دارد - زیرا که اندیس راز ترقی
 و وفار انفرادی او مستتر است -

شے از تاف آہوا فرید بیشوخی بر سر عالم دوید

ستار عیوب را حد لامحدود سزد کہ ہمہ اشیا را از
کتم عدم بر مضمہ شہود جلوہ گر ساخت و تمام کائنات از
روئے خلقت میرا از عیب است۔ ہرچہ مرئیت یکے را بر
دیگر است محض اضافی و بادی النظری است۔ پس فی
الحقیقت چیزے را بر چیزے شرف نیست الا بنظر بعض خواص
و نوایر دون بعض و چوں دیدہ بصیرت و اشود این حقیقت
کبری اظہر من الشمس بلکہ امین من الالمس گردد کہ هیچ چیز
خالی از فائدہ نیست و حرف گیری نمودن نہ شیوہ است مر
اہل کمال را و ازیں جاست کہ ظلمت بر زبان انام بقصان
شہرت پذیرفته است و او از زبان حال فریاد می کند۔ کہ
در حقیقت ہ

نہ این آنکہ می بینی روئے منست لیکن قلم در کف دشمن است۔

پس این پیچیده بهیچندان از روی معدلت گسری نه از
 وجه حیثیت و پاسداری آنچه در پائے فائز صمیم حی نماید از
 نگارش فواید عواید ظلمت دریغ نمی ورزد چه انگشتاف تمام اگر
 در حیطه اقتدار نباشد ترک هم نباشد گفت - پس معلوم گردد
 که ظلمت معدن مکالم است و منبع فضائل و فواصل چه اصل
 همه چیز و همه کس است و او را زیاده ازین چه حرمت باشد
 که حسب فرموده خدای قدوس سرور عالم (صلعم) پیش از تکوین
 هم در پرده مستور بود چنانکه حضور پر نور فرموده و کان الله
 فی عمامه و اکنون ذات بخت نیز در سراق جلال محجوب است
 چنانکه در خبر آمده که صحابه از ختمی مآب پرسیدند که آیا شما
 خدا را دیده اید ؟ فرمودند لو کشف عن سبحات وجه لاحت
 کل شیئی او کما قال - و هم مخفی و محجب نیست که جمله موجودات
 خواه جماد باشد یا نبات و انسان باشد یا غیر، هیچکس را از ظلمت
 پاره نیست خواه خودش بالذات باشد یا افراد و بی مثلاً شب
 را به بینید که چها فواید دارد - اگر شمار تا آخر نامکن است
 لکن مشتے نمونه از خروارے گفتن هم ضروری است مثلاً اگر
 شب نبوده چنین راحت و آرام حیوانات را کجا نصیب شده
 بلکه دوائی روز تا حد غیر متناهی بر ایشان عذاب و نکال گردیده
 ازین وجه خدای برتر در ایام القامت خود ابرار بنماید - و

جعلنا نومکم سباتاً وجعلنا الليل لباساً - و قدر شب
از شب زنده دایان باید پرسید که چگونه باعث مدارج قرب
شان گردد و چه فیضها در و نازل می شود و خدای قدوس
و بے همتا در وصف شان می گوید و قلیل من الليل ما
یهجون و شب را اگر گنجینه اوار و تجلیات الهی گفته شود
خلاف عقل و نقل نباشد و مرتبه اش سالکان با صفا می
دانند زیرا که ع

قدر زه زگر بدان قدر گوهر جوهری

و همین شب بود که درو خدای ذوالجلال خضر موجودات را
به معراج جسدی مشرف گردانید که واصفان علیه جانش را
هم یاد است احصای فضائل معراج نیست اگر چه تا روز شمار از
شمار بالا باشد و لیلۃ القدر که نعمت عظمی است از خلوندی
بر حضرت انسان هم فرود می آید از شب است و چون فرد را
این قدر مزیت و شرف باشد کل را چرا اوالعجاب نباید گفت -
قدر شب از طالبان علوم و فنون هم مستور نیست که هر چه
معاون این زهر باشد مثلاً یاد گرفتن مطالب علمی ، مذاکره
مکبیه و تیارمی اسباق و امتحان آقدر که در شب با صفا سرور
که سهریک شب پیدا باشد حاصل گردد در جزئی اوقات میسر نمی
شود از بیخاست که گفته اند خواندن شب بر دل نقش میشود

و ہم حضرت کلیم را بعد از وداع شعیب علیہ السلام سرچہ مکرم
 حاصل شد بطیف شب وادی امین بود۔ چنانکہ حی گوید۔ انی
 انست فادا و خدائے بے ہمال فرمود فاطمہ نقیبات افک
 بالواد المقدس۔ طوسی و ہم لوط علیہ السلام را از موقوفات
 در آخر شب نجات حاصل شد کہ خدا نے فرماید فامر باہلک
 یقطع من اللیل و نجات بنی اسرائیل از مظالم فرعون بے عون
 ہم در شب بود و شب وصال نیز از اتراب او است۔ کہ
 مایہ تمنائے تفسید گاہ جگہ و زہت گاہ دید عاشقان نپیرہ دل
 است۔ چنانکہ نظیری می گوید۔

شب امید بہ از صبح عید می گردد
 کہ آشنا بہ تمنائے آشنا خفتست

روز روشن ہم فرع شب است چوں در حقیقت سایہ
 چرخ نیلوفر می است اصل وے باید بود و فرع را چہ بار
 کہ باصل خود طرح تفوق اندازد چرا کہ غلیبوا را با کبوتر چہ
 کار و ظلمت ہم اصل نور است و مصدر وے۔ اگر ظلمت
 نبود وے نور را نہ وجود بود وے نہ قدر و ہمیں ظلمت است کہ
 ما را بوجود انبیاء مکرم ساخت و ہم محنی نیست کہ پیران
 نوبی العزم بعد استیلائے ظلمت کامل در صحنہ عالم قدوم
 پیمانت لزوم فرمودہ اند۔ قصہ فیلل اشد بر تہمیر میسر برنا

و پیر سبزه است - خصوصاً خاتم الانبیاء را ورود و عالم موجود
هم بعد از شدت ظلم بود - پس نه شب قابل انگشت شماری
است و نه ظلمت و از اینجا است که نظری می گوید

شب سیاه صبح سفید می آرد

چراغ مطلب از دودمان بولبی است

یکه از اوصاف ظلمت وصف ستروکتمان است و آنقدر

که این وصف فواید می دارد بر محقق بالغ نظر ناپدید نیست
چون در گوهر با همه شرف و منزلت همیشه مستور می باشد
ازین جهت در شاهوار را در مکتوب نامند که بهجود شنیدن
این کلمه عزا ساه را لذت مفراط حاصل آید -

کاشتکار اگر دانه در زمین با احتیاط تمام پوشیده نگرداند -
پس متغیر را غذا حاصل نشود بلکه رانگان و روزی مرغ
و طيور که تغذ و خماصاً و تروج بطناً هستند می شود ازین
سبب دهنقان بعد تخم ریزی دانه را به قلبه رانی پوشیده
می کند و دل و دماغ که گنجور فیض آسمانی است هم در پرده
ظلمت است و آب نوشیدنی که بعد کاویدن حاصل گردد -
و ماده حیات عالم است هم غالباً محجوب است و آبیات که
مرغوب جمیع نسمه بشر است هم در ظلمات است و زنان
عالی قدر را نیز علو مرتبت از دست حجاب و ناچاستن است

و ازیں باعث اینثال را به محذرات تعمیر می کنند - اگر ظلمت
را قدر بنودے چرا اہل طبع سلیم بر پرده داری حصنات
تاکید شدید نمودندے - ابر را نمی بینید کہ چہاں تیرہ و تار
باشد ؟ و چہ قدر بنوازند - مردہ صد سالہ زمین را می کند
و تشنه لبان وادی فقط را سیراب گرداند و ازیں جا است
کہ چوں دہقانان مطالع ابر آلود می بینند از مسرتہائے بے
اندازہ در جامہ خود نمی گنجند - چنانکہ قافائی می گویدے

ابر با ایں تیرہ رخسارے کہ پوشد روئے روز

مردم چشم است دہقان را بباران داشتن

پس فایده ظلمت و وابستگی چندانکہ توانم در چیز تحریر
آوردیم و ایں یکے از ہزار است و استیفائے جملہ بیروں از
حد شمار و ایں نمونہ از خروار است - قصہ ازیں دراز بود
قلم چوں اینجا رسید بہ شگافت و دست از دستبازی وے
ہم باز ماند - پس بقیہ بر صحبت دیگر موکول شد - و اللہ
الموفق لما یحبب و یرضی و هو الہ رب الاعمال -

چوں درجہ منسویات ظلمت بایں متابہ است ظلمت را حق
است کہ بر جملہ عالم مستولی گردد و بقول شاعر بیجا نیست کہ
می گویدے

شبہ از ناف آہو آفریدہ بتوخی بر سر عالم دویدہ

موازنہ مدنیّت و بدویت

از اعتبار سکونت و بود و ماند زندگی را دو طریق
لاحق است اولاً حیات کہ در شہرہائے غدار و قصبہ ہائے
کثیر الانقار بسر کردہ آید و دیگرے حیات دیہات است کہ
از آباد اینہائے کثیرہ منقطع شدہ باشد۔ در ہر دو نوع فواید
بہم بہت و مضار بہم بہت۔ ہر یک را بقدر توان پیش
می کہیم و انصاف در دست شما است۔

در دیہات ہوائے فرحت بجنش و روح پرور یافتہ می
شود۔ تگدر فضائی عنقا باشد۔ شیر خالص و غیر ملوث، مسک
و روغن زرد بے غل و عش کہ مدار حیات انسانی بر آہنہا
است بہم می رسد و دیگر اغذیہ و اطعمہ و مستلذات جم
پرور کہ برائے جسد خاکی و روح صافی لابد است در فراوانی
بدست آید اشجار باسق و نظر فریب چہ خوب امتیاز می
کند۔ طہور در نغمہ سبخی و زمزمہ پردازی باشند علی الصبح
باد خنک چہ زنگ زنگ می وزد و عارض گلہا می گردد۔
گاہے ایں سوخی چہ و گاہے آن جانب می خراہد و بہائے

شاحسار می کند - نظاره های این چنین شیرین گهائے قدرت مهر
 حیات و مفرح ذات است - از بس با صحت و تندرستی بحال
 باشد و در ابدان دما ئے تازه و مصفا جریان می کند قدرت
 در رنگ اصلی و بے پرده روستائی می کند - تکلف ، تقنع و
 دست تصرف انسانی مفقود باشد - بر روئے هر شے تازگی
 می بارد - ضیائے آفتاب ، تاب ماهتاب و تقاطر برشکال دیدنی
 است - قدرت حق در دیهات جلوه گر است - مردمان دیهات
 قوی بیگل و دیو پیکر باشند و اهل مدینه چنان نحیف الجثه
 که گوئی از قبور بدر کرده شده اند لکن قلوب شان منور باشد
 و در تشهید اذهان و افکار بے سیم باشند -

در شهر با صحت و تندرستی مفقود باشد و توانائی کالعدم -
 هر کس بینی زرد روئے و یرقان زده بنظر آید - نه در جسم کس
 جان و نه در جان احدی رواں باشد - کوچه و برزن تنگ
 و تاریک و چنان بدبودار و متعفن که دماغ می ترکد - همه
 اغذیه ناقص و ملوث باشد - هر کجا بینید تکلف و تقنع بنظر
 می آید نه بقولات سرورے بخشد و نه مناظر قدرت کیفیت
 و نورے عطا می کند - هولے تازه و مناظر روح افزا و
 دلکش را نام هم نه پیدا است -

لا محاله در شهر با علم و هنر را دور دوره است ، فقدان

مکاتیب و بیت العلوم ہا نیست - ہمہ وقت و ہر وقت متادیت
اہل تہذیب میسر است - الحق شہر عالم علما است و مرکز
طلبا - زبان مردمان شہر شمشہ ، مصقول و مجلا باشند - و
عادات و اطوار شان مرغوب و دل مجموع - در بازار ہائے شہر
بیچ جنس نامہ و بیچ شے ناروا نباشند - نہ صرف خاک بہائے
می ارز بلکہ گوہ و بول و برانہ ہم بے بہا است - و در میزان
سجیدہ بفروشن می رسد -

چابجا کتب خانہائے عمومی و روزنامہ خانہائے دولتی قائم
کرده اند کہ روز مرہ عوام و مشتاقان علم و فن آہنجا با غلو
کرده استفادہ می کنند و در واقعیت عامہ خود اضافہ می
کنند -

مردمان شہر عجیب خوش وضع و خوش پوش باشند کہ
اہل دیہات کہ چرکین و شوغلن باشند بایشان بیچ مقابلہ
نمی توانند کرد - طبقات متوسطہ و فرقہ امرائے شہری گاہے
پا پیادہ نمی رود و کالسکہ چوبین و موٹر خیلے بکار می برند -
برائے تفریح و تفرغ ہنگام عصر تنگ بہ تیاتر می روند
و در تصویر خانہ متکلم رفتن شغل ہر روزہ ایشان است -
صراط ہائے مستقیم و صاف و پختہ ہر جا پہنائی داشتہ است -
اگر باران بارد ہمہ گرد و غبار و خش و خاشاک رفتہ میشود -

و چنان بلور آسا شود که چهره خود در آئینا می توان دید در
جایای وسیع و فراخ بسا تین خوشنما ساخته اند. هنگام شام
زن و مرد برائے گلگشت و چهل قدمی آئینا می روند و
خوش وقت می شوند اصحاب مقدرت به لولشای رفته چوگان
و گوی و توپ بازی مشغول کنند.

الغرض در شهرها اسباب تفریح و خوش بگیری فراوان
موجود است. نیز تنبلی و ناخوشی هم بسیار است و مداوای
ایں هر دو مذکور در فضائے دیہات است و بس.

از سطور بالا ملاحظه است که هر دو را فواید هم است
و نقصانات هم. ترک هر یک امر صعب است. باید که
قصبات کلاں در وجود آریم که دارائے تہذیب شهری و
فضائے دیہاتی باشد. ہمیں یک صورت است کزین مردمان
عالم توانا و با علم می توانند شد.

سفر

در قرآن حکیم سید و فی الارض وارد است و ازین حکم سفر ظاهر و باهر است - در زمانه پیشین مردمان جهان دیده می گفتند که سفر سفر است و لوکان میله باشند - لکن درین زمان این چنین گفتن اصلاً درست نیست بل سفر وسیله ظفر است - رفتن به ممالک غیر و مقامات نادیده ، مراد سفر باشد - از وسیله سفر انسان در حقیقت کثرت معلومات و اقیقت و تجربه می آموزد - سفر مفتاح کشائش و فرج است ه

سفر خانے که بے دوستی خواهی ماند
 بهر زمین که رسی و بهر کجا باشی
 فواید سفر لا تخصه و لا تعد است برائے ایراد آنها و فقرے
 هم غیر ملتی است هر قوم که سفر نمود خانه خویش را وداع
 گفت و ترک وطن کرد بالاخر با سلامتی و ترقی و شهرت و
 ناموری همکنار شد ه
 قیسه سجد و عهد گرفتند و صل دوست قیسه دیگر حواله بتقدیر می کنند

تاریخ اسلامیان شاهد است که ایشان چه قدر صحبت با
برداشتند و به بام اوج مرقی شدند. انگلیسای بربرج مسکون
جهانبانی می کنند چرا که بر برو بجر کوس لمن الملک زدند
این همه بدولت سفاست اگر در حرم خانه خویش محصور شدند
ز بهار این دولت و اقبال و فتح و نصرت نصیب ایشان نه شد
مردمان فرنگ شیفته سیاحت و فرهنگ باشند کناڈا، افریقہ
آسٹریلیا، یوزبی لینڈ و هندوستان و غیره را پائمال کرده کسب
تجربه و علم می کنند.

سعدی، سکندر اعظم و کولیس از سفر نام و نمود حاصل
کردند. لاحاله سفر کلید کامرانی و خوش بختی است. از سفر
جفا کشی و عادت غمت و مشقت پیدای شود. بدن چست و
تنومند گردد. در طبع بواسیر اولوالعزمی، مردانگی و علمو بهمت
تقویت یابد.

از مشاهده نوار تایاب در وسعت معلومات اضافه
می شود.

از نقش و نگار در دیوار شکسته

آثار پدید است صنادید عجم را

از مقابر ریخته به تباقی عالم و ناپائیداری دنیا طشت

از بام می شود. تشبیب و فراز زمانه، گرم و صحرای روزگار

عادت مدارات و مواسات، آگاهی از مجالس علما، حصول تہذیب و شائستگی، ملاقات کاپلین، مینشین صلیحا و فضلا، و کمال عقل و غیرہم از سفر حاصل گردد۔ سعدی علیہ الرحمۃ چہ خوش گفتہ و الحق در معنی سفتہ است

تا بدکان خانہ در گروی ہرگز اے خام آدمی نشوی
برائے تہذیب اخلاق سفر معلم اعلی و اتالیق شائستہ
است۔ سفر رفیق شفیق تجارت است در سفر از نظارہ سبزہ
و نباتات خود رو باد صحرا و سلسلہ کوہا دل و دماغ تازہ
می شود و از دیدن چرندگان و پرندگان طبع ملول مسرور
مے شود۔

از سفر عجیب و کبر متکبر می شکند و شخص بالاتر از خود
را دیدہ صفت محمودہ فروتنی و انکسار پیدا می شود۔ دریں
بیچ شک نیست کہ در سفر مصائب و لواجب ہم بے اندازہ
ہست گاہے تمازت آفتاب و باد سموم در راہ حائل است و
گاہے عطش و جوع مہلک ثابت گردد۔ در زمستان سردی ہلاک
می کند و در تابستان حرارت جان را از تن می درد۔ خوراک
بے وقت و نامناسب، خطرات جان و بضاعت و بے کسی
و بے بسی وغیرہ نیز چند از مصائب گوناگون سفر است۔
دریں ایام در بیت العلوم و مدارس انگلیسی سفر را بخیلہ

اہمیت دادہ اند و در نگرانی اساتذہ و پرفہروران طلبہ را از جائے بجائے سفر کثافت و علم و حکمت آموزند۔ در ممالک اروپا و نیکی دنیا مدارس متحرک در وجود ہست کہ گاہے در جنوب باشد و گاہے در شمال۔ الغرض سفر سقر نیست بل وسیلہ ظفر است و باید کہ مادر سفر چشم بینا و گوش شنوا داریم۔

ایں ہم یکے از لوازمات سفر است کہ چون ما وارد ملک غیر شویم از زبان ملکی الی آگاہ باشیم و اگر ایں صورت نہ بند ما مصداق "ما چہ می سراییم و طنبورہ ما چہ می سراید" خواهیم شد۔ و بیچ فایده از چنین سفر و سیاحت مترتب نخواہد شد۔

ثانیاً در سفر سرمایہ کافی برائے حوائج ضروریہ لابد است تاکہ در غربت بے یار و مددگار نہ شویم۔ اگر احياناً آسنا احتیاج بہ مال و زر افتد کسے دستگیری نخواہد کرد۔ ثالثاً قبل از روانگی نقشہ مقامات مشہورہ را مطالعہ باید کرد۔ اگر ممکن باشد چاروشے و محلے و خادے بدست آریم کہ مارا دلالت و رہنمائی کردہ بمنزل مقصود برساند کہ ازیں وقت و دقت کم صرف شود۔ بدون زبان دانی و رہنمائی خادم حال سیاح ہیچو زن برقعہ پوش است کہ او ہیچ نہ بیند و کسے او را

نه بیند۔

راجا چوں باز گردیم ہمہ حالات مفیدہ را قلمبند کنیم و
جذبہ حب الوطنی را احیا کنیم۔ از تحریر خود جذبات ابنائے
وطن را تحریک دہیم تا ایشان ہم سر پر شوق را در تحصیل
فضائل صرف کردہ در اقران و امانتل متبجح و مباهی شوند۔
خامسا در سیر و سیاحت مقامات و اشیائے مذکورہ ذیل

را دیدن از بس ضروری است۔

(۱) حضرتہائے سلاطین علی الخصوص پچاسفرائے غیر ملکی حاضر
باشند و الفضائل مقدمات رودہد۔

(۲) کلیسا، معابد، خانقاہا، کتب خانہ جات، مدارس، مجالس
مشاعرہ و مناظرہ و مناظمہ۔

(۳) عمارات افتادہ، قلاع، سواد شہر، شہر پناہ، بنادر، فرود گاہ
کاروانسرائے ہا، باغات شاہی و تفرج گاہ ہا، مکانات شاہی، اسلحہ
خانہ، توشہ خانہ، بارود خانہ، دکاکین صرافی، بانک۔

(۴) قواعد سپاہ، خزائن و جواہرات، البسہ و غیرہ۔

(۵) تماشہ گاہا برائے ذکور و اناث، عروسی مرد و زن، مراسم
تہنیز و تکفین و دعوات و ضیافتہا و غیرہ را بتطویر امعان باید
دید۔

اثر صحبت

حکماء گفته اند که طبیعت دزد است و این بے کم و کاست درست و راست است - در دنیا هر شے کم و بیش اثری دارد خواه آن اثر بد باشد خواه نیکو - اگر چیزی بر روی سنگ گذاشته شود در زمان آن متحجر خواهد شد و همچنین مثل است که ع

هر چیزی که در کان نمک رفت نمک شد و این برین معنی دال است - اگر کسی پیش زغال فروش دے گذارد اگر هیچ نباشد دستش و پارچات و سسپاه قام خواهد شد و اگر کسی پیش عطار نشیند از بوئے خوش دماغش معطر خواهد شد - همچنین از صحبت اجلاف و اسافل سرمایہ بدنامی و رسوائی و فحش اندوخته شود و از دم برکت صحبت صلحا شهرت و کونای حاصل گردد -

بزرگان گفته اند که تاثیر تخم و اثر صحبت بیار قوی الاثر و سریع التأثير باشد - چنانچه اگر کسی در طویلہ خراب بستر شود در مدت قلیل لک زنی و خردوانی بیاموزد و خوب و

عادتش مثل چار باشد۔

شاعرے ہمیں مضمون را چه خوب بیان کرده است۔
 صحبت صالح ترا صالح کند صحبت طالح ترا طالح کند
 انسان در فطرت خود مدنی الطبع تخلیق شده است و در
 تحصیل حوائج ضروریہ محتاج بنی نوع انسان است۔ گویند
 برائے یک نان بدست آوردن یک ہزار کار باید کرد۔ اس چه
 قدر مشکل است کہ انسان برائے یک نان خوردنی عمر کثیر را
 ضائع گرداند۔ بدین وجہ تقسیم عمل در میان آمد و مردمان مختلف
 المشارب در میدان عمل قدم زدند و ہر یک دیگرے را بمنزلہ
 دست و بازو شد و کار برآری کردند اگر مردمان در معاش
 و معاد معاونت ہمہ نہ کردندے این چنین زمانہ ترقی ظہور
 نہ پذیرفتے۔

مردمان کہ در عزالت گزینی و رہبانیت بسر می برند۔
 بسیار بد کنند زیرا کہ با مصائب دنیا مقاومت نتوانند کرد و
 فرار کرده اجتناب ورزیدہ اند۔ اگر ما ایشان را بہائم و دواب
 خوانیم روا باشد چرا کہ ایشان از انسان متفرب باشند و بدو
 متجانس و متانس نشوند۔ لا دہبانیت فی الاسلام متجربہ
 ہمیں خیال است۔

دیو جانس کلپی را کہ فیلسوف متجربہ لودہ است ، سوال

کردند که تو صحبت نیکان را چه طور پسندی ؟ او پاسخ داد که
 من صحبت نیکان را هر خوب دارم و چنانکه دم سگ بوقت
 محبت و لایه گری می جنبید همچنین اگر الفت من بباعث
 نیکیها در جنبش آید - و سگ چون اجانب را به بند پیارس
 و غوغا راعب شود من هم بدان را دیده پر غضب و پر شغب
 شوم - همین سبب است که من به اسم کلی (منسوب به کلب
 = سگ) شهرت دارم -

چون از قنایای بالا معلوم شد که اثر صحبت لاحاله و
 ناگزیر است باید که ما صحبت عقلا ، حکما و فلاسفه گزینیم و
 همیشگی برزرا و بهتران را مفتنم شمریم از صحبت بدروشان
 و بد سگالان دور باید شد - اگر ما همچنان بد نخواهیم شد لاحاله
 مشتم به بدی خواهیم شد و بد نام از بد بدتر باشد -

کالسکه بخار

(۱) تعریف کالسکه بخار (۲) ترقی تجارت

(۳) جنگی و ملکی خدمات

(۴) موازنه با دیگر مرکب

زیر سایه دولت انگلیسی الله جلشانه برکات و فیوضات
لاستفای ارزانی کرده است. یکے از آنها کالسکه بخار است
این در عهد لارده لوهوزی در هندوستان ورود نمود. مثل
سائر مرکب بهایم و دواب محتاج شاهره نیست. بل به
صرف کثیر راه آهن تیار کنند و بروئے آن بدون مواج
زیر بارها اسفار، هزار بمیل طی می کنند. انیس آن قدر
رفاهت و استراحت حاصل میشود که در دیگر مرکب غیر ممکن
است. همین باعث است که مقل و زردار، صغار و کبار
را پسند خاطر است. و بجان برابر. مسافت سالانه را در
عرض اسابح طی می کند و خرج هم کمتر باشد.
آنکه بخار را بجز آب و آتش دیگر هیچ بکار نمی خورد.
مثل اسب و اشتر و قاطر و غیره این را احتیاج به زمام و

رکاب، دوال، لجام، سحرزین و جل، علیقه و آخور، تاتوره
و جدار، برگسنوات و فشار، پالان و کفل، تازیانه و معلف،
خورجین و سگام، غاشیه و قشور، پالینگ و فتراک، و
سرج و مہیز نمی افتد۔ ہمہ کار و بارش مختصر و عمل است
در علم طبیعیات آیدہ است کہ یک انچ آب در صورت
گاز (انچہ) پہنائی ہفتندہ صد انچ را محتوی باشد۔ و متعل
بیت و ہشت تن بار می شود۔

تجارت را بتوسط این چنین فروغ شدہ است کہ قبل
انہیں تصور آن ممکن نبود۔ چنانکہ سطح آب ہموار باشد
ہمچنین در شرح اجناس مساوانیکہ مرئی است بہ سبب
کالسکہ بخار است۔ اگرچہ در زمانہ پیشین تجار و سوداگران
منافع کثیر تحصیل می نمودند لکن در برابر صعوبات باربرداری
تفصیح اوقات و تنگ و دوے شخصیتہ آن ہمہ اہمیتہ ندارد
از کالسکہ بخار در وجود تجارت روح پیدا شدہ است۔
این مشاہدہ کنونی است کہ از ہر گار و محط ترہائے بار بردار
رواں می شود۔ و اموال و امتعہ کثیر بے بار بہ تفرق ماندہ
باشد۔ این محرص تجارت و ارباب داد و ستد است در
بیع و شرا۔

اگر جائے نقص امن لاحق گردد یا نزاع برود دہد۔

شکر جراد بہ تواضع و تکاثر بمصوب آذوقہ ، قور خانہ ، سوارہ طاہور ، تفتنگچہ ، زنبورک و تفتنگ و فتنگ و گلولہ و ساچمہ بہ سرکوبی انتشار و اغیار اطفی بوسیت ترن بغنہ رسانید می شود۔ و رادع فتن و محن گردد۔

انہیں رعب و ہیبت خسروانی در تزیید آید و اعدائے دولتی را حواس فتل ، بوارح و اعصاب مضطرب ، قلوب مرتعش ، ادمغہ مفلوج و محطل می شود۔ علاوہ این ہمہ فواید عواید در رسل و رسائل پوستہ دولتی و غیر دولتی وجود ترن بسیار لایہمی است۔

قدمات ملکیہ باشد یا حربی ہمہ اوقات کمر بسته است شہائے تیرہ و تار باشد یا باران و تگرگ از راه رفتن احتراز نمی کند۔ چہن ہر دلعزیز و آرام دہ پیچ پیچہ نیست۔ ہائیکہ اقدام سعادت فرجام ترن رفتہ است۔ اسجا تہذیب شائستگی خیمہ زن شدہ است و مدارس و کارخانہ جات و فابریکات قائم کردہ اند۔ بامرومان مالک غیر بدین وسیلہ دوچار می شویم و چیزہائے عجیب الخلق و صنایع و حرف مختلفہ معائنہ می کنیم۔ بدین وجہ دائرہ معلومات و احاطہ مشاہدات وسیع گردد۔

کینفوشش

این ربیع سکون پر سکون مادرشش اقطاع بزرگ
 منقسم است - بزرگ ترین و مهم ترین این همه در اصناف
 خصوصی و عمومی بر اعظم ایشیا است - اسباب جلالت و
 بزرگیش چند گونه است - اولاً در وسعت و فخت بزرگترین
 همه است - ثانیاً سلسله های کوه و انهار و اجار در طوالت
 و پهنائی بے مثل است - چیزه که ایشیا را از دیگران ممتاز
 می کند این است که این موله و مرزبوم جمله ادیان و
 ملل عالم بوده است - یهود و نصاری این جا پیدا شدند
 و اسلام، گبر پرستی، آتش پرستی، هندومت، بدھمت،
 سکیت و غیره و غیره که اعظم نوا میں حق و باطله است
 در اکناف آسیا متولد شد و ازین جا منشعب باطراف
 عالم شد -

بر اعظم آسیا مهد علوم البیات و فلسفه و حکمت بوده
 است که کسی که اصلاح خلق خدا و سود و بهبود عالمیان
 بر گردن خود متلزم دانست کینفوشش بود - او معلم مکارم

اخلاق بود و درجه متمیز داشت - این نه صرف حکیم و فلیوف
 بود - بل مقفن و آئین ساز هم بود - پنج صد سال قبل
 مسیح علیه السلام در حاکمیت چین ولادت یافت - و بیشتر
 اوقات خود در تهذیب اخلاق صرف نمود - تحقیقات و تعلیمات
 و سه دربار سیاست مدن پایه بلند دارد و درین فن
 او را نه صرف امام زمانه بل فرد و وجد یگانه دانسته اند -
 کنفوشیس پرافوازه عوام است - لکن در اصل اسمش
 کنگ فوژی بود - مورث اعلا و جد امجد او سلطان بود که
 دو هزار سال قبل حضرت مسیح می بود - پدرش هم در علاقه
 خود ستیاج بود - کنگ فوژی در صوبه لو در موضع پیدیا
 شد و سینه ولادتش همد مایه خمیسین واحد پیشتر از سینه
 میلادی شده بود و او معاصر حکیم فیثاغورث یونانی بود -
 در طفلی علوم مروجیه (لسانی ، قانون ملی ، فلسفه و حکمت)
 کسب کرد - چون هنوز کنگ فوژی از عمر خویش بهار سنین
 ندیده بود که باغبان مجازی اعنی سایه هما پایه پدرش را
 پرورد کرد و جد او متکفل پرورش شد - لکن نه آشنایان
 حق تربیت بجا آورد که مکنون خاطر متوفی بود - کنگ فوژی
 مجولاً به چین و هند بود و حرفات دروغی و الفاظ
 مبتذل یا محاورات سوقیان بر زبان بخلط می رانده - در

ہم صحبتی جہد پزیر گزار خود اخلاق و اطوار اسوہ نیک کرداری
و خوش گفتاری شدہ بود۔ او کم حرف زن بود۔ حکمائے متقدمین
را بدل و جاں مفتون و قدر شناس بود۔ حیات پدر پرورش
ہم طول نکشید۔ باز پیش عالمی کہ قصارت منصب داشت
ناچند سال شرف تلمذ اندوخت۔ چون بہ سن نوزدہم رسید
فاضل بے بدل شد۔ و در شش جہات عالم فقیلت او
کوس لمن الملکی زدن گرفت۔ و ہمیں سال او کتھا شد
و سالے دیگر غنچہ امید کی گوانشی بشکفت۔ و پسرے
زائید۔ نام نوزائیدہ را پی پو مہاندند۔

کنگ فزی بہ شہوات نفسانی پیچ رغبت نمی کرد و
حیات خانوی او بے کیف بود۔ زن خود را در سال چہارم
عوسی خود مطلقہ ساخت و می گفت کہ وجود زن در مطالعہ
کتب و اجرائے وظائف دولتی مغل می شود۔ دماغ مختزع
او قلاع کفر و مراسم مجہول بود۔ او عدو اصنام پرستی و
دشن اوہام پرستی بود۔

چون عمرش بہ سی و ہفتم سال انجاسید او من حیث
واعظ عذب البیان، فیلسوف دوران، مدرس یا شان و
معلم اخلاق مشہور آفاق گشت۔ علائق دنیاوی و جاہ و
مناصب کنونی در نظر بلند منظر او پیچ و لاشعہ بود۔

یا آنکہ قدم و چشم در کوکبہ امارت اولازم بود بر شان و
شکوہ و کسر و فز، اقتدار و وقار علیہ اش غالب بود۔ مجھے
از طلاب کثیر الانفار گرد او حلقہ فی کرد و مردماں اورا بہ
اسم کنفیوشیس مسمی کرده بودند۔

کنفیوشیس علم دوست و عالم پرور بود۔ او شنید کہ حکیم
در سرزمین چین است۔ او برائے ملاقات اورفت و نزک
و احتشام فراوان در معیت داشت۔ نام آل حکیم لاوژی
بود۔ بجزو دیدن کنفیوشیس اوربان حقیقت ترجمان برائے
مواعظ و نصائح بکشد۔ "عقل گوشہ خمول و عزلت اختیار می
کنند۔ و بہ تطوع سگ نفس نہ گردند۔ و خود را بدام دولت
و عزت گرفتار نکنند۔ بدون ضرورت گفتن و بوقت ضرورت
نہ گفتن عیب شمارند۔ مردمان نیگوسیر معطن نیگی نہ شوند و
معول بہ مزخرفات و ملععات نہ گردند۔" ہمیں قدر نصیحت
کردن خواستم ع

تو خواہ از سخنم پند گیر و خواہ ملال
کنفیوشیس کلمات نصیحت آمیز لاوژی بگوش ہوش اصفا
کرد۔ و بعدہ خلاف آہنا تو زید۔ چوں شاگردان او گاہے
ازو مستفہر مسکہ شدند کہ او جواب شافی و جوامع الکلم
گفتہ و سکوت اختیار کردے۔

کنفیویشی مخالف رہبانیت بود و تارک الدنیا را بنظر
استقرار می نگریست - درین خصوص او ہم مذہب حکیم سقراط
بود - ہر دو اتفاق رائے داشتند کہ ترک دنیا اہم عظیم است
نقوی و طاعت الہی این است کہ در کارہائے دنیا متوہل
بودہ از اخلاق بہیمیہ و الطوار سنجیہ و ذہائم شیطنیت آمیز
ایا درزیدہ شود - این نظریہ کنفیویشی چہ قدر عزیز و گرامی
است کہ ہر کس کہ اخلاق او درست نباشد او بیج کارہ
نیست -

کنفیویشی بقنا و سرود بے ہر شغف داشت - صید ہم
می کرد - و جواز این را از کتب قدما استناد و استہد
می کرد -

کنفیویشی در حق اہل الکنان و اوطان خود باعث منفعت خیلم
شدہ - بسیار عن و رنجہا کشیدہ منتخبات تاریخ چین تالیف کرد
و از کتب سابقہ مجدداً النقاط کردہ تاریخ نو ترتیب داد -
من بعد بغرض سیاحت بصوب مملکت زسی رفت - سلطان
آنجا خواست کہ کہ او را بر مرتبہ وزارت از خویش بنشاند -
لاکن او تن در نداد - او محمود عمائد سلطنت گشت و زود
پس گرہید - اہل نو مقدمش پر تپاک کردند و از جانب شاہ
برائے تہذیب نفس و اخلاق ہدایا مامور شدہ شاہ خورسند

و مسرور شده او را بعهده جلیله قاضی القضاة فائز گردانید
در سیاست و تدابیر بسیار متشدد بود۔ اصلاً رحم نمی کرد
چنانچه وزیر اعظم را که باعث بدکرداریها شده بود به ایمائے
بادشاه بدار کشانید۔

برائے اصلاح و اشاعت ملک خویش را خیرباد گفت۔
اصول او خیلی مشکل و غیرالمحصول بود۔ مردمان دیگر دیار
او را به آغراه نگر بیتن گرفتند۔ بر او و تلامذه و پیروان او
دست ظلم و تعدی دراز کردند۔ و از منصب روز افزون او
سراساں و لرزاں شدند۔ بادشاه ملک زمی ظاهراً بمقتضائے
فہماد و انتخابوا فی الاصل بہ نیت اخذ و جر و توقیل و تزییل
شاه لو بجاری دلہا ایمان فرسا در خدمت او فرستاد ایشان
شاه لورا بدام رنگ و موو بعشق حن و خرمبتلا ساخته
کور و کر کردند۔ از تعیش و تغافل حکام نافرمام انتظام و ہم
درہم و برہم شد۔ تجارت بہ غارت رفت و از تباہ حالی
مخلوق مفلوک و مدقوق شد۔ بد اخلاقی روانی یافت۔ و
جنس ناسرہ رواج گرفت۔ و ہمہ جا مردمان بے ایمان
کنفیوشیس را اذیت دادن گرفتند۔ و ہمہ ملک لو ویران
و پریشان شد۔

چوں کنفیوشیس ہر جا بناکافی خود و خودکافی مردمان دہچا

شد. همت نباخت و گفت - "سائر جہاں خانہ حکیم است
 اگر بجائے کسے سخنہائے من بمع ہوش و بیداری نہ کنند -
 مقامات دیگر است کہ سامعین منتظر من اند" لکن انہیں
 سوزانہ و ازال سوز دراندہ بود - کسے بدو ملتفت نہ شد
 و وقتے اسیر و دستگیر شد - و حکومت و مردماں بدو و
 شاگردان او مقاطعہ کردند - دریں زمان نخست توانان خبر
 وفات زنش رسید کہ در شصت و شش سالگی اورتخال
 نموده بود - دلش شکست و مرگ او با ہم چشم برآہ شدہ
 می گفت کہ اکنون وقت مرگ من ہم رسیدہ است -

افلاس بزرگ ترین زحمت است - کنفیو شین و شاگردان
 او بغایت تنگدست شدند و بدیں وجہ قدر و قیمت ایشان
 جہہ نمی دادند - چوں او دید کہ تلقین و فہمائش منتج بخطرہ
 اموال و دما است - و بجز لغت و شہادت، و سب و شتم
 چیزے حاصل نمی شود - ناگزیر بوطن مالوش باز گشت و
 بمحنت تلافی خویش در تصنیف آل کتب مہمک شد کہ
 اہل چین آنہا را نہایت مقدس و متبرک پندارند -

چوں عمرش نود شد او روزے بہ اعانت عصائے پیر
 بجائے پیر می خرامید - آہ سرد گفت و گفت - "کوہ ریزہ ریزہ
 شدہ بر زمین می فلطد - شہتیر باسن از کنگی و فرسودگی خم

میشود. و حکیم بمثابة بونه سبز رو به پشمردی است. او
گفت که من خوابی دیده ام که خبر مرگ می دهد. - چنانچه
همچنین اتفاق افتاد. تا هفت روز صاحب فراش شده
۴۷۹ ق م سانحه رحلت او روداد. شاگردان او بعد
مرگش چشمانی او بند کردند و برنج خام بمقدار یک مشت
کوچک در گلویش ریخته مثل وزرا و تجمیز و تکفین کردند ازال
بعد نعش او را بمقننای مراسم فرموده او التزام کردند بیرون
شهر در سبزه زارے رسم تدفین بجا آوردند. دریں ایام
آشنا متشکل به قصبه بزرگ شده است و باعث متزددین
مزاج و معاد اهل دین گشته است.

اگرچه در زندگی او کسی بدو تقدیر نه نمود و در ایذا
رسانی او کوشاں و ساعی شدند لاکن بعد مرگش همه پرستار
او شدند شاه بگریست و گفت که امروز خزانہ پیش قیمت
از دست من رپوده شده است. - اے کاش که من قدرش
شناخته. و همچنین دیگر اراکین دولت و اعیان سلطنت
مظاہرہ کردند. بادشاه او را به لقب ملک المصلین ملقب کرد
و خاندان متکبر که بعد متولی سریر آرا شدند او را معلم اقدس
نامیدند. و این لقب با هرور ایام تا هنوز هروج است.
از کنفیشین تا این دم مقتاد پشته گشته است لاکن

عبادت و توقیر بحال خود است و اکابرین آل دودمان را
منصب امارت مفوض می کنند.

در ملک چین در هر شهر ۷ صنم کنفیوشیس نصب
کرده اند و هم الواح ناشی معلق - در عزة همراه مردمان
چین آنجا رفته پیش اصنام کنفیوشیس سر بسجود می شوند
و در اذکار و اوراد مصروف باشند - سیاحین و مصنفین
می گویند که شماره اصنام پانزده هزار و شصت است -
و هر سال شصت و دو هزار خنایر و خرگوشها بجمول
خوشنودی کنفیوشیس که خود مرده شده است قربان می
کنند - بعضی مصنفین بر آنند که بت کنفیوشیس بیج جائے
نصب نیست بلکه الواح و تختة ها منبت به اشمش
بهاده اند -

حقوق والدین

از روی عقل و خرد شکر منعم و محن واجب است
والدین که ذریعہ ولادت و وسیلہ پرورش و تربیت
اولاد اند و برائے صحت و آسائش ایشان آرام و مسرت
خود قربان بلکہ حرام می کنند چه طور مستحق تشکر و
امتنان نیستند۔ مقتضای شرافت و فطرت سلیم ہمیں
است کہ با ایشان محبت و احترام ورزیده گردد۔ ظاہر
است کہ بیچ کس از والدین دوست تر و ہواخواہ تر
و محن تر نیست۔

اولین سبق اخلاق تعظیم و توقیر والدین است کساینکہ
مکرم و عظمت والدین بجا نمی آرند۔ از زیور مکارم
اخلاق عاری باشند۔ در دنیا ہر کس می خواہد کہ من
بہ اعتبار زرو دولت، عزت و شہرت از دیگران گوئے
سبققت ببرم۔ لاکن دربارہ اولاد این چنین خواہش عبث
و خیال خام باشد۔ بل او خواہد کہ اولاد برتر از او ترقی
کند۔ بہ اولاد خویش بیچ رشک و حسد لاحق نہ

گردد -

رشته والدین به اولاد خویش عجیب کیف و حقیقت دارد - اگر قصری یا کاخی بنا کنند آل برائے اولاد باشد اگر اندوخته پس انداز کنند آل هم برائے صرف اولاد باشد - خود در مصیبت بل مصیبت گرفتار آیند لکن در دل همین است که اولاد از لطمه خطر مأمون باشند - در عالم بیچ شے بجا برابر نیست لکن برائے حفظ اولاد والدین جان را هم نثار کرده اند - محبت والدین با اولاد خویش فطری و غیر ارادی است - علی الرغم آل محبت اولاد آبخاں مستحکم و طبعی نیست -

چون والدین به سن کهنه و شیخوخت برسند باید که اولاد شال تعظیم وافر مرعی دارند و اصلاً شوخ چشبی و دریده دهنی نه کنند - پیوسته اند در اتم و دنا نیر دست شال را تنگ نه دارند - خود را بمشابه علمان ادنی نرین پندارند -

در جمیع کتب سماوی و دیانات و شرائع و سائر اقوال متداوله و امثال حکما و فلاسفه زمن اطاعت و انقیاد والدین را فریضه مکرره قرار داده اند - در حضور ایشان به ملائمت ، تواضع و انکسار و احسان و مروت

بودن اولی است - پس بر هر انسان فرض است که در خدمت والدین مودب باشد و حرف اف هم بپا نگ بلند نگوید - بخوائے بزو ابار کم تبرکیم اپنا - کم - استحقاق مساعدت و اعانت از پسران خود چشم دارید -

محبت و خدمت والدین را فراموش کردن بر عکس انسانیت است - عقیب او غصه را که از ایشان بی جا صادر شود - به صبر و تحمل برداشت باید کرد - عاق و نافرمان را نه صرف خذلان اخروی برسد بل اموال و استغنه که والدین بعد از مرگ بگذارند بدیگرے سپارند و او از آنها بی نصیب ماند -

خدائے بزرگ و برتر در کلام پاک در متعدد آیات بر اطاعت و رضا جوئی والدین تاکید اکید کرده است، حضرت خنتی مآب صلی الله علیه و آله وسلم فرموده اند که خوشنودی والدین موجب رضائے الله تعالی است -

ادب و احترام بزرگان دلیل شریف القس بودن است و دریں سلسله درجه والدین اقدم است از اطاعت و متابعت شان محبت و تودد شان زیاده خواهد شد - بل مسرت خود تاں مزید خواهد شد و حقیقی مسرت حیات در احساس مسرت است -

در احترام والدین این هم داخل میتوان کرد که اگر
ایشان استاده باشند بر شما لازم است که زنهار جائے
خود نگیرید - حد ادب را نگاه داشته پیش ایشان اشغال
لهو و لعب و گفتار های عیش و طرب نه کنید - چون ایشان
محو تکلم باشند سخنها یشان را قطع نباید کرد - هنگام
تخاطب بر شما تعظیم فرض است - در استعمال الفاظ محتاط
بودن ضروری است - و در موجودگی ایشان آواز خود را
بلند نه کنید -

بعض اطفال در مجلس با اب و جد خود نشستن احترام
کنند - این عادت خوب نیست - بل در مجالس بزرگان
به اوقات مناسب حاضر شده احوال دانشمندان شان را به
گوش توجه باید شنید تا در حق جوانان سعادت مند زیادتیی
فرست ، تجربه و تکثیر معلومات شود -

اگر بالاتفاق بر سر راه باید رفت دوچار شوید باید که
شما پدرت و رفقا یشان او را بادی تسلیم عرض کنید و به
هشاشت و بشاشت خیر مقدم کنید - از پدر خود علی روس
الاشهاد اینج مطالبه نکنید و اگر او درخواست شما مسترد
کند - باز اصرار واجب نیست چرا که او نفخ و نقصان
شما را از شما بیکو نمی فهمد - پدر را عمل بسیار است

ولیکن پسر گرنی دار است۔

خرج هر روزه را بکفایت شدای و حن نصرف استعمال
باید کرد چرا که عادت اعتقاد و اعتدال که در طفلی پیدا شود
تا دم واپسین ترک نمی توان کرد۔ بر خه جوانان نا عاقبت
اندیش بر اعتماد اغلو طه موارث آبائی برائے تحصیل معاش
افاین مختلفه کسب نمے کنند۔ و زندگی به بطالت، عیاشی
و اسراف بسر می برند۔ که نتیجه اش لزوماً این باشد که همه
اندوخته پدری را به بدر می دهند۔ بالاخر از دست احتیاج
و افلاس روزهای بد مشاهده می کنند۔ باید که شما حیات
والدین را نعمت غیر مترقبه شمرد و جوهر لیاقت حاصل کنید
تا از دولت فائده مستغنی و بے نیاز شوید۔ برین منط سعدی
چه خوش فرموده است " مال و دولت دنیا را بسرو یا خواجه
بتقاریق بخورد۔ اما هنر چشمه زاینده است و دولت پاینده نه
بپایان رسد خانه سیم و زر نگردد۔ حتی کیسه پیشه و در
در دنیا هر کس و ناکس را احتیاج مشفق و مشیر افتد و
ظاهر است که از والدین هیچ کس شفیق تر و مہرور تر نیست
ہنگام رنج و راحت والدین برائے ما مرجع مناسب اند و
اگر گفته های والدین در میزان عقل شما نہ سجد افکار غضب
نموده ایشان را مہموم نہ سازید بل به ملامت و لببت بدلائل

قاطعه و حج ساطعه از روئے حقیقت حال پرده کشائی پایید کرد
 و حیات ایشان را مجروح و موقوف بناید کرد و اختلاف
 رائے شما گاهی باعث تمکد و توطر ایشان نشود.

حقوق اولاد

چنانکه حقوق والدین بر اولاد فرض است همچنان بزرگ داشت اولاد بر والدین مقدم و ضرورت است - اولین حق اولاد بر والدین این است که چو طفلی زاده هنگام تنبیه اسمش نیکو و مبارک مقرر کنند اگر نام بد و ناموزون نبند همه اوقات عمرش به تلخی و کدورت انجامد اگر بقرض مولود صاحب اقبال و جاه شد این نام بیشتر موجب ذلت خواهد شد -

حق دیگر این است که تربیتش از همتا لحاظ بر دوش خود گیرند - بهترین وقت تربیت و تادیب عالم شیرخوارگی و رضاعت باشند - نگاه دارند که مزاجش تند و تیز، طامع و زود رسخ نه شود -

حق ثالث این است که چو خوردن و آشامیدن بیاموزد طعام صاف و ساده خوراندش و بلوسات پاکیزه و مصفا دهندش - در محبت و شفقتی بده غالی نه نشوند مبادا که از توشت و خواند بے بهره شود و کسب کمال نه کند -

حق چهارم نگارنی چال بچان و سیرت است - اولاد را

از صحبت های بد و مجالست اشرار باز دارند و رغبت اختیار
و اصحاب نیک کردار دهند. از شوائب مسکرات منع کنند و
علی الرغم آن اولاد را شالسته و مہذب سازند۔

حق پنجم این است کہ اولاد را اصول و عقاید و احکام
و آداب مذہب بیاموزند و پابند صوم و صلواہ کنند۔

حق ششم این است کہ اولاد را کار و بار آبائی تعلیم
کنند و علم و ہنر طاق و در مکاسب خویش شہرہ آفاق
کنند۔ اولاد را باید کہ از کسب و کار پدری تنفر نگیرند
زیرا کہ الکاسب حبیب اللہ تخریب آن مے کند و عادت
جفاکشی، محنت و مشقت درو راسخ کنند۔

حق ہفتم این است کہ چون بہ بلوغت رسیدہ رسم عروسی
انجام دهند۔ اگر خواهند کہ زن و شوہی جدا شدہ بسر برند
دریں مضائقہ نہ کنند و ایثال را بزودی جدا و علیحدہ بکنند
لاکن بر مفارقت اولاد را واجب است کہ آبا و اہبات
خویش را فراموش نہ کنند و حقوق نہ شکرزاری بجا آرند
چرا کہ اولاد بجائے پیر عملے پیر باشند۔

محبت

محبت سرّ دمی الهی است - محبت ظهور نورانی است
 محبت تکبیل روحانی است - محبت نور ملکوتی است - محبت
 نفخه روح القدس است در ارواح انسانی - محبت در
 عالم امکان مورت ظهورات رحمن است - محبت در کمونات
 سلسله خالق اشیا است - محبت انتهائی لطف است
 فی مابین عوالم روحانی و انسانی - محبت بمنزله نور هدایت
 است بشب و یخچر - محبت رشته محکم و مینع است میان
 خالق و مخلوق در عالم غیب - محبت ذریعه ترقی است هر
 متصور انسان را - محبت درین کائنات عظیمه اهم ترین و
 افضل ترین شریعت است - محبت آیینی است که ذرات
 عالم را ارتباط داده باهم مرتب دارد - محبت مقناطیس عالمگیر
 است میان سیارگان و ثوابت - محبت موجب انکشاف
 اسرار و سرانبر است - برائے قلب مستحسّ که خدائے محدود
 آنها را درین عالم تکوین و فساد و دلیت کرده است - محبت
 در جسد عنصری حیات روح است - محبت درین جهان

فانی برائے تمدن و ثقافت مل و نخل عروۃ الوثقیٰ است
محبت برائے اقوام راستباز اعزاز و افتخار است۔

مردمان کہ از محبت تائید یاب اند فی الحقیقتہ میان ملا
اعلیٰ متصف و مذکور اند۔ فرشتگان آسمانی و ملکوت الہی در
توصیف شان ربط اللسان اند۔ آنانکہ از ودیعت محبت و
سرایت دلو و مودت قلوب ایشان متحلی باشد در صحاری
غواصیت و پُرسراس مقل و ضلیل شوند و در چاه معاطب
اقتحام نمایند۔ دریم یاس و حرمال غرقاب شوند۔ و بیج
ملاؤ نہ یابند۔ انجین مردمان بد سجت و ادبار قنمت مثل
جراثیم اند کہ در اسفل ترین حصہ نہیں ماند و بود دارند۔

محبت صراط خداست۔ محبت دین مصطفیٰ است۔ محبت
منج ہدلی است۔ آنانکہ انہیں دولت ایزدی و نصرت لم پزلی
کلیتہً محروم اند لاجالہ از دیدار خدا و شفاعت مصطفیٰ و
اصطناع بے بہرہ و بے قیمت اند۔

اقسام محبت

ارادی۔

محبت طبعی آنست کہ والدین بہ اولاد دارند۔ این ہرگز
محو نہ شود و ہمارہ پائدار و غیر متزلزل ماند۔
محبت ارادی را چہار قسم است۔

اول محبتی که زود پیدا گردد و زود زائل شود - این قسم
محبت از نوجوانان و برزایان ظهور پذیرد و باعث لذت است
و همه کس می دانند که لذت دنیوی را قیام و استحکام
نباشد -

دوم محبتی که بدیر حادث شود و بدیر فوت شود - این
برائے لذت نفع و نشر باشد -

سوم محبتی که زود حادث شود لکن بدیر انجامد این باعث
خیر باشد و این قسم محبت مخصوص به علما و فضلا است -

چهارم محبتی که بدیر حادث شود ولیک بزودی مرتفع گردد
این محبت پیراں است و باعث نفع باشد -

مراتب محبت | محبت عام است و صداقت خاص است و

عشق اخص است

مدارج محبت پنج است - محبت الهی، محبت استاد، محبت

والدین، محبت رعایا و سلطان، محبت شرکا -

نظام عالم از رشته اخوت و محبت التیام پذیر است پس

بر هر فرد بشر لازم است که محبت را بر مذهب مزج دانسته

با بنی نوع انسان بل بهائکم هم مالوف باشد -

سعی و عمل

سعی و عمل عبارت از کوشش و کار است چوں بنظر غائر دیدہ شود اوضح مے گردد کہ حق سبحانه و تعالیٰ چه انسان و چه دیگر موجودات ہر یک را قوائے عاملہ و اعصائے قائلہ ارزانی داشتہ است تا آئنها را بکار بردہ وجاہت و سعادت دارین بچنگ آرد۔

اما قوائے حضرت انسان از دیگر موجودات بحواس عشرہ کاملتر و محکم تر ساختہ است تا در حصول معاش بہر کارے کہ دست اندازد۔ بطریق احسن سرانجام نماید و بدین جہت خلعت خلافت و خطاب اشرف المخلوقات مر او را عطا کردند۔

دنیا چیست ؟ کارگہ کائنات است۔ یکے شب و روز در کار ملکوت و جہانبنانی مستغرق و منہک مے ماند و دیگرے در فکر شکم پروری خویش۔ یکے آہنگری و زرگری را پیش گرفتہ است و آن دیگرے بارکش است۔ القصہ بقولے ع

ہر کسے را بہر کارے ساختند

ہیچکس چنین بنظر نئے آید کہ فارغ از تگاپوئے دمام

زندگی باشد۔ ولے باید دانست کہ بیچ کار بے سعی و کوشش
بر نہ آید۔ در ہر کار سعی شرط است اگر کسی خواہد کہ بے
سعی و کوشش شاہد مطلوب را باغوش کشد ہمانا او نقش بر
آب بستہ است زیرا کہ چوں شرط یعنی سعی مفقود است۔
مطلوب کہ مشروط بسعی است چہ طور حاصل خواہد شد۔ کہ گفتہ
اند۔ اذ فاق شرط فاق المشروط۔ و کسی چہ خوش
گفتہ بہ

بے عزم راسخ و سعی کامل کس را نشود مقصود حاصل
و حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ چہ خوب فرمودہ اند۔ کہ
فضائل و معالی بسعی و کد انسان تقیم مے شود۔ بیچ کس
مجدد بزرگی نیافتہ است الا بعد از اینکه شبہا را رنہ داشت
و دود چراغ خورد۔ ہمچنین خلیفے مے گوید کہ در عالم کون و
فساد ناموری و دولت عزت کسی بدست نیاد و نہ مگر بعد
ازیکہ جان خود را در مہالک و مضائق افکند و اہل بہ تیرہا
زیر آلود او را آماج گاہ ساخت اما ہمت مردانہ اش و
قوت و سخت کوشی او را تا ساحل رسانید و دیو اہل دہان
خود را باز کردہ ہمچنین ایستادہ ماند۔

پس معلوم شد کہ سعی اساس کار و زینہ رفعت و
عظمت است۔ کار دو عالم بر سعی منحصر کردہ اند مثلاً بینید۔

مردمانیکہ رضائے حق پیش مے گیرند و لباس سلوک در
بر مے دارند۔ شب و روز در عبادت و ریاضت مے مانند
و در حین ناخوشی ہم از مقصود شایاں روئے تابند تا بعد از
برخوردن عواقب بزرگ و مقاساة شدائد بہرادر خود شایاں
کامران مے شوند و بخرم بہشت جامے گیرند۔

ہمچنین کسانیکہ ہمت بلند دارند۔ بیچ گاہ از نصب العین
کہ بر خود لازم دارند بے سعی و عمل نئے نشینند بل در
دریائے خون شدائد شناور گشتہ نام خود شایاں را از قاف
تا قاف بلند مے کنند و خلعت بقائے دوام و شہرت عام
را در بر کردہ بکمال عز و وقار تکمیل زندگانی نمایند و بر
مسند عزت مے نشینند۔ و وقتیکہ ازیں جہاں لذت و عزت
شایاں آید ہر صغیر و کبیر و برنا و پیر بنام نیک ایشان را
یاد کردہ دعائے گوید۔

مثلاً سید احمد خاں را بینید کہ چہ طور از ہمت بلند
خویش چٹم جہانیاں را خیرہ ساخت اولاً احمدی را گمان
نئے رفت کہ سید احمد خاں در پیش بردن مقاصد خود
کامران خواہ شد و لے ع

آفرین باد بریں ہمت مروانہ او
کہ مصائب گوناگون و حوادث بوقلموں را دوچار شد

اما ہمت عالی اش نگذاشت کہ مثل دوی ہستیاں از سعی
 پیشرفت کار باز ماند و خیال تاسیس مدرسہ را ترک کند او
 خود تنہا در مقامات متفرقہ برائے جمع اعانہ رفت و در اندک
 مدت طرح مدرسہ انداخت و بتدریج کار مدرسہ بدانجا رسانید
 کہ از مدرسہ عالی بہ دارالعلوم پے مانند ترقی یافت۔

ہیچنین کولمبس وقتیکہ در پے گرفتن ہندوستان از
 خانہ خویش عزم سفر کرد۔ با خود تخر کرد کہ در سعی طلبش
 بیچ دقیقہ فرو نخواہم گذاشت و تا جان در تن است بے
 نیل مرام بر تن خور و خواب حرام است۔ گویند کہ سہ بار
 رخت سفر بست و ہر بار ہمیں مے گفت کہ ع

یا جاں رسد بجاناں یا جاں زن بر آید
 آخر جویندہ یا بندہ دینائے جدید (امریکا) را مکشوف کرد
 وقتیکہ زہرہ رفیقانش از بیم امواج بحر فخر آب مے شد و
 قریب بود کہ ارواح شاں از آشیانہ ابدان پرواز کند۔
 کولمبس بہر اہانش بسیار دلچہبہا و تسلیہا نمودہ مے گفت۔
 کہ بخدا من در شما بوائے مردمی نے یایم۔ مردماں گا ہے
 از خطرات ہیچنین نے ترسند۔ آخر کدام گنج بے رنج
 بدست مے آید؟

چوں باز رفت۔ لذت فوز و کامرانی عنابر رنجھا و

صوبتها از دلش بشت و تا آخر حیات بدیں کار بزرگ
و دلشاد شدہ مے گفت ع

شادم از زندگی خویش کہ کارے کردم۔

پس لایح گشت کہ ترقی بہ مرتبہ عالی برزحت بسیار
دست دہد چنانکہ سنگ گراں بہشت فراواں بر توای کشید۔

و چون مرد زادہ را بہرہ تیا فریدہ اند۔ بل کار ہائے
بزرگ بگردش آویختہ شدہ است۔ چنانچہ حق تعالیٰ مے
فرماید کہ لیس للانسان الا ما سعی۔ پس در دنیا و
آخرت محض ثمرہ سعی و کوشش منفعت مے بخشد سعادت
شیرینی۔ چہ خوب مے گوید مے

بے رنج گنج میچ میسر نمی شود
مزد آں گرفت جان برادر کہ کار کرد

پس ما را باید کہ در کارے کہ سعادت دارین ما بدای
منوط و مربوط است در سعی طلبش دقیقہ را فرو نگذاریم و
در راہ مصائب و فوائب و پیش تیر بلا ہا سینہ خود ماں را
سپر ساختہ بکمال جوانمردی بکوشیم۔ تا ہمگوار عروس مطلوب
شویم و اگر وقتہ ناکامی ہم دست دہد باز ہم ہمت بلند
داشتہ از سعی تحصیلش باز نہانیم و تا توانیم کسلسندی
و کالی را نگذاریم کہ نزد ما آید۔

و اصلاً فریب نفس نخویم - زیرا که اطاعت نفس در
 راه ترقی عقبه بزرگ است چوں حرکت ما حرکت ارادی
 است و نفس حرکت کردن نمی خواهد پس تا وقتی که بر نفس
 تسلط تام نخواهیم داشت کارهای دینا و عقبه مهمل و ناتمام
 خواهد ماند -

پس کارهای که در حیطه امکان ما است سراسر نا ممکن است
 که بکوشش و همت بلند حاصل نشود و الله در من قال ه
 ے باش بجد و جهد در کار دامن طلب ز دست مگذار
 هر چیز که دل بر آن گراید گر جهد کنی بدست آید

خاموشی

۵ دو چیز طیر عقل است دم فرو بستن
 بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی
 کس پیش فیلسوف زمانه یعنی سقراط برائے تحصیل خطابت
 و فن تقریر رفت بعد معرفی او پیالے سخنہائے اس سو
 و آل سوراندن گرفت - سقراط گفت کہ من بتو المضاعف
 فیس خواہم گرفت - او گفت چرا؟ او جواب داد کہ من ترا
 دو چیز خواہم آموخت - یکے فن تقریر و دیگر ضبط نفس - پس
 باید دانست کہ سکوت طلائی است و گفتار نقرئی و چہ
 خوش گفتہ اند کہ من سکوت بچا - یعنی ہر کہ خاموشی و
 سکوت ورزید و از گفتگوہائے لایعقل اجتناب نمود
 او مہجی شد ع

پہچ آفت زسد گوشہ تنہائی را
 نظامی گنجوی رحمۃ اللہ علیہ در سکندر نامہ در تعریف
 مصلحت کیشی و سکوت ورزی مے فرماید
 سخن تا پیر شد لب بستہ دار گہر نشانی ہمیشہ آہستہ وار

و چاہئے دیگر ارشاد ہے کہ

سر پہ زبان کو بخون تر بود بہ است از زبانے کہ بے سر بود
زبان بہ کہ او کامکاری کند چو کاش رسد کامکاری کند
شاعر عربی از جراحت لسان الامان والحفیظ گفتہ ہے

جراحات اللسان لها التیام ولا یلتام ما جرح اللسان
نیز خاموشی ستار العیوب است چرا کہ ہے

تا مرد سخن نہ گفتہ باشد عیب و منرش نہفتہ باشد
سینکا یکے از فلاسفہ متقدین بودہ است او نے گوید
کہ روز مرہ قبل از خفتن محاسبہ نفس باید کرد و ہر روز
زبان خود را در قبضہ خود باید گرفت چرا کہ زبان مانند آتش
خاموہ ستودہ صفات و کینزک کارکن است لاکن کہ بالوے
سفاک است۔ در دنیا مرد عاقل از توسل زبان جہان بینی
تواند کرد۔ بشرطیکہ او بر زبان حکماں بشود۔ در حالت طیش
و غشو انسان نفس خود را فراموش مے کند لاکن رذائل و
دنائت خویش را عیاں سازد۔ و اینہا در راہ فوز و فلاح او
سنگ گراں مے شود۔ بعض مردماں را دل بر زبان باشد
و ظاہر است ایں چنین مردماں در کتمان اسرار عاجز باشند
و انجام کار دست نشستر والند۔

بقول حکما یاوہ گوتی و بے محل حرف زنی مصنف دعاغ

است - و اگر کسی بیفانده سخن سراپد یقین دان که دیوانه
است یا ابله - سعدی علیه الرحمة دریں باب نصائح عمل کردنی
ارشاد فرموده است ۵

ترا خامشی لے خداوند بهوش	وقار است و نا اہل را پرده پوش
اگر عالمی ہیبت خود مبہر	وگر عامی پرده خود مسر
ضمیر دل خویش منائے زود	کہ ہر گہ کہ خواہی توانی نمود
ولیکن چو پیدا شود راز مرد	بکوشش نشاید نہاں باز کرد
قلم ستر سلطان چو نیکو نہفت	کہ تا کار و بر سر نبودش نہ گفت
بہائم خموش اند و گویا بشر	پراگندہ گوی از بہائم بتر
چو مردم سخن گفت باید بہوش	وگر نہ شدن چوں بہائم خموش
بنطق است و عقل آدمی زادہ فاش	چو طوطی سخن گو و نادان مباح

کسے گیرد آرام دل در کنار
کہ از صحبت خلق گیرد کنار

جود و سخا

قطعه ۵

مال از بهر آل بکار آید تا ز بهر تنّت سپر گردد
 هر که تن را فلسّ مال کند مال و تن عرضه خطر گردد
 هر که پیچ که غار دارد زر بهر زمانه عزیز تر گردد
 مال از بهر آنست که در مصارف آبی خرج کنی و نه
 این که گرد کرده دم بر درم نبی - ارشاد الله تعالی است
 که ولا تجعل یدک مغولةً الی عنقک ولا قبسطها کل
 البسط - و نیز فرموده ایزدی است که ولا تمیز قبضاً ط
 ان المیزین کالوا اخوان الشیاطین -

اموال و امتعه این دنیا زینت و آرایش حیات است
 و عروة الوثقی است برائے حصول درجات عالم اخروی - بلید
 که مال را بطریق احسن خرج کنیم تا ازو عزت نفس حاصل
 گردد و بعد الممات موجب نیکنامی و رفع مدارج باشد -
مصرف اموال | مال را برائے تحصیل تعلیم و تعلم و تربیت
 صرف باید نمود و در اموریکه باعث مسرت حقیقی و دائمی

باشد

مال را که بهر دین باشی حول نعم مال صالحا گفتش رسول

مال بر غنا و حاجتمندان صرف کردن اولی است

شرف مرد بخودست و کرامت بسجود

هر که این هر دو ندارد عدش به ز وجود

در خبر آمده است که ایستاد داد الاستخیار و منع حقیقی

مے فرماید من جاء بالمحسنة فله عشر امثالها - همین

خیال درین شعر مذکور است

آنکه ترا خوشتر ده دهر از تو یکم تواند ده دهر

بهر ازین پایه ستانیت نیست سود کن آنکه زیانیت نیست

در خود و سحاب نقیب العین خالص محض جزیه شفقت

بهدودی و خوشنودی باری تعالی بانند نه که ظاهر داری

نموده نمانش ، ریاکاری و تصنع محرک سخاوت گردد

ستیاں ز اموال بر مے خورند لیلیاں غم سیم و زر مے خورند

اسکندر اند وزیر خود از سطور رسید که سعادت داین در

چه چیز است - او گفت در خود و کرم اما سعادت دین اند

آنست که مال را خالصه لوجه الله صرف کنیم و از وی بیج نفع

این دنیا مقصود نباشد لکن سعادت دنیا آنست که مرغ

دل را بحکم الانسان عین الإحسان بگرم صید تو را کرد

چون کریم مالک رقاب جمع شود گویا ابواب سعادت بر او
 گشاده و اسباب مرادات برائے او آماده گردند
 تجربه کردم ز بهر اندیشه نیست نکوتر ز سخا پیشه
 خاص ز بهر کرم آمد درم بر گذر قافیه اینک کرم
 حاتم که از قبیلہ طے بود در سخاوت سرگرد روزگار بوده
 است - در بوستان حکایتش منقول است که حاتم یمن به
 سخاوت او حمد برده - او جشن ملوکانه ساخت و ششپای را
 بر خون خوروش بر گماشت چرا که او هم سخی بود و نمی
 خواست که حاتم گوئے سبقت از او بایزد و خواست که صیت
 جوانمردی و مروتش که اندر قاف تا قاف فاش شده است
 باز ماند - چون او جوانمردی در وطن حاتم رفت - چنین
 اتفاق افتاد که او پیش حاتم معان شد و او را گفت که من
 برائے سر حاتم آمده ام و درخواست نمود که اگر میزبان رستمی
 و دلالت از سخا حاتم نماید عین لافش و لطف او خواهد
 بود - حاتم بر سخاوتش بخندید و گفت -

" حاتم منم سرانیک جدا کن به تیغ از تنم
 نباید که چون صبح گردد سفید گزندت رسد یا شوی نا امید
 چو حاتم به آزادی سر نهاد - او بسیار عجل شد و گفت -
 که گزینم بگره بر وجودت زخم نه مردم که در کیش مردان زخم

دو چشمش بوسید و در برگرفت و از سجا طریق بین برگرفت
چوں یلپی باز گردید حاکم بین را گفت که من برائے قتل
حاکم رفته بودم لکن او مرا بشیر احسان و فضل بسمل کرده
است ۵

آوازۂ سخاوت و احسان عاتقی آخر درینجاں بعثت بر نیامده است
در کتاب جواهر الامارۃ آورده که چوں حاکم وفات کرد
دفن او قضا را در مہر سیل واقع شد پسرش خواست که
قالب او بموضع دیگر نقل کند۔ چوں سر تر تش باز کردند
ہمہ اعضاء و اجزائے بدن او از ہم ریختہ بود الا دست راست
او کہ بیچ نوع تغییرے نہ داشت۔ نظارگیان متعجب ماندند۔
آخر شخصے تعمیرش این کرد کہ حاکم بدین دست عطائے بسیار
بہ سالکان دادہ بود۔ لاجرم در حمایت خیر و کرم بسلامت ماندہ۔
سبحان اللہ و بحمد ہر گاہ دست کافرے بت پرست
بواسطہ بخشش و عطا از قتل ریختن سالم مے ماند چہ عجب کہ مومن
خدائے پرست بوسیلہ جود و کرم با خلق خدا از آفت سوختن
در آتش دوزخ امین گردد ۵

دولتیاں رخ ز جہاں تا قند دولت باقی ز کرم یافتند

آداب الانشاء

اولاً باید دانست کہ میدان انشاء بسیار وسیع است۔
 ہر کس بقدر ہمت دران جولانی طبع مے نماید و بمقتضائے
 الاخبار یترشم بما فیہ۔ ہر چہ در دماغ مے دارد۔ بہ
 معرض اوراق مے سپارد۔ اما خوبی انشاء متعلق بہ قوت
 فکر است۔ چندانکہ در بحر فکر غوطہ زنی کردہ شود ہماں
 قدر انشاء لطیف تر و خوب تر مے گردد۔ و ہکذا قوت
 تصرف ہم دخل تام دارد۔

ثانیاً باید فہمید کہ مضامین را سر قلم است۔ اول
 تشخیصیہ یعنی آن نوع مضامین کہ بمد خیالات ارقام پذیرد۔
 مثلاً صندلی و مناظر قدرت و قس علی ہذا القیاس۔
 دوم تالیسیہ۔ و ایں عبارت است از اں مضامین کہ
 بتاریخ تعلق دارد۔ مثلاً حالات زندگی کسیہ نوشتن یا
 برجات عہد کسیہ تحریر نمودن وغیرہ۔

سوم بیانہ۔ و ایں مراد آن نوع زندگی است
 کہ درو بہ سخنان علمیہ ضرورت افتد مثلاً مطالعہ کتب

و سعی و عمل و جز اینها۔
 پس صاحب انشاء را باید که در مضامین تحقیقیه تبحر و
 خود را از خیالات گوناگون بیاراید۔ و از تشابیه و استعارات
 پایه مقاله را بالا کند۔ و در مضامین تاریخیه رعایت این امور
 کند۔ اسم، سقط الحراس، سن ولادت، اخلاق و صفات
 اسباب معاش، تاریخ وقایع و مدفن و غیره۔ و در مقالات
 بیابیه تحقیق اینق و مطالعه مطوعات دیگر است۔
 ثالثاً محققانند که علمائے محققین نشر برسم قسم گفته
 اند۔ نشر مقفی، نشر مرجز، نشر عاری۔ نشر مقفی آنست که
 در آن التزام قافیه کرده آید۔ و نشر مرجز نشریست که
 کلماتش هموزن باشد۔ و نشر عاری عبارت است از نشریکه
 کلماتش از تکلفات بارده غالی باشد۔

پس چون اکثر طایف به نزاکت و سادگی و له و لغت
 است و درین پیام شیوه گفته نامقبول و غیر مرئی است۔
 برای طلب لازم است که در نشر عاری افکار خود مثال
 ارقام نمایند۔ و از الفاظ مناسجه و عبارات جاذبه تبحر و
 را پیر معز و دلکش سازند۔ و قبل از اینکه عنوان مقاله
 انتخاب کنند۔ بفحوائے قدر الحروج قبل الولوج به بینند
 که کدام موضوع برای ما پُر از معلومات است و تا وقتیکه

فیصلہ درست و راستہ نہایت باورند بہرگز ہر مضمون نگاری
اقدام نہ نمایند چرا کہ میزان انشاء حقیقتاً اینچنان کہ ملاط
است و دریں میدان بدین نسبت کہ موکیت و تاہو کدام است
و چون انشاء پروردی فصاحت و بلاغت کلام ہم شرط است
انطب است کہ از فصاحت کلام ہم سکتے ہر انیم۔ پس گوش
باید داشت و بر صفحہ دل باید نوشت کہ علمائے بلاغت تحریر
چین کردہ اند کہ فصاحت کلام عبارت از آل کلامی است
کہ تلفظ کلمات موجب ثقل نباشد۔ بل بہ سہولت و
آسانی ادا کردہ شود۔ پس از کلماتیکہ ترتیب حروف آہن
منجرب شواہری ادا باشد۔ نوشتنی است۔ مثلاً باغ غیر۔
شست شان وغیرہ۔ اینچنین کلمات اگرچہ مستعمل است
اما ایراد آہن خالی از عیب نیست۔

و ہمچنین تکرار حروف ہم فصاحت کلام مغل است پس
در چین تحریر لفظ واحد را تکرار نباید نوشت کہ این مشعر
بہ عجز صاحب انشاء و دل بہ علم سطحی انشاء پرورد است
غالباً دستور نویسندگان است کہ چند کلمہ را تکیہ تحریر
و تقریر مے سازند و چندان در استعمال مے آرند کہ
طباع خوانندگان و شنوندگان ملول مے گردد۔
علی ہذا القیاس توالی اضافات را ہم معیوب انگاشته

اند۔ مثلاً در کلام ذیل - "بوفیق اختلاف علمائے کاملین علم
فلسفہ و حکمت یونان"۔ اگرچہ در کتب قدیمہ مثلاً ابوالفضل
وغیرہ اس طرز عبارت بکثرت موجود است۔ اما احتراز از اس
اولی است۔ پس کلامی کہ دارای اضافات متواترہ باشد
از پایہ فصاحت کمتر و سبک تر مے گردد۔

و ایضاً کلام فیض را لازم است کہ از تعقید لفظی و
معنوی منزہ و مبرا باشد۔ و مراد از تعقید لفظی اینکه ترتیب
و ترکیب آل فاسد و معیوب نباشد۔ مثلاً حسب قاعدہ اہل
زبان در کلام اول فاعل، باز مفعول و متعلقات فعل پس
فعل مے آید۔ اگر بے قاعدہ و سہو بے ترتیب مزبور
تغیر خواہد پذیرفت۔ کلام پیچیدہ شود۔ و از
ادائے مفہوم یکسر قاصر۔ مثلاً "محمود را بکر داد یک اشرفی
بباغ کلکتہ"۔ اس عبارت غیر واضح للمعنی است و بیک
نظر مطلبش بدین مے آید۔ اگر اس کلام چین باشد "بکر
محمود را بباغ کلکتہ یک اشرفی داد" خوانندہ بمجرد اول
نظر بے مفہومش مے رسد۔

و تعقید معنوی عبارت است از مضمون تحریر کہ غریب
تر و نادر الاستعمال باشد و برائے درک کردن معنی احتیاج
با ورق گردانی لغات افتد۔

پس مقالہ نگار را باید کہ کلام خود را از عیبها و خللها محفوظ و معصون دارد۔ و تا تواند از حدود فصاحت قدے فراتر نہ بہد۔ و الا انشاءً اش بجائے نفع ضرر خواہد داشت۔ و امید فوز و فلاح بدلاں بستن خلاف عقل است بل مقالہ نگار خیال باطل بست و دماغ پیمدہ بخت۔

مناسب تر است کہ اکنون برائے نوواردان میدان انشاء ہدایات انشاء پروازی بیان کنیم۔ پس باید دانست کہ مقالہ نگار را رعایت امور ذیل کردن بسیار واجب است۔ کہ

(اول) افعال فارسیہ را صحیح و درست استعمال کند۔
چرا کہ بنائے لسان فارسی مجرب بر افعال است۔ اکثر کلماتش عربیہ است۔ پس چندانکہ اہتمام این امر کردہ شود قبیل است۔

(دوم) رعایت رسم الخط فارسی ہم لابد است۔ و این را سہل انگاشتن مہنی بر مناد است۔ پس چوں نیامد و نیگن و غیرہ را نہ آمد و نہ افگن و میرود و میگفت و میخرید را عے رود و عے گفت و عے خرید نویسد۔ خطائے قاض باشد۔ ہمچنین در ہجائے الفاظ قصورے کردن گناہ بزرگ را مرتکب شدن است۔

(سوم) موضوعات را از اقوال بزرگان و مشائخ مرین

ساختن و باقوال حکماء آراستن آنها را بلند تر سے سازد۔
(پہرام) اقتباسات قرآنیہ و حدیثیہ ارقام کردن مقالہ
را بہ اوج کمال سے رساند۔

(پہنجم) استعمال تالیفات مثلاً، مفتوحان رستم، گریہ یعقوب
طوفان لوح، روح بلالی، تلقین غزالی، ایثار عثمانی و
ہمت حیدری وغیرہ قدر و منزلت موضوع سے افزاید۔
(ہشتم) حد ایجاز و اطناب را نگاہ باید داشت۔ از ایجاز محل
و اطناب محل اجتناب باید ورزید۔

(ہفتم) از کتب استفادہ و استنباط کردن و مواد مقالات
فرام آردن ہم ضروری است لکن الفاظ آنها را من و عن
مستور ساختن عالی از خلل نیست۔

(ہشتم) افتتاح و اختتام مقالہ بکمال محنت پردہی و جگر
کاوی باید نوشت و بسخنان پر مغز و جاذب قلوب باید آراست
(نہم) از اشعار دلکش و ضرب الامثال سوسہ و محاورات
مناسبہ مقالہ را دلچسپ باید ساخت۔

(دہم) تحریر را خوشخط و دیدہ زیب نوشتن ہم لازم است
اگر مقالہ نگار خوشخط نوشتن نہ تواند پس چنان نویسند کہ
نوشتہ اش خواندن با شد۔ قلت عشرۃ کاملۃ۔

راستی

سعدی علیہ الرحمۃ فرماید :-
 ولا راستی گر کنی اختیار شود دولتت بھدم و بختیار
 مزین دم بجز راستی زینہار کہ دارد فضیلت ہمیں بر بسیار
 بہ از راستی در جہاں کار نیست کہ در گلبن راستی خار نیست
 در اشعار مذکور الصدر برائے رہرو عالم دستور العمل است
 کہ اگر معمول انسان شود حیثیت کامران و نائل بمرام خواہد
 شد۔ در حدیث وارد است کہ علیکم بالصدق فان
 الصدق یھدی الی اللہ وان اللہ یھدی الی الجنت
 و مسا بزالی الرجل الصدق و یقترتہ الصدق حتی یکتب
 عند اللہ صدیق۔ انہیں در حکم مستغاثی قرار کرو۔
 مرویاید کہ تیرہ اندر گوشش گر نوشت است پندرہ دیوار
 و بجائے دیگر قرأت کروہ ایم۔ مال الصدق الفوز
 و البیاض و مال الکذب الخسران و السواد۔ الاقری
 الی المعبین اولہما کاذب فكانت النیجۃ مہذا السواد
 الخسران و فانینما صدق ملحقہ الفوز و البیاض کما تری

انهاد من امتنان صدق - و در عربی ضرب المثل است که
الحق مرء ولو كان درء - اعنی صدق تلخ و بد مزه است
اگرچه در باشد -

دریں عالم بیچ وصف مستحق تر از صدق نیست - این
سرتاج و افسر جمله مکارم انسانی است - و سرچشمه همه خوبیها
است - مرد راست گفتار، و درست کردار هر جا معزز است و
جائے بد نہ بیند - دروغ بے فروغ ذلیل و خوار گردد - برائے
صادق القول ہمیں سند است کہ او صاحب اعتبار و باوقار
مے شود -

دروغ گفتن بہ ضربت لایب ماند - اگرچه جراحت مندل
مے شود لکن نشان زخم باقی ماند -

مرد بیوقوف از دروغ بانی معزز نہ شود و ساقط الاعتبار
گردد - چنانکہ برادران یوسف علیہ السلام از پایہ اعتبار فرو
افتادند - و پدر ایشان ہمہ اقوال شاں را باور نہ کرده - کسی
در ذم دروغ بیانی و کذب و افراستار ذلیل قلمی کرده است -
دروغ نہ گیرند صاحب دلاں - ہر آنکس کہ پیوستہ گفت راست
اگر مشہر شد کسی در دروغ - اگر راست گوید تو گوی خطا ست
کسی را کہ عادت بود راستی - خطائے گندگر گزارند از و
و گر نامور شد بقول دروغ - و گر راست باور ندارند از و

راستی و صداقت رضائے مولا است۔ و مرد ہوشمند را
 ہمیں مطلع نظر است۔ چنانچہ ہے
 راستی موجب رضائے خدا است کس ندیم کہ گم شد از رہ راست
 راستی شیوہ انبیائے کرام و پیشہ اولیائے عظام است۔
 راستی گزیدن اوصاف نبوت و ولایت تحقیر نمودن است۔
 راستان رستہ اند روز شمار بہد کن تا ازاں شمار شوی
 اندرین راہ راستگاری کن تا دران راہ رستگار شوی
 مرد راست گفتار قوی دل و دلیر باشد۔ و از کس باکے
 ندارد۔ و عقلا از مرد دروغگو متنفر و تحرز و رزند۔ مرد راست گفتار
 آنست کہ قول و فعل او طابق النعل بالنعل باشد و او
 حامل "لما تقولوا مالا تفعلون" باشد۔ عہد شکنی نے کند۔
 نہ مرتبی باشد نہ راشی۔ تملق و ریلو و کید نے کند۔ امین
 باشد نہ خائن و مفتن۔ نقص قانون نے کند و خلاف ناموس
 اکبر گامے نے گیرد۔ ظاہر و باطنش یکساں و خلوت و جلوتش
 در یک روش باشد۔ دریں ہیچ شک نیست کہ راست گفتاری
 خطر ہائے عظیم رو دہد۔ لاکن کمینگی و بے وقری کہ از دروغ بیانی
 لاحق گردد۔ بدترین ذمائم و اخلاق رذیلہ است۔
 گویند کہ دروغ گو را حافظہ نباشد۔ معنی ایں ایں است کہ
 دروغ گو بعض اوقات چیزے مے گوید و باوقات دیگر نقیض وے

بهین وجه دروغ او طشت از بام شده باعث تسفل و ذلالت
او می شود - دروغ داشته دارا مخفی است و ظاهر است که هر که
صراط مستقیم گذاشته ره انحراف و گبی اختیار کند در گو ضلالت
و گمراهی و از گونه می افتد -

از یکی انقی به کم و کاستی از همه غم رستی اگر راستی
فلاسفه جهان و حکمائے دوران مزاج و استهزاء طیب و
بهزیل را مرادف کذب و دروغ پنداشته اند - زیرا که این
خصایل زشت منقطه و متناصل عرض و ناموس انسان است

مثنوی آئینه را بر سبیل بند و موعظت گفته اند -

تو در کار خود راستی بر بکار که هم رسته گردی و هم رسته
بود گرچه مردم بیسے کج ترام باز شود راستال را غلام
اگر چند باشد کمان سخت گیر باز خمیده شود پیش تیر

راجہ ٹوڈر مل

اسٹش ٹوڈر مل و وطن مالوٹش لاہور بود۔ و بعض مورخین
 نیگویند کہ مرزا بوم او موضع چوئیاں بود۔ لکن ایشیاٹک سوسائٹی
 در تحقیق و تدقیق وطنش رقمطراز است کہ او از خاک پاک لاہر پل
 بودہ کہ در پرگنہ اودھ واقع است۔

در طفلی پدرش بمرد۔ و والدہ مشفقہ او بہ تنہ سستی و
 افلاس سپروید۔ تا آنکہ دیوان بیست و دو صوبجات گردید چون
 مزاج شناس و وزیر اعظم و سپہ سالار بود پادشاہ او را
 نیلے عزیز مے داشت۔ آثار رشد و کامرانی و قرآن طالعندی
 و بخت بلندی از تاصیہ حال او مے تابید۔ گویند اولاً بحسب
 قیمت در ہرگز نویندگاہ در سرکار مظفر خاں ملازم شد۔ و
 بمقتضائے وفور دانش و کار آگاہی پایہ قدر او افزود و او
 در سلک مقربین و مستمدیان خاص سلطانی منسلک شد۔
 صاحب سیر المتاخرین حماد ٹوڈر مل در بطن کتاب خود چنین
 نوید۔

"او دیانت گزین، سیر حقیق، و آنگر دل، ہوشیار مغز"

پرسیزگار و نیک محضر بود۔ اصابت فکر و ہمت بلند داشت
با خویش و بیگانه یکجہت و بہ دوست و دشمن یکساں مے
گذرانید۔ آداب شناس سلطنت و رازدار مملکت و در
دقائق حساب و سیاق و تخریر بے نظیر بود۔

اکبر اعظم اور لقب موتمن الدولہ عمدۃ الملک دادہ بود
و در اکثر امور خفیہ و ہنائی بدو شوری میکرد۔ راجہ ٹوڈر مل
نہ صرف صاحب انقم بود بل صاحب السیف ہم بود در اکثر
حروب و معارک شرکت نمودہ داد مردانگی داد۔

راجہ ٹوڈر مل بیشتر اصلاحات در ملک و سلطنت نافذ کرد
ہر سال تفسیحہ اسپاں را داغ مقرر گشت تا اشتباہ نماند
ملوک پیشین مثلاً علاء الدین خلجی و شیر شاہ سوری داغ
اسپ مقرر کردہ بودند۔ لیکن رواج نیافت۔ اس وزیر باتدبیر بود
و ہموارہ نکو بہا در حق ملک فی اندیشید۔ چنانچہ چونکی نویس
مقرر کرد۔ و بقول بٹالوی صاحب خلاصۃ التواریخ ٹوڈر مل
رازدان سلطنت بود۔ در دقائق سیاق و دقائق حساب بے
عدیل بود۔ در کار و بار محاسبین نکات اغلاط بروز مے داد۔
و بدین سبب کارکنان نہر دست از ودل برداشتہ و ناخوش
مے بودند۔ ملا صاحب ہمیں مضمون در شعر ذیلیہ رقم کردہ است مے
آنکہ شد کار ہند از و مختل راجہ راجہا ست ٹوڈر مل

چوں راجہ ٹوڈر مل انیس دینائے دنی رخت اقامت
بر بست۔ ملا صاحب کہ پیوستہ در انتظار چینی تقاریب
چشم براہ می بود۔ ارجالا گفت سقمی صما الله۔ و از
یک مصرعہ تاریخ وفات راجہ مذکور و راجہ بھگوان سنگھ
استخراج کرد۔ ع

بلغتا ٹوڈر و بھگوان مردند
و چوں ازینہا دل شاد نہ شد باز اشعار آئندہ گفت
ٹوڈر مل آئیم ظلمش بگرفتہ بود عالم
چوں رفت سوئے دوزخ خلق شدہ نرم
نایب رفتش را از پیر عقل جستم
خوش گفتم پیر دانا دے رفت در جہنم

علاوہ اصطلاحات بالا ضوابط و قوانین و آئین
سلطنت معموری ملک، آبادی رعیت، دستور العمل دفتر
دیوان، اصول و حقوق پادشاہی، اخروئی خزائن، مواجب
سپاہ و شرح دائمی پرگنات، قواعد مناصب امرا و امنیت
راہا و غیرہم از وہ یادگار بائے مستدام باقی ماند۔

چوں امرا ترقیات و اختیارات راجہ ٹوڈر مل را دیدند۔
بر جاہ منصب او حسد بردند۔ و پیش اکبر یک زبان شدہ
گفتند۔ کہ چرا ہندو سے را بر مسلمانان احترام و ابراز چینی اختیار

و اقتدار ازلانی کرده اند۔ اگر کہ سینہ او از کینه صاف
 بود۔ چه بیکو پاسخ داد و گفت۔ "ہر کدام شما در سرکار خود
 ہندوئے دارو۔ اگر ما ہم ہندوئے داشته باشیم چرا ازو
 بد باید بود۔"

ازیں جواب دندان شکن ہمہ الاجاب شدند۔

تواضع

۵ تواضع ز گردن فرزانان نكوست
گداگر تواضع كند خويے اوست

تواضع آنست كه كسے مقدار خود را از مرتبت و مقام
ديگرے کمتر بيند و داند. يعني ديگران را موقر و معزز دانسته
خويش را از ايشان حقير تر و کمتر شمار كند. اقاما آنكه
في نفس الامر عالي مقدار و وقع باشد. انبياء جا معلوم
شود كه كبر الاغصاف نفس ناقصان و سافطان است. و عرض
ايشان پوشيدن نقصان خويش انا بحقيقت قبايح خود را ظاهر
مي كند و اند چه كبر آردني را خواهد و بلكه مقدار بيش سازد. ۵

تا تواني بگرد كبر مگرد متكبر بزرگوار از كبر نشود
گر تو بزرگوار بزرگوار باشي خاص درگاه كبريا باشي
و سقاي عليه الرحمة و تقيع و تهيف كبر و عجب
چه خوش گفته است ۵

تكبر مكن ز نيكباز اے پسر كه روزے ز دستش ده آئي بسر
تكبر بود نادان جاهلان تكبر نيكباز صاحب دلاان

تکبر عزراذیل را خوار کرد بزدان لعنت گرفتار کرد
 کسی را که خصلت تکبر بود سرش پر غرور از تصور بود
 تکبر بود طایفه مدبری تکبر بود اصل بدگوهری
 رب العزت آدمی را از خاک تخلیق نموده است پس
 مجسمه خاک را بجز عجز و انکسار پیرایه دیگر نه سرود و
 من و مانی شیوه ابلیس است که مردود و مطرود شده
 و خاک آفریدت خداوند پاک پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
 جلیض و جهاننوز و سرکش و پاش ز خاک آفریدنت آتش مباح
 چو گردن کشید آتش هولناک به بیچارگی تن بیداخت خاک
 چو این سرفرازی نمود آتش کنی ازین دیو گردند ازاں آدمی
 و بر همین معنی این حکایت هم دال است
 یک قطره باران زایر چکید خجل شد چو پهنای دریا بدید
 که جانیکه دریاست من کیدتم گراو هست حق که من نیستم
 چو خود را بچشم حقارت بدید صدف در کنارش بجاں پروید
 سپهرش بجای رسانید کار که شد نامور لولای شاهرار
 بلندای بدان یافت کوپست شد در نیستی کوفت تا هست شد
 همچنین اشعار دلاویز در بوستان سعدی یافته
 می شود. مثلاً
 طریقت بر این نیست درویش را که انگشته دارد تن خویش را

بلندیت باید تواضع گزین کہ این بام را نیست سلم چین
در حدیث وارد است کہ من تواضع للہ دفعہ اللہ
یعنی ہر کہ فروتنی نماید برائے خدا خدا او را بر دارد۔ و
درجہ او را بلند گرداند۔

تواضع سررخت افرازدت تکبر بخاک اندر اندازد
بگردن قدم سرکش تند خوئے بلندیت باید بلندی جھوئے
تواضع کند ہوشمند گزین ہند شاخ پرمیوہ سربر زمین
و این ہم خیلے خوب است۔ یعنی سہ

تواضع ترا از جہندی دیدہ ز روئے شرف سر بلندی دہد
بر مرد متیظ، فطن و لبیب پوشیدہ نیست کہ مال
در معرض زوال است۔ و بر لشکر دل نباید نہاد کہ مرد
سپاہی منقلب الاوال است۔ باید کہ ما دلہائے مردمان را
بہ شرف تواضع جلب کنیم و افسر و سر لشکر شویم و اشارات
رسالت مآب دیں عبارت کہ سید القوم خادم ہیں معنی
است کہ سرگاہ کسے را بخدمت تواضع کنی دل او صید تو
خواہ گشت و در دام محبت تو مقید خواہ شد۔ تو مخدوم
او باشی و او خدا متگذار و چاکر تو خواہ شد۔

تواضع مے دہد از روشنائی بے بیگانگان را آشنائی
تواضع ہر کہ دارد سرور از دست بروے او در اقبال باز ست

ہارون الرشید خلیفہ عباسی را حکایت کنند کہ حضرت
 امام محمد حسن گاہے نزد او تشریف آوردند۔ خلیفہ او را تعظیم
 بسیار کرد۔ حتیٰ کہ برپائے خاست و چوں نام موصوف تشریف
 بردند برائے متابعت ہم باوے رفت۔ یکے از خواص متعلق
 گفت کہ با چنین تواضع مہابت سلطانی زائل شود۔ چوں
 خلیفہ شنید حالتش متغیر گشت و مغلوب التَّخَشُّع شدہ گفت
 کہ تواضع کہ با احترام سادات عظام، علمائے اعلام و مشائخ و
 بزرگان کرام بکامد نابودن آلِ ادنیٰ تر است مے
 قدرے کہ بہ تعظیم کساں کاستہ گردد
 مرے پچھاں قدر کے آراستہ گردد

وقتِ عہد

ع وقتِ عہد نکو باشد از پیاموزی
معنی وفا پاس عہد و قول است۔ حضرت رسول کریم
مادی ثقلین فرمودند کہ لادین لمن عہد لہ الخ راست
فرمودند۔ مرد بے عہد دروغ باف، ہزال و دنی بطع است
و اعتبار را نشاید۔

حق سبحانہ فرمود کہ یا ایہا الذین آمنوا اوفوا بالعقود
یعنی اے مومن! وفا کنید بچہد ہا کہ با یکدیگر مے بندید و جائے
دیگر مے گوید قولہ تعالیٰ اوفوا بچہدی اوف بچہد کم یعنی
وفا کنید بچہدیکہ با من بندید۔ تا وفا کنم بچہد شما یعنی شما
را جزائے نیک دہم۔

حضرت جانی در یوسف زلیخا مے فرماید مے
مکن وعدہ اگر کردی وفا کن طریق بیوفائی را برہا کن
و شاعر دیگر مے گوید مے

نیست بر مردم صاحب نظر خدشتہ از عہد پسندیدہ تیر
قول دیگر از رسول کریم آمدہ است الکریم اذا وعد وفا

یعنی چوں سخی وعده کرد اور وفا کرد - انہیں اقوال مصطفیٰ
و احکام خدا ظاہر و باہر است کہ وعده وفائی چہاں اہمیت
دارد - مردے کہ وعده شکند اور در صف مرداں جا ندرہند و
ساقط الاعتبار انگارند - خداوند تعالیٰ ازو ناراض مے شود -
مردمان حق پڑوہ از چین کس محتجب بودہ اند - چراکہ کیکہ
احقاق حقوق نکند ازو بیچ منفعت مترتب نمیشود قطعہ

کیکہ حق نشناسد ازو امید میر
کیکہ نیست وفایش بدو مکن پیوند
ز حن عہد بعالم اگر علم گردی
سرای رفت تو بگذرد ز چرخ بلند

در ذکر حضرت اسماعیل علی نبینا و علیہ السلام گفتہ اند کہ
او خیلے صادق القول و صادق العہد بود و واقعہ ایقائے عہد
او ہا شفعے زباں زد ہر خاص و عام است و اینجا بخوف
طوالت حذف مے کنیم - نظم ۵

چو محتاج خواہی شد آخر بدو متاب از وفا داری خویش رو
کسانیکہ فرمان روا گشتہ اند مکرّم ز حن وفا گشتہ اند
وفا داری آئین شاہنشہی است غم عہد خوردن ز کار سبکی است
ملوک را از عہدہ عہد سلطنت پیرو آمدن از جملہ لوازم
است - آورده اند کہ افراسیاب در تعریف احوال ظالم و

تفصص حالات مظلوم مبالغہ بسیار مے کرد و رنج بچہ میکشد
روزے جمعے از ندما گفتند کہ بدیں باب مبالغہ بسیار می نمائی
و از خرمی و تماشا بازی می مانی - گفت وعدہ خود را خلاف نمی
توانم کردہ - گفتند از تو ایچ وعدہ نشنودیم - گفت پادشاهی در
حد ذات خود وعدہ ابرت و ذمہ پادشاہ لازم است کہ بدیں
وعدہ وفا کند و وفا آنست کہ داد مظلوم از قالم بستاند و
ہر کہ بدیں طریقہ نزود خلاف وعدہ کردہ باشد - رع
خلاف وعدہ نباید ز اہل دین و دیانت

مثنوی ۵

میل کسے کن کہ وفا بیت کند جان ہدف تیر بلایت کند
بہر چہیں دوست کہ جانے بود دوستی جاں ز گرانے بود
جاں کہ از وہ بہ جہاں یار نیست پیچ نیز زو چو وفا دار نیست
یار تو اں یافت بگیتی بے لیک وفا دار نیابی کسے
صحبت آل کن کہ بصدق و صفاست دامن او گیر کز اہل وفا ست

صبر

۵ منشی ترش تو از گردش ایام کہ صبر
گرچہ تلخ است ولیکن بر شیرین دارد
صبر آنست کہ بندہ بر مکارہ و بدیالتے کہ از جانب حق
تعالی بد و رسد شکیبائی اختیار کند و زبان شکوہ و شکایت
و نکند و بیچ جزع و فزع نکند چرا کہ این خیلے مذموم است
و بدیں وجہ او از مرتبہ صابرین ساقط گردد۔ از چنین غیر صابر
تائیدات الہیہ جدا شود۔ خداوند عز و جل خود در فرقان حمید
برائے ہمت افزائی صابرین مے فرماید۔ ان اللہ مع الصابرین
یعنی تحقیق اللہ تعالیٰ ہمراہ صبر کنندگان است۔ و بفحوائے
انسا یونی الصابرون اجر ہم بغیر حساب۔ اجر ایشان
بے حد و بے پایان است۔

صبر صفتی است محمود کہ طالب را ثبات قدم و استقلال
ہمت مے بخشد۔ سعدی ۵
طلبکار باید صبور و حمول کہ نشیندہ ام کیہا گر ملول
چہ ز رہا بخاک سیدہ در کند کہ باشد کہ روزی مے زہ کند

در عمر هر کس موقعتۀ تدبیر داده اند اگر او ازو منتفع و
 منتفع شود - در حق او بهتر باشد - و گرنه زندگیش ناکام و
 بیهوده مراد شود - در عربی مثال است و هو بذا - ما کل عثرة
 نقال ولا کل فرصة فنال - یعنی هر لغزش قابل عفو
 نیست و هر موقعتۀ باز بدست نمی آید -

قانون ایزد تبارک و تعالی را در همه اعمال خویش مد نظر
 باید داشت - و ان لیس للانسان الا ما سعی - و این
 قول خداوندی را هم ملحوظ کردن اولی است - فمن
 یعمل مشقال ذرة خیراً یبره و من یعمل مشقال ذرة
 شراً -

همه کارهای بسته از مفتاح صبر کشاده شود - چنانچه
 الصبر مفتاح الفرج مشعر برین معنی است - و مصائب
 و آفات مندرغ گردد -

کلید در گنج مقصود صبر است در بسته آنکس که بکشد صبر است
 چه خارهای کوه و چه دیبای گردوا لباسی که هرگز نفروود صبر است

۵ گرت چو نوح بنی صبر هست در غم طوفاں

بلا بگردد و کام هزار ساله بر آید

حکایات اولیاء الله که صبر و شکر را نصب العین خویش
 اختیار کردند بسیار و لا تعداد است - و این بها احتیاج به

تکرار آہنا نیست۔

حیات این عالم سریع الزوال و متغیر الاحوال است دریں
چنان اعمال صالح کنید کہ دامن صبر از دست نزود و نام
شما درخشنده باشد۔ نام نیکو را دست تقاوت زمانہ محو
نہی تواند کرد۔ آدمی مے میرد و ذکر خیرش نئے میرد۔ بل
دارندہ اسم را حیات جاوداں مے بختند۔ و باعث بقائے
دوام مے شود۔ و الأخرۃ خیر و البقی ۵

صبر بہتر مرد را از ہرچہ ہست

تا بیابد بر مراد خویش دست

شیخ ابوالفضل

قطبہ

عالم عال و علامہ عصر عارف کامل و فیاض زمان
 آصف عہد و فلاطون زمن شیخ ابوالفضل وزیر خاقان
 در ۱۴ محرم ۹۵۸ھ در خانہ شیخ مبارک بر السنہ
 ہر کہ وہ الفاظ "تبریک و تہنیت" جاری شد۔ شیخ
 نام نومولود را بر نام استاد خویش ابوالفضل ہناد۔ او
 فی الواقع پدر فضیلت و حکمت بود۔ در اوائل عمر اعدائے
 پدرش او را ہم پریشان دل و آوارہ دشت و جبل ساختند۔
 ابوالفضل در اختتام سہ دفتر خود احوال خود سپرد قلم ے کند
 و در قصیدہ فخریہ ے فرماید ے

جائیکہ از بلندی و پستی سخن بیروہ
 از آسمان بلندتر از خاک کترم
 با ایں چنین پدر کہ نوشتم مکارش
 در فضل مفتخر نہ گویم برادرم
 بران علم و فضل ابوالفضل کند دل

وارد ثمانه مغز معانی محط مسم
 صد ساله ره میان سن و اوست در کمال
 در عمر گز از دو و سه ساله فزون تر
 در چشم باغبان نشود قدر او بلند
 گر از درخت گل گذرد شاخ عروم
 ابوالفضل در سن یک سال حرف زدن آموخت - چوں
 پنجساله شد

بالله سرش ز هوشمندی مے تافت ستاره بلندی
 چوں منزل پانزدهم طے نمود قلندر جواهر معانی پدید شد
 و در کسب علوم و فنون خیر العقول ترقی نمود - او یارے
 گزید و در محبتش داله و مفتون گردیده راه گشتب گزشت
 و احوالش متقلب شد - چنانچه او خود مے گوید - درهای مے
 در دیر شدم ما حضرتے آوردند
 یعنی ز شراب ساعے آوردند
 کیفیت او مرا ز خود بیخود کرد
 برده مرا و دیگرے آوردند

القصه او جامع علوم شده محمود اهل دیار گشت - اعدا
 پیلمون او در تعاقب بهانه مے گردیدند - لکن ایشان را
 مقصد بر آری نمی شد - چرا که او مصاحب و مشوره کار و

صاحب اعتبار اکبر بود۔ بن میرمنشی، وقایع نگار، واضح
قوانین و صاحب دیوان او بود۔ نے نے غلط گفتم او کلیہ
خروش بود۔ و اگر اکبر سکندر بود او ارسطو بود۔ اکبر ازو
یک ثانیه مفارقت برداشت نمی کرد و شخصش گاہے مسترد
نمی کرد۔

کشته شدن شیخ ابوالفضل | چون اکبر بادشاه در
اکبر آباد اقامت درزید۔ آل یار گرامی یعنی ابوالفضل همراه
او نبود۔ و بعضی مہام سیاسی و ملکی تفویض ابوالفضل شد
بود۔ چون اکبر وجود ابوالفضل را ہمہ وقت ناگزیر می پنداشت
بدین وجه برائے خواستن او منشورے صدور یافت کہ ہمہ
اموال و خدم و حشم را آنجا گذاشتہ بہ مستقر خلافت رجوع
نمایند و عبدالرحمن پسر خویش را ہماںجا گذاشتہ جریدہ و
خدمت اقدس بشنابد۔ چنانچہ بمطابق امر شاہ ابوالفضل ہمہ
کار و بار خویش را معطل کردہ علی الفور صوب اکبر آباد
فرار نمود۔ در بیولا شاہزادہ سلیم کہ از رقبۂ اطاعت سرش
را بندہ بردہ بود و از او امر شاہی مخوف بودہ ناسمہ دانی
و غدوایان را شمار خود ساختہ بود۔ و از ابوالفضل خواہی
خواہی آزرودہ خاطر می بود۔ آل موقوفہ را بکشتن او
از عظام ازگذاشتہ قصد ہلاکت او نمود۔

الغرض ابوالفضل روان شد و سلیم راجه زرسنگه دیورا
 که او بهیچ سلیم سرخوش را از قلاده انقیاد باز کشیده بود احضار
 نموده حکم کرد که ابوالفضل را سر راه گرفته کارش تمام بکند -
 زرسنگه دیو برین مفده مستعد گشته متعهد این خدمت ناپاک
 شد و با لشکر جرار برای کشتن شیخ گیل نمود چوں ابوالفضل
 و همراهانش قریب قصه آتری رسیدند ایشان بنوا سواد
 لشکر زرسنگه دیو در نظر آمد - و بعضی هوشیاران کار آزموده و
 تجربه آموده گفتند که راه فرار باید گرفت و یا در موضع رفته
 مردان را فراهم کنیم و مقادمت نمایم لکن او تن در نداد و
 گفت که شاه بهیچ من را از حقیض خمول به اوج عروج رسانید
 و من حکم او را تعمیل نه کنم - این بسیار شرمناک است - که
 اینچنین حرکت ناسزاوار از من سر برزند
 قضا ز آسمان چوں فرومشت پر همه عاقلان کور گشتند و کر
 و مولوی روی همین خیال را بیلی الفاظ ادا کرده است
 شعر

چوں قضا آید طیب ابله شود روغن با دام خشکی خفته کند
 بالآخر آن دزد و حرامی بمصوب عسکر شیطان روی نمود
 و مقابله شد - جمیع غنیم فراوان بود - و مردان شیخ
 محدود بودند - ما قبل الذکر غالب آمدند - شیخ بر خیم نیزه

بر زمین افتاده و در خون غلطیده بزودی با آخرت شتافت
و همراستایش نیز از کاسه اجل تخرج نموده در پله شیخ
رفتند

مرز با سپاه ز خود بیشتر که نتوان زدن مشت بر بیشتر
استغنی اکبر | چون خبر و حشت اثر این سانحه فاجعه بسمع
همایون اکبر رسید بجزو استماع این از خود رفت و چون
باز بهوش آمد سرو سینه خود را کوبیدن گرفت و بهیچ زبانی
و طفلان نوحه و گریه کرده

شهنشاه جهان را از وفاتش دیده پرم شد

سکندر اشک حسرت ریخت کافلاطون ز عالم شد

مُصَنَّفَاتِ شیخ | مدون مصنفات شیخ عبدالصمد افضل محمد بود که
رابطه بهشیره نژادگی و دامادی بدو داشت - و مقرر است که
او منظور نظر تربیت او بود - او تحریرات و تسویدات شیخ را
بسه نوع منقسم کرده است -

خشتی مکاتبات و فراین که از زبان حضرت شاهنشاهی به
ملوک ایران و توران و امرائے عالیشان رقمزده کلک معانی
سج گردانیده اند -

دوّم - عرائض و خطوط و مراسلات و غیرهیم که خود بحضرت
خاقان زمان و خوانین بلند مکان نگارش فرمودند -

سوم - خطب و اختتام و انتخاب کتب و بیاضها و نشرها
 و دیگر بعضی مطالب و مقاصد که در چیز عبارت در آورده
 اند. تاریخ اتمام و ترتیب هر سه را بصورت کتاب که آتش
 سه دفتر الفضل گویند - بر منصفه شهود جلوه گر کردند
 این نسخه کزو علم و ادب نانی شد
 یک موج ز بحر طبع فهای شد
 در ساعت نیک چون سیر انجام گرفت
 تاریخ مکاتبات علای شد

تفاوت تمدن ملین مشرق و غرب

اہل مشرق قہرے بودند۔ بسیار جری و تنومند۔ از اوضاع
و اطوار گذشتہ شان مستطی عے شود کہ یہ معیشت
بسیار سادہ گذرے نمودند و در کلبہ ہا و خانہائے چھپیں
عے باشند۔ و بر نان خشک و بقولات قناعت عے کردند۔
ملبوس شان گرمچہ بقترو سادہ عے شد۔ اما راحت بچش
جان و انفع للابدان عے بود۔ از حقوق برادری و مساوات
کاملًا بہرہ ور عے بودند۔ و پیچ کس بر دیگرے فضیلت و
مزیّت عے داشت۔ و باخلاق فاضلہ و خصائل حمیدہ آراستہ
عے بودند۔ و بہ تقرب جستن ذات بے ہمال مشغول عے
ماندند۔

از ظلم و تعدی و کذب و افترا اثرے عے داشتند۔ و
ہرگز بامور حقیرہ اخلاق اقدارے عے نمودند۔ و برائے ممالک
خودشان از دست تجاوزی اعتبار حقین عے بودند۔

و از دولت حبّ وطن و ایثار و قربانی مالا مال می گشتند۔
 اما بسبب جائیکه گل است خار هم چست۔ مابین شان
 مطائب و نقائص هم یافته می شود۔ از دولت علم یکسر
 تهیدست می بودند۔ و بر سومات بد متمسک می گشتند۔ و
 مستورات در کارهای یومیّه رجال اعانت و یاری می کردند و
 مثل مردان ایام را می گذرانیدند۔ اما شرم و حیا چندانی
 داشتند که هر لحظه پیش شوهران خود شان کمر اطاعت می
 بستند۔ و جان خود شان را بر ایثان قربان کردن را هم
 دریغ نمی داشتند۔ و از کارهای که دامن عفت و عصمت شان
 داغدار شود آنرا نزدیک آن نمی رفتند۔ در بعض اقوام حجاب
 بشدت رواج می داشت و گمان می بردند که عضویکه بدل نظر
 غیر محرمان افتد، سوختنی است۔

اهل مغرب هم در عهد قدیم بدین موال بودند و مثل شرقیای
 معاشرت می کردند۔ اما اختلاف آب و هوا و دیگر عوامل خارجیّه
 ایشان را از رسومات قبیله باز داشت۔

و لے چیزیکه ایشان را بر این مقام مینح و جائے رفیع
 رسانیده است علوم و فنون اهل عرب و فلسفه و حکمت اهل
 یونان است۔ ایشان در اخذ علوم و حکمت متعلّج جد و جهد
 کردند۔ و بمقتضائے اطلبوا العلم و لو کان بالصحین از وطن

خودشان دو تر رفته مسائل علوم و حکمت و آئین مملکت و
سلطنت آموختند۔ چون فی الحقیقت دانستند کہ استیلائے
جہل ما را ناکارہ و معطل ساختہ است پس اول قدمی کہ
در راہ مدد خودشان برداشتند علم بود۔ پس پیوستہ در
راہ نشر و توسیع علم کوشیدند۔ آخر علم و تعلیم عام گشت
و ایناں از نور علم منور و بحلیہ دانش مزین شدند۔ قوائے
بہیمیہ و سبعیہ شان زایل و مندفع گشت و مادہ ترقی شخصی
کہ بایہ ترقی قومی است ایٹاں را بمرتبہ والا تر متکمل ساخت۔
و بخطاب قوم معزز نامیدہ شدند۔

اما اللآن پس تمدن و طرز معاشرت شرقیاں بفوائے
الناس علی دین ملوکہم چندان تغیر پذیرفتہ است کہ شناخت
شان سخت متعذر است مروجی سعتہ باشد یا فقر الیدین
الفقرہ زیادہ از نصف مملکت شرق چنان اند کہ مطح نگاہ
شامل جز این نیست کہ اطعمہ و اشربہ و اغذیہ و اقمشہ خودشان
مثل غریباں سازند۔ و طعاجہائے رنگین و ظروف نفیس و
زریں و ملبوسات فاخرہ و با ترین را بچنگ آرند۔ افضائے
امانی و منتہائے آمال شان ہیں است کہ طرز معاشرت و تمدن
و رنگیاں را نقل کنند پس دین خیال کہ اوہن من بیت العکبوت است
شیانوزہ مستغرق ے ماتند۔ لہذا ویر شوارب را کلیتہً غم

کرده اند - به تبعیت این امر لا مذہبی و دہریت عام گشت -
 مشرقیای بریش مشائخ کبار و علمائے عظام خندہ نمودن گرفتند
 و احکام دین و مذہب را به تمسخر و استهزاء پیش می
 آیند - و رسوم و صلوة و حج و زکوة را بچیز بی فایده شمارند بجائے
 لباس اسلامی پتھلون و کلاه فرنگی جا گرفت - بعضی خفایا به
 مسکرات منہیہ میل کلی و شغف کامل می دارند - و بمقام
 اخاک من آساک برادر برادر دیدار برادر نیست گروه خوانند
 از متعلقین و لواحقین بغایت درجه متغیر شد و ایشان را
 بنظم **استغفار و کرامت نگرینیت** تعلیم یافتگان از نسبت
 و تعلق با آبا و اجداد بیکه شیفتگان تہذیب قدیم اند عار میدانند
 و بیشتر از ایناں ایشان را بقتل و ہلاکت می رسانند و چوں
 مشرقیای دیدند کہ این ہمہ ترقیات و کمالات کہ عربیان می
 دارند از فیوض و برکات علم و تعلیم است - در پیے علم چوں
 شمع گداختند و بکدہ بزمین و عرق ہمیں عوالی و عواقب را
 برواستہ تھمیلش کردند - برخیز از ایشان تنگ شد دست را
 ترجیح دادند اما آنچه بہائے اندوختند بہویند و دادند و برخیز از
 ایشان بیکار و ناکارہ ہستند و از سستی تنگ آمدن بچوئے تنگ
 آید بجنگ آید بخود کشی پناہے بویند و اکثر از ایشان استعمال
 کردن علم و دانش را نمائند - پس ایشان در شمارہ بیکارای

اضافہ کردند و در راه ترقی ملک سنگ راہ شوند۔
 زنان ہم مثل مردان باو صنایع و اطوار فرنگی مستعد و
 شیفته اند۔ حجاب را ترک نموده آزادانه بسیر و تماشائے مرد
 و بغیر محرمات سخاں گفتن را معیوب نمی انگارند شرم و حیا
 بکلی مفقود گشته و عزت و وقار مردان بجاک برابر شده و
 زنا و فسق و فجور بکثرت شائع گشته است۔

این است احوال شہ از احوال تمدن موجود شرق کہ
 از نتیجہ اش میدان حیات شرقیان تنگ گشته و شکار فحش
 و آجال و نکبت و اذیاء شده اند۔

از جانب دیگر مغربیان اند کہ بہ دلیل و نہار در ترقیات
 مستغرق و منہک گشته اند و فتح اقوام می کنند۔ کہ
 بفرہ ایجادات والہ شدہ است و دیگرے حق و رونق علوم طبیعی
 را از نثری تا نثری رسانیدہ است از قوت عقل و مادہ ایجاد
 و وجود طبع بر صفحہ زمین بنام نیک شہرت دارند و بہ
 شمشیر جرات و تہذیب در حالک و مقروضات اختیار علم
 سرافرازی خود شاں منصوب می سازند و در بہر جا فتح و
 ظفریائے ایشان را می بوسند۔

مستورات ایشان ہم از قید حجاب پیروں آمدہ چون رجال
 علاوہ از کارہائے یومیہ خود شاں کار و قاتر ہم سرانجام می

دہند و ترقی ملک خود شاں ہر وقت در پیش نظر حے دارند۔
 این است تفاوت شرقیاں و غربیاں۔ فاعبتوا یا اولی
 الابصار۔ ع

وائے بر ما وائے بر انجام ما
 انکوں مے خواہیم کہ ایں تفاوت صریح و تمیز واضح را
 بطور خاکہ اوضح گردانیم۔ پس غور باید کنید کہ۔
 مشرق غرب

(۱) شرق ہنوز در خواب غرب بیدار است و از علم
 غفلت محو است۔ از فوائد و دانش گوئے سبقت برودہ
 مآرب علم نا آشنا است و آل است۔ و استمال صحیح و درست
 را بعمل آوردن نئے داند۔ علم مے داند و ہر عقدہ دنیا را
 مہرولت علم وا مے کند۔

(۲) پول کہ حلال مشکلات است در خرج اسراف نئے کند
 قدرش نئے داند و در قید رسوائی بل پول در کار خیر و رفائیت
 قبیحہ مقید گشتہ حاصل کثیر عام صرف مے نماید و دستور زر
 و رقم خیر خود را برباد مے زر را مے کشد پیش نظر مے
 دہد۔ دارد۔

(۳) از آلات جدیدہ و تجارب از آلات نو و تجارب
 نہ سود مے نمی بردارد بل در جدیدہ سرزمین خود را جواہر

جہل قدیم خود زلیت ہے کنند
پارہا سیاختہ است و روز بروز
از ترقی علم لا تعداد دولت
بدامن ہے ارد۔

(۴) از نا اتفاقی پائمال جور
گشتہ و از فسادات فرقہ دارانہ
است کہ فتح نکرده است و
حب الوطنی اش بقیاس نئے آید
کار کردنی و ناکردنی چہیت۔
و شب و روز در فکر ملک
ہے ماند۔

(۵) ترقی شخصی خود را نے
داند۔ و قائمین و پیروان
ترقی شخصی را عمل پیراست
ایں برع
وقت عمل دراں بدرجہ اتم
ہر کسے نا صبح برائے دیگران
موجود است۔
عامل اند۔

ع۔ ہمیں تفاوت راہ از کجاست تا کجا
ہیں تفاوت تمدن شرق و غرب انگلیز کیپلنگ چہ خوش
گفتہ است کہ شرق شرق است و غرب غرب است۔ یعنی
شتان بینہا تمدن و تہذیب ایں ہر دو ہرگز یکساں و
یک رنگ نخواہد شد۔ اما بخوائے الدھر قلب آل وقت
نزدیک است کہ شرق ہم ذلت و مسکنت خود را احساس نمودہ

بنشان گم کرده خود باز آید۔ و در صنعت و حرفت و ترقیات
دیگر دست یکار باشد و بمقتضای الدین و الملک توامان۔
بامور مذہبی ہم متمسک شود۔ و کل شی یرجع الی اصلہ۔
بر آن درست آید۔

و لے بخوائے الامور مہم ہونے باوقاتیہا۔ ہنوز وقتے
باید۔ پس شرفیاب را لازم است کہ بزودی از خواب غفلت
خود شان بیدار گشتہ بہت و جرأت کمر بندند تا از بند عم
آزاد شوند۔ اقبال چہ خوش گفتہ است ۛ
بمیری مگر بتن جانے نداری و گر جانے بتن داری ہمیری

وقت

۵
 وقت را مغتنم شمر کمال می نیایی نشاط پارت را
 اگر کارگاه قدرت را به اسعان نظر دیده شود معلوم گردد
 که چطور پابند مقادیر فلکی و احکام سماوی راست - آفتاب
 بوقت معین بر آید و بر وقت مقرر غروب گردد - اشکال قمر
 خواه بالای باشد خواه بدری بر اوقات معینه رونما باشد - لیالی
 و البشر را هم وقت موقت است و فصول اربعه یعنی موسمهائے
 بهشتی، ربیع، خریف و برگ ریزی و غیره بر اوقات خود
 آید - اصلاً پس و پیش نمی کند - حیوانات، فوکه و گلپهائے
 رنگا رنگ بر وقت خود ظاهر گردد - قضا و قدر کسوف و
 خسوف را هم وقت تعیین کرده اند - اگر چنین تفقید وقت
 نبود عظام عالم در هم بر هم می شد - از لائحہ عمل که قدرت
 مقرر کرده است سر مو تجاوز ممکن نیست - برائے ضمائر روشن
 سرائر این سبق و دلیل است که ایشان هم در امور و
 کارهائے خویش پابندی ملحوظ دارند - قدر وقت فرض است

برہمگناں چرا کہ وقت از دست رفتہ ، آب جوئے گذشتہ و
تیر از کمان جتہ باز نمی گردد۔ و من بعد دست حسرت گزیدن
بے سود باشد۔

وقت چہ گرامی قدر است۔ قدر این دم واپسین ہویدائے
گردد۔ اگر امتعہ و اموال ہمہ عالم کہ اژاں موتے باشد غضب
کرده آید۔ بعض یک ثانیہ حیات این ہم یکمن نیست بالفرض
اگر ہمہ عالم داده شود۔ یک لمحہ حیات دراز نمی تواند شد۔
فرمودہ سعدی بخوانید چہ قدر معارف حقانی دارمہ " "

ابر و باد و مه و خورشید ہمہ در کار اند
تا تو نانے بکف آری و بہ غفلت نخوری
ہمہ از بہر تو سرگشتہ و فراموشدار
شرط انصاف نہاشد کہ تو فرمایاں نبوی

وقت خزینہ بے بہا است۔ کسانیکہ وقت عزیز را بہ
سیر و شکار، ہزلیات و لغویات و ملاہی و مناہی ضائع کنند
برائے ایشان فرصت و فارغ البالی عنقا است و آنانکہ ذی
عزم و دل بکار باشند برائے ہر کار وقت دارند۔ مہمات
و مشکلات را بزودی سرعے کنند۔ در بہبودی و بہی خواہی
قوم کوشاں شدہ شہرت دنیا و سرخروئی عقبے حاصل کنند۔

زودیان ہمہ ترقیات اخروی و دنیوی عادت ضبط اوقات
 است۔ اگر ما اویراقی گردانی تاریخ عالم کنیم معلوم خواهد شد
 کہ اکابرین شدید پابندی اوقات میں داشتند و پیش شان ثانیت
 قیمت لیے اندازہ میں ہرگز نہ۔

اگر انسان وقت را در مصرف صحیح و جائز استعمال کند
 از کمالی و تنہائی دور ماند۔ متعدد جفاکشی و محنت و مشقت
 گردد۔ در ہر کارے کہ ارادہ کند دولت و اقبال بہ استقبال
 او آید۔ ہموارہ خوش و خرم ماند۔ درو عادت استقلال راسخ
 شود۔

بہر کارے کہ ہمت بنتہ گردد اگر خارے بود گلستہ گردد
 شہان اسلاف اخلاف خویش را برائے انضباط اوقات تاکید
 اکید کردہ اند۔ حضرت محی الدین شاہ عالمگیر یکے اندر پسران خود
 را اس طور میں فرماید۔

من نمی گویم زیاں کن یا بفر سود باش
 اے زفر صفت بیخبر در ہرچہ باشی زود باش

وقت خود زود و سیم است۔ نظر کنید بر احوال اہل فرنگ
 و اہل امریکہ چہ قدر مقید اوقات ہستند و ہمیں وجہ است
 کہ اطباء زمین را در دست تصرف نگہداشتہ اند۔ کال سکے
 بچار، بخاریہ، شہنہ فر، تلفون، تلگراف، طیارگاں ہمہ را

اوقات معین است - اگر پابندی اوقات نباشد - نقصان شدید
 لاحق گردد که تلاشی آن غیر ممکن باشد مردمان که وقت
 از دست دهند و کار امروز بفرمایند بفرمایند بعد متأسف
 شوند -

چنانکه امور مادی و خاکی را وقت ضروری است -
 همچنین اکتساب فضائل روحانی محتاج تعیین وقت است
 اگر نماز و روزه بر وقت گذارده نشود - از آنها
 چه سود زیاید -

تمرینات

تمرینات

(۱) گاؤ

- (۱) چه قبیل جانوریت (۲) مرز بوم (۳) فواید (۴) از شیر چه چی حاصل میشود (۵) فائدہ آتش بعد از مرگ (۶) منزلت نزد ہنود (۷) نتیجہ

(۲) گربہ

- (۱) چه نوع دارد (۲) مماثلت با شیر (۳) گربہ را چرا تربیت کنند (۴) گربہ ہائے ممالک عربیہ (۵) صفا پسندی گربہ (۶) خاتمہ

اسب (۳۷)

- (۱) چه قسم برآورد است (۲) در کدام ممالک یافت می شود
 (۳) اسپان عربی، ترکمانی، هندی و سهندی «تغیر نام»
 (۴) قدر و قیمتش چقدر است
 (۵) وفاداری اسب (۶) فواید

مس (۳۸)

- (۱) مس چه چیز است (۲) معاون مس
 (۳) چه طور کنده می شود (۴) چه چیزها از او تیار کنند
 (۵) فواید و مضار (۶) امثال مس

نقره (۳۹)

- (۱) شکل و صورت و رنگ و روغن نقره
 (۲) برآوردگی او از معدن (۳) بچه می خورد
 (۴) نقره و شینگی حضرت آدم
 (۵) نقره من حیث اوهیات

(۶) لفظ

- (۱) از زمین برآید
 (۲) برای سوختن مستعمل است
 (۳) بسر اوقات انسان پیش ازین
 (۴) این بچه کار می آید
 (۵) تحفظ چاه لفظ
 (۶) ممالک لفظ انصرام

(۷) گندم

- (۱) مرتبه اش در میان حبوب
 (۲) هنگام کاشت
 (۳) قلبه رانی
 (۴) وقت درو
 (۵) بر آمدن دانه
 (۶) علوف مویشیان (سبز و خشک)

(۸) رود بهت

- (۱) منبع و دهانه
 (۲) اقطاع سیراب شده
 (۳) چه فواید حاصل است
 (۴) تجارت و رود بهت
 (۵) انبار بهت

(۹) درخت انبه

(۱) شجر میوه دار	(۲) موسم بهارش
(۳) انبه خام	(۴) انبه پخته
(۵) مربا و محلول	(۶) تجارت

(۱۰) موزه

(۱) تعریف موزه	(۲) چرا سازند
(۳) منضم	(۴) اشیای موزه
(۵) فواید برائے برابرا	(۶) تفریح و علمی و تاریخی فواید

(۱۱) طیاره

(۱) این را که ساخت	(۲) مدارج و تاریخ ترقی
(۳) ازو چه کار گیرند	(۴) طیاره و جنگ
(۵) طیاره در امنیت	(۶) فواید در رسل و رسائل
(۷) نگهداشت احوال ملکی	

(۱۲) رودهای پنجاب

- (۱) اسامی آنها و وجه تسمیه پنجاب
- (۲) از کجا برآید و جائے اختتام
- (۳) علاقه های سیراب شده (۴) از کجا اہتار برآید
- (۵) علاقه های زیر آب آنها
- (۶) اثر و نفوذ رودها در ازدیاد آبادانی پنجاب

(۱۳) پست خانہ

- (۱) نظم و نسق پست در عہد عتیق
- (۲) انتظام و انصرام در عصر حاضرہ
- (۳) موجودہ نظام کہ کرد و چوں شد
- (۴) آسائش ہا (۵) فواید
- (۶) عملہ و نظام جدید

(۱۴) لال قلعہ دہلی

- (۱) باقی و غرض
- (۲) رونق قدیم

- (۳۳) چیز ہائے قلعہ
 (۳۴) حالت موجودہ و بے ثباتی عالم
 (۵۱) تعمیرش و تنجیم اخراجات
 (۵۲) جاہ و خشت سلاطین و بلوی

سکندر اعظم (۱۵۵)

- (۱) حب و نسب و جائے پیدائش سکندر
 (۲) علوم و فنون سکندر (۳۲) ملک گیری سکندر
 (۳) صیانت و شہرہ سکندر (۵۵) خصال و امتیازی سکندر
 (۴) سکندر من حیث لشکری

راجپوت راجہ جی مہاراج (۱۶۱)

- (۱) نسب و نسب و مولد و سکن
 (۲) مادر غیر حقیقی (۳۳) تارک الوطنی و تجرو
 (۴) جنگ با راون (۵۱) مراجعت
 (۵) خصوصیات راجپوت راجہ جی

(۱۷) مقبرہ جہانگیر

(۱) تعمیر مقبرہ (کہ چڑا و کے)	(۲) اخراجات
(۳) حیثیت تاریخی	(۴) فن تعمیر
(۵) سین انور	

(۱۸) پولیس اعظم

(۱) خاندان پولیس	(۲) ولادت و انشیم و تربیت
(۳) پولیس و فوج	(۴) پولیس سمیت سلطان
(۵) خواص پولیس	(۶) نظربندی و شہی پولیس

(۱۹) موسم خزاں

(۱) موسم ہائے سالانہ	(۲) کیف خزاں
(۳) برگ ریزی	(۴) باد ہائے خزاں
(۵) موازنہ بہار و خزاں	

مطبخ (۲۰)

- (۱) آغاز و دریافت
(۲) ترقیات
(۳) قدیم مطابخ
(۴) ماشین ہائے ایجاد
(۵) فواید مطابخ (بہ اعتبار نشر و اشاعت و ارزانی قیمت)

(۲۱) جدری و حصہ

- (۱) جدری چه چیز است
(۲) مضار و نقصانات
(۳) تدابیر دفاعی
(۴) فائدہ آبلہ کوئی
(۵) آبلہ کوئی و عوام الناس

(۲۲) انہویہ موسمی

- (۱) باد ہائے مختلفہ
(۲) تعریف باد ہائے موسمی
(۳) فواید این باد ہا
(۴) موسم برشگال پنجاب
(۵) کدام جاہا دارائے خیلے باران است و چرا ؟
(۶) در حق مردماں چه طور مفید و موثر است

(۲۳) فرمانبرداری

- (۱) تعریف فرمانبرداری و متابعت
- (۲) فرمانبرداری را چرا سرانیده اند
- (۳) فواید که ازین مترتب است
- (۴) اشکال فرمانبرداری
- (۵) محاسن مستنبطه (۶) خاتمه

(۲۴) همدردی

- (۱) معنی همدردی و ترکیب آن
- (۲) همدردی چه طور در معرض وجود می آید
- (۳) فواید محصله
- (۴) وقت همدردی کننده در انظار دیگران
- (۵) ملک و ملت را چه فواید ازین حاصل می شود

(۲۵) کفایت شعاری

- (۱) کفایت شعاری چیست ؟

- (۲) این مردم را از سمک تا سماک ہے برد
 (۳) ازیں حل اشکال ھے شود (۴) ازیں انسان موقر ھے شود
 (۵) سرخوتی داریں حاصل ھے شود

(۲۶) صنایع و حرف

- (۱) تعریف
 (۲) قیمت صنایع و حرفت
 (۳) اختصار و مدار ترقی بر صنعت
 (۴) ازیں اندوخته یا حاصل ھے شود
 (۵) حکومت این را کنیزک است
 (۶) اشلہ جرمنی و جاپان (۷) نتیجہ

(۲۷) کرم ابریشمی

- (۱) شباهت و بیستش
 (۲) پرورش و نگهداری
 (۳) پیلہ
 (۴) از ماق ابریشم چه طور بر آید
 (۵) مصرف ابریشم
 (۶) تجارت ابریشم

(۲۸) حکومت

- (۱) ضرورت حکومت
(۲) نوع حکومت
(۳) فوائد حکومت
(۴) حکومت و رفاه عامه
(۵) اثرات حکومت بر اخلاق
(۶) عصر جدید و ارباب رفق و متفق

(۲۹) اتفاق

- (۱) اتفاق چه پچی است
(۲) رواداری بانی اتفاق و یگانگت است
(۳) قیام اتفاق
(۴) فوائد اتفاق
(۵) تاریخی امثله
(۶) نتیجه

(۳۰) عروسی صغری

- (۱) خام خیالی والدین و عجلت کاری در عروسی کردن صغار
(۲) نقصانات منتهی از روستا اقتصاد
(۳) اخلاق " " " "

(۳۴) آموزش

- (۱) تمهید
 (۲) اسباب امراض و علل و نتائج مہیب
 (۳) اصول عامہ برائے صحت (۴) فوائد صحت

(۳۵) وفاداری

- (۱) مفهوم حقیقی (۲) ضرورت و اہلیت انسان
 (۳) خصوص وفاداری در حیوانات عبرت آموز است
 (۴) بہترین اشلہ انسانی و حیوانی (۵) عواقب فقدان وفاداری
 (۶) امتیازات و اوصاف محصلہ از وفاداری
 (۷) توقع وفا از طلبہ

(۳۶) ریاضت جسمانی

- (۱) مقصود و عبارت از ریاضت جسمانی (۲) ضرورت
 (۳) اقسام ریاضت (۴) فوائد مترتبہ
 (۵) نقصانات (۶) اوقات ریاضت (۷) نتائج

(۳۷) موسم پرشکال

- (۱) تقسیم اوقات باران
(۲) اثرات باران پر حیوانات و نباتات
(۳) اعراض و فوائد باران
(۴) حقیقت باران

(۳۸) ملکہ رخصیہ

- (۱) ولادت و دو و ماں (۲) تعلیم و تربیت (۳) اورنگ نشینی
(۴) اوصاف و خصال حمیدہ (۵) نظام جہانگیری (۶) بدامنی
(۷) چگونگی علوم و فنون (۸) انجام

(۳۹) قطب مینار

- (۱) غرض بنا و اہمیت تاریخی (۲) وجہ تسمیہ (۳) تاریخ تعمیر
(۴) محل وقوع (۵) شان و انداز (۶) ساخت (۷) مقابلہ

(۴۰) باغ وحش

- (۱) تعریف باغ وحش
(۲) شمار و اقسام وحوش و طہور

(۳۳) انگیزه ، انگیزه ، آتش و انتظام صفائی اینها
(۳۴) منظر (۵) احوال و کوائف بهائم و سباع و غیره

(۴۱) نیشکر

(۱) تهیه	(۲) آب و هوا و ضرورت زمین
(۳) شکل و صورت	(۴) موسم کاشت و طریقہ قلبہ رانی
(۵) اقسام نیشکر	(۶) اشیاء کہ ازو حاصل گردد
(۷) فواید	

(۴۲) طلا

(۱) موالید ثلاثہ	(۲) مقامات برآمدگی طلا
(۳) ابتدائی حالات	(۴) رنگ و حقیقت
(۵) قدر و قیمت	(۶) اوصاف طلا
(۷) پیرایہ طلائی	(۸) خواص و فواید

مضامین ذیل را بہ اعانت اشارات قلمبند کنید:-

(۱) اخبار بینی	(۲) مطالعہ کتب
(۳) مناظرہ رحم و انصاف	(۴) مناظرہ شب و روز
(۵) مقابلہ نشر و نظم	(۶) کتاب خانہ
(۷) ضرورت مذہب	(۸) موازنہ آزادی و امیری
(۹) حکومت اختیاری	(۱۰) سینما و تعلیم
(۱۱) انصاف جہانگیر	(۱۲) حکمت عملی اکبر
(۱۳) مناظرہ شمشیر و قلم	(۱۴) کار امروز بفرط گذار
(۱۵) مکالمہ دولت و علم	(۱۶) مقابلہ اقبال و غالب
(۱۷) مقابلہ قرنی و قاتنی در قصیدہ نگاری	
(۱۸) مذمت کذب	(۱۹) مکالمہ بر تعلیم نسوان
(۲۰) سرگذشت نخود	

مَمْنُونُ

ملنے کا قلم :-

ملک نذیر احمد پیر و پرائیڈ ناسخ ج بک ڈپو
موہن لال روڈ بیرون موری گیٹ لاہور

علائق نامہ

صفحہ	علاقہ	سطر
از کتب	نہ کتب	۱۱
رسید	رشد	۱۲
طبرستان	طبرستان	۲
گو و چوگاں	"گو و چوگاں"	۱۶
بیر	بیر	۸
عقبنی	عقبنی	۵
قرمطیہ	کارا ققبنیہ	۵
ام الحجابش	ام الحجابش	عنوان
کنیقوشش	کنیقوشش	"

کتاب ہذا کے ملنے کا پتہ
 ملک نند کے ایچ کبیلہ پبلشرز
 موہن لال روڈ پیرن پریگٹ لاہور

(ملف ذی حرجین تا جو کتب موہن لال روڈ لاہور میں موجود ہیں ان کے نام لکھے گئے ہیں اور ان کے پتے لکھے گئے ہیں)

فہم باب

DUE DATE

٨٠٥٩٩

G 14.10.00

G £3.1/1.00

55 YL

ف ۲۲ ب		۸۹۱۵۰۸	
۵۵۲۶			
باد ۸/۱۱			
FILE	NO.	DATE	NO.